

МОНГОЛОЙ ОРДЕН - БАИР ЖАМСУЕВТА

21 н.

Пунцэг БАЛДАНДОРЖИЙН ХЭЖЭНГЫН ДАСАНАЙ ТҮҮХЭ

23 н.

1921 оной
декабриин
21-нээ гарана

Эхэ нютагаа эб хамта мандуулая!

Буряад ҮНЭН

Бүгэдэ арадай сонин

2014 оной
июлиин 30
Среда

№ 28 (21978)
(893)

Гарагай 4
www.
burunen.ru

Буряад
Унэн

«АЛТАРГАНА» НААДАНАЙ ТҮҮХЭ ШЭНЖЭЛЭГДЭНЭ

“Буряадай “Алтаргана” наадан, тэрэнэй түүхэ, үрэнүлөө” гэхэн сэдэбээр Уласхоорондын эрдэмшэнжэлгын хуралдаан Улаан-Баатар хотодо энэ оной июлиин 16-да болобо. Хуралай ажалые “Алтаргана-2014” нааданай зохёохы хорооной гэшүүн, Буриад Судлал академиин президент, профессор М.Одмандах хүтэлбэрлбэ.

“Алтаргана-2014” нааданай зохёохы хорооной дарга М.Хүдэрбаатар Монголой премьер-министр Норовын Алтанхуягай эльгээхэн амаршалга дамжуулба.

“Алтаргана” нааданай зохёохы хорооной гэшүүн, Буряадай соёл хүгжөөхэ жасын президент, профессор С.Билигсайханай “Алтаргана” наадан арадуудай хоорондох дипломати хүгжүүлнэ”, профессор А.Оюунтунгалагай “Алтаргана» нааданай үнгэрхэн үе, мүнөөдэр ба ерээдүй” гэхэн элидхэлнүүд һонирхол дүүрэн соносогдобо.

Эрдэмтэ хүнүүд сэсэн мэргэн бодолтой, һонор гүн ухаатай улад байна гэжэ баясажа, булагай арюухан үһанһаа хүртэнэн мэтэ сэдхэжэ шагнаба. Б.Сумьябаатарай “Бодон гэдэг үгын удха”, Д.Ц.Бороноевагай “Алтаргана” наадан соёлой харилсаа холбоо, ёһо заншал һэргээхэ түлхүүр мүн” гэхэн элидхэлнүүд бултанай анхарал татаба.

“Мүнгэн тобшо” сайтың автор Намжилма Бальжинимаева “Буряад хэлэн – “Алтаргана” нааданай хэлэн” гэжэ элидхэл олоной анхаралда табиба. Тэрэ буряад хэлэн тухай һанаата болодог асуудалнуудаа олон улсын эрдэмтэдэй урда хөөрэнэн байна. Намжилма Нанзатовна Монгол гүрэнэй “Хүндэтэ тэмдэг” гэхэн медаль шагналда хүртэбэ. Үндэр шагналаарнь үнэн зүрхэнһөө амаршалнабди.

Эрдэм-шэнжэлгын хуралдаан Монголой гадаада харилсаанай яаманда болоо юм. Энэ хуралдаан дээрэ табигдаһан элидхэлнүүдые “Буриад судлал” гэжэ сэтгүүлдэ уншажа болоно.

Борис БАЛДАНОВ.

Аржадий БАТМУНЖУЕВАЙ фото-ураг

ҮНДЭР ТҮРЭЛТЭ КНЯГИНЯ ИВАЛГЫН ДАСАН ХҮРЭБЭ

БУРЯАД ХЭЛЭНДЭ НУРГАХА ШЭНЭ АРГА БОЛОМЖО

Россиин империин Үндэр түрэлтэ Княгиня Мария Владимировна Буряад орон айлшаар ерэхэ үедөө Ивалгын дасанда Россиин Буддын шажанай заншалта САНГХ-ын Бандида Хамба лама Дамба Аюшеевтэй уулзаһан байна.

Княгиня Россиин Буддын шажантанай Толгойлогшо болон Буряад Республикын Толгойлогшо Вячеслав Наговицынай урилгаар Россиин Бандида Хамба ламын институтдай 250 жэлэй ойн баярта дашарамдуулан ерээ гэжэ хануулая. 1764 ондо Агууехэ Императрица Екатеринынын тогтоолоор энэ институт байгуулагдажа, Росси гүрэн дотор буддын шажанай үндэһэлэн бэхижэлгэ эхилһэн юм.

Бандида Хамба лама алда хадагаар хүндэтэй айлшанаа угтажа, Ивалгын дасанай хүрэн соогуур танилсуулга үнгэргөө. Княгиня Мария Владимировна буддын шажанай нангин шүтөөнүүдээр ехэтэ һонирхоһон байна. Саашаа дасанай түүхын музей соо уран зурааша Юрий Мандагановай бүтээлнүүдые хаража, Буряад орондо флорентийскэ мозаика гэнэн шэглэлээр ямар найхан бүтээлнүүдые дархалдаг гэшэб гэжэ гайхаба. Ипатьевска гэрэй подвал соо

байһан император Николай хаанай һүүлшын үдэрнүүдтэ зориулагдаһан зураг Мария Владимировнае гайхуулаа. Энэ бүтээл уран зураашан Юрий Мандаганов Княгинида бэлэг бариба.

Удаань хүндэтэй айлшан XII Бандида Хамба лама Даша-Доржо Итигеловэй ордон соо ороо.

- Хэзээ нэгэтэ Николай хаанда алба хэһэн, суг хамта һуужа, хөөрэлдэжэ байһан хүнтэй баһал хөөрэлдэжэ байха аргатай болоһондоо угаа баяртайб. Энэ уулзалга үнинэй хүлээгээ нэм, - гэжэ Мария Владимировна мэдүүлбэ. Мүн Хамба ламатай Княгиня хаалттай үүдэнэй саана уулзаба. Мария Владимировна Хамба ламые Императорай хэмжээнэй Гэгээн Станиславай орденоор болон "В память 400-летия Дома Романовых, 1613-2013" гэнэн медалаар шагнаба гэжэ мэдэгдээ.

Буряад ороной Үнэн Алдарты хүмүүнүүдые Княгиня үзэжэ, мүргэл хээ. Мүн Улаан-Үдын үйлэдбэри, эмхи зургануудай ажаябуулгануудтай танилсажа, тэндэ ажалладаг арад зонтой уулзаһан байна.

Цырегма САМПИЛОВА.

«Буряад хэлэ бүрин бүтэн үлээхэ, найсаар үзэхэ» гэнэн Буряад Республикын гүрэнэй программа бэлүүлхэ хэмжээн соо буряад хэлэндэ нургаха, зааха проектнүүдэй мүрысөөн сонсохогдоһон байгаа. Энэ мүрысөөндэ дүн хамта 40 бэлэн проектнүүд ороо. Буряад Республикын Эрдэм нуралсалай яаманай байгуулан шэнжээшэдэй хороо тэдэ проектнүүдые хаража үзэбэ, сэгнэбэ. Тэдэ проектнүүд дүрбэн ондоо номинацинуудта хубаагдаһан байгаа гэжэ хэлэхэ хэрэгтэй байна:

Номинаци 1. Буряад хэлэ болон монгол бэшэг зааха пособинууд (авторай зохёһон онол заабари; буряад хэлэндэ хурдан нургаха курсууд г.м.);

Номинаци 2. Онһото мэдээсэлэй технологи (интерактивна арга заабаринууд; буряад хэлэн дээрэхи интернет сайт, блогууд; электрон толи);

Номинаци 3. Буряад хэлэн дээрэ ниитэ арга хэмжээн (дүхэриг шэрээ, найр наадан, мүрысөөн);

Номинаци 4. Хүүгэдэй сэсэрлигүүдтэ буряад хэлэн дээрэ хүмүүжүүлхэ, нургаха оршон байгуулха. Шэнжээшэдэй хороогой дүнгөөр иимэ дүрбэн проектнүүд шалгаржа, **I шатын дипломдо хүртэбэ.**

1. «Ябууд дундаа» гэжэ буряад хэлэ үзэхэдэ туһа болохо аудио-курс. Зохёогшо – **Бадагаров Ж.Б.**

2. «Буряад хэлэ, соёл заншал үзэхэ онһото мэдээсэлэй-харилсаанай технологиин аргуудые зохёохо ба хэрэглэхэ» проект. Зохёогшо – **Цыбикова С.Ж.**

3. «Бишыхан шэгшүүдэй» хүүгэдтэ буряад хэлэ зааха түб». Зохёон байгуулагша – **Цымпилова А.Б., Юндэндоржиева Ц.Н.**

4. «Заахан бэрхэ» хүүгэдэй түб. Зохёогшо – **Данзанова Я.А.**

II шатын дипломдо:

- «Буряад хэлэ түрэхэһөөн» гэнэн хүүгэдэй түрэнэн үдэрһөө буряад хэлэн дээрэ хүмүүжүүлхэ түрэлхидтэ зориулагдаһан ном. Зохёогшо – **Дареева О.А.;**

- Android операционно системн смартфондо ород-буряад толи. Зохёогшо – **Тимофеев А.П.;**

- «Слинг-ёохор» түсэл. Зохёогшо – **Еникеева Ю.Ф.;**

- «Шэдитэ холонго» түсэл. Зохёогшо – **Самбялова Т.В., «Одон» сэтгүүлэй редакци.**

III шатын дипломдо:

- «Эрдэни булаг» нургуули-студи. Инновациин арга хэрэглэжэ, түргэн саг соо буряад хэлэндэ нургаха түсэл. Зохёогшо - **Турбянов Б.Б.** П. И. Чайковскийн нэрэмжэтэ Урлалай колледж.

- «Амисхаал» түсэл. ВКонтакте, Instagram социальна сүлжээндэ буряад хэлэ зааха приложени. Зохёогшо – **Цыбиюкапов С.С., Булыгин Л.Э.;**

- «Матгаал» угсаата зүйн соёлой хүүгэдэй лагерь байгуулха түсэл. Зохёогшо – **Цыренжапов Ж.В.**

- «Табан хушуу мал» зураха, шэрдэхэ (раскраска) ном. Зохёогшо – **Данзанова Я.А.**

Эрхим хүндэтэ нүхэд, түрэлхи хэлэнэй түлөө оролдожо, өөрын гэнэн хубитаяа энэ хэрэгтэ оруулха һанаа нэгэтэн! Танай сонсожо байһаар буряад хэлэндэ засаг түрэнөө мүнгэн һомологдожо эхилбэ. 8-9 дүгээр һарануудта дахин буряад хэлээр грантын мүрысөөн сонсохогдоо. Хүнүүдэй өөрын һанаашалжа байһан янза бүрийн проектнүүдые дэмжэхэ, бэлүүлхэ зорилгоор иимэ ажал ябуулагдаха түсэб бии. Эхэ хэлээ хүүгэд, залушууддаа зааха, буряад хэлээ мэдэдэг болохын тула булта шармайя, арга хэмжээ абая!

Бадмажаб ГЫНДЫНЦЫРЕНОВ.

Тобшо һонин

НЮТАГАЙНГАА ҮЙЛЭДБЭРИЛЭГШЭДЫЕ ДЭМЖЭХЭ

НЮТАГТАА үйлэдбэрилэгдэдэг зүйлнүүдые худалдадаг наймаанай эрхим эмхи гэнэн конкурс-харалган үнгэрөө. Буряад Республикын аймагуудай ба Улаан-Үдэ хотын наймаанай 40 гаран эмхинүүдые харалганай комиссиин гэшүүд шалгаба. Шалгалтын дүнгөөр Улаан-Үдын Железнодорожно аймагай "Мёд" болон Октябрьска аймагай "Мо-локо" гэнэн наймаанай минимаркедууд эрхим гэжэ тодорюулагдаа.

Энэл шэглэлдэ республикын аймагууд сооһоо Хори нууринай "Хоринский" болон Селенгинск нууринай "Алина" гэнэн наймаанууд шалгараа.

Бүхыдөө энэ харалганай гол эрилтээр, нютаг дээрээ үйлэдбэрилэгдэдэг эдээнэй зүйлнүүдые шалгаа. Республикыннай наймаануудта тон элбэгээр мяханай зүйлнүүд ба талхаар болгодоһон хилэ-эмэнэй зүйлнүүд гээд дэлгэгдэһэн байна.

БАЙГАЛ-АМАРАЙ ТҮМЭР ЗАМАЙ 40 ЖЭЛ

АВГУСТ нара соо Россиин түмэр харгын ниислэл болохо 14 хотонуудта Байгал-Амарай түмэр замай баригдажа эхилһээр 40 жэлэйн ойн баярта зориулагдаһан үзэмжэ дэлгэгдэхэ. Тус үзэмжэ ИТАР-ТАСС-ай фотохроникийн архивна баримта зурагуудһаа үндэһэлхэ. Агентствын мэдээгээр, иимэ үзэмжэнүүд Калининград, Хабаровск, Шэтэ, Красноярск, Екатеринбург, Санкт-Петербург, Самара, Воронеж, Ростов-на-Дону гэнэн хотонуудта дэлгэгдээ. һаяын сагта Нижний Новгород, Челябинск, Новосибирск, Волгоград хотонуудта дэлгэгдэхэ. Августын 10-да энэ үзэмжэ Эрхүү хотодо дэлгэгдэхэ. 1979 онһоо 1984 он хүрэтэр буулгагдаһан фото-зурагууд БАМ-ай түүхэтэ үйлэ хэрэгүүдые, тэндэ ажаллаһан арад зон тухай, байгаали, түмэр харгын ажаябуулга харуулха. Бүхыдөө 9 мянган фото-зурагууд бүридхэгдэн табигданхай.

"ДОНОРНУУДАЙ СУББОТО" ҮНГЭРХЭ

АВГУСТЫН 2-ой үдэр Росси гүрэн дотор "Донорнуудай суббото" гэнэн заншалта хэмжээ ябуулга үнгэргэгдэхэ. Энэ үдэр Россиин бүхы регионуудай шуһа абадаг түбүүдэй үүдэн нээгдэжэ, шуһаа тушааха һанаһан зониие угтаха юм. Зунай һүүлшын нара соо энэ хэмжээн юүндэ эмхидхэгдэнэб гэхэдэ, эгээл энэ үе сагта шуһан дуталдадаг. Зунай амаралтануудай үедэ хаа-хаанагүй хүн зон амаралтада гарабашье, донорнуудай шуһан алишье сагта үбшэнтэндэ хэрэгтэй байдаг.

Шуһаа ганса энэ үдэр тушааха бэшэ, харин үшөө ондоо үдэрнүүдтэ ерэхэ, сүлөөтэй сагтаа тушаажа болоно.

"АМТАДА" ДЭМЖЭЛТЭ УГТЭХЭ

БУРЯАД Республикын Правительство Улаан-Үдын "Амта" гэнэн кондитерска фабрикын инвестиционно проектнүүдые дэмжэхэ тухай асуудал зүбшэхэ юм.

Экономикийн министр Татьяна Думнова

Цырегма САМПИЛОВА.

ШЭНЭ МЭДЭЭНҮҮД ТАРЯАШАДТА ТУҢАТАЙ

Ургамал ургуулхадаа, шэнэ технологи, механизаци хэрэглэлгын таһагай дарга Андрей БАДМАЕВТАЙ тусхайтаар уулзажа, хөөрөлдэбэди.

- Андрей Борисович, мүнөө эмхидхэгдэгшэ семинар-уулзалга хүдөө ажахынуудта хүдэлдэг мэргэжэлтэдтэ ямар аша үрэтэй хаб?

- Буряад Республикын хүдөө ажахын болон эдээ хоолой яаман "Полиин үдэр" гэжэ ниитэ гаршагтай семинар эмхидхэдэг гээшэ. Энэ жэлдэ "Август" фирмэ халуунаар дэмжэбэ. Тус уулзалга Мухар-Шэбэрэй Хонхоло нотагта, алдар суута "Искра" гэдэг ажахы дээрэ жэл бүри эмхидхэгдэг заншалтай. Мүнөө үе сагта хадаа таряашанай толгойн үбшэн болоһон бэрхэшээл хадаа тариһан орооһоо үрмэдэһэн, буртаг үбһэнһөө яагаад сэбэрлэхэби гэнэн болдог. Буряад Республикын түрүү агрономууд бэе бээтээ уулзажа, һүүлэй үе сагта олоһон дүй дүршэлөөрөө хубаалдана. Илангаяа "Август" фирмын эрдэмтэдэй дуралдаһан ямар бодос буряад дайдада таарамжатай гээшэб гэнэн асуудалда харюу оложо байна. Эндэ ганса таряалан дээрэ бэшэ, элдэб ногоо ургуулдаг, ехэ огород баридаг ажахынуудта хүдэлдэг мэргэжэлтэдтэ һонин зүйлнүүд зүбшэгдэжэ байна. Тиигээд эдэ зомнай нотагаа бусахадаа, эндэ олоһон дүй дүршэлөө гэртээ нэбтэрүүлжэ, хожомоо амжалта туйлахань дамжаггүй.

- Ургамал ургуулагшадта туһатай "Август" фирмын бодосуудыг Буряад Республикын хүдөө ажахын болон эдээ хоолой яаман худалдажа абана гү? Али ажахынууд өөһэдөө мүнгээ гаргашална гү?

- Буряад Республикын хүдөө ажахын болон эдээ хоолой яаманда хүдэлдэг мэргэжэлтэн ямар бодос ямар поли дээрэ таарахаб гэжэ элирүүлээд, ажа-

хын хүтэлбэрилэгшэды мэдээсэна. Гадна хүдөө ажахынуудта гүрэнэй хууляар хараалагдаһан хэмжээн соо туһа хүргэнэ. Тоһо, түлишэ, ургамал хамгаалха бодос, газар үтэгжүүлхэдэ хэрэгтэй зүйлнүүды ажахынуудтай худалдан абахада гараһан гарзын зарим хубиень хаана. Ямар бодос ямар фирмэһээ худалдажа абахаяа ажахыгаархин өөһэдөө шийдхээ юм бээ. Мүнөө дээрээ энэ дэлгүүртэ гурбан фирмэ ажаллана. Эдэ хэд бэ гэхэдэ, "Сибagroхимсервис", "Шёлковоagroхим", "Август" фирмэнүүд.

- Химиин бодосууд ургамалай бээдэ шэнгэхэдээ, хүнэй бэе махабад хорложо болохо гү?

- Үгы ааб даа. Алибаа ургамал тэрэнэй дайсаднаа абархын тула химиин бодосууды хэрэглэхэдээ, хорото бодосуудай хэмжээ элирхэйлһэн гүрэнэй тусхай эрилтэнүүдтэ дагуу хэнэ ха юмбибди. Тиимэһээ химиин бодосуудай хэрэглэдэг поли дээрэ ургаһан орооһонһоо хоёр хүлтэ хүнһөө байха, дүрбэн мүсэтэ амитаншье хохидохогүй.

- Буряад уларилда таарамжатай тариха орооһон үгы боложо байна гээд һураг гараба. Хэрбээ һүүлэй 2 жэлэй туршада ган жэл тудаа хаань, орооһогүй үлэшэхэ гүбди?

- Ган гасуур гэшээл ёһотойл тодхор асарна. Намартаа хуряаха талханай хомор болоһон ушарһаа, ерэхэ хабар тариха орооһон үсөөн болоно ха юм. Мүнөө Буряад Республикын хүдөө ажахын эрдэмэй шэнжэлэлгын институт эрхим гээд тодорюулагдаһан тариха орооһогүй үлэшэбэ. Ушар юуб гэхэдэ, Ивалгын аймаг гандажа, таряалан хосороо. Бороо

ороогүй. Шииг нойтогүй жэл тэндэмнай буугаа. Мүнөө болоходо, бусад орооһон сооһоо тон эрхимыень шэлэхэ талаар ажал эрдэмэй-шэнжэлхы институтта хүдэлдэг эрдэмтэдэй урда тобойжо гараад байна. Эрхимэй эрхимыень шэнээр шэлэхэ гэшэмнай хүнгэн бэшэ ажал ха юм даа. Мүнөө эрдэмтэд энэ ажалаа хүсэд бээлүүлжэ урдиэхгүй. Тиимэһээ ерэхэ хабар эрхим орооһон таригдахагүй байна. Эрхим орооһоо элирүүлжэ гаргаха ажалда 3 жэл ошодог юм. 2014-2016 ондо Р1 гэдэг танюһатай орооһон хомор байха. Бурхан хаража, республикын түрүү ажахынууд, жэшээлхэдэ, "Искра" колхоз,

"Байкальское" гэдэг ФГУ иимэ орооһо ехээр ургуулдагыйи, нөөсэ жасатай байба. Буряад Республикын хүдөө ажахын эрдэм-шэнжэлэлгын институтта панхаруутаһан ушар түрүү ажахынуудай ашаар заһарха.

- Мүнөө бидэ "Искра" ажахын поли дээрэ гараад байнабди. Мүнөө эндэхи таряашадай хэнэн ажалы өөрынгөө нүдөөр хараад байхадаа, танай толгойдо ямар бодолнууд түрэнэб?

- Би Мухар-Шэбэрэй аймагтай таряашадай хэнэн ажалы үндэрөөр сэгнэнэб. Нэгэдэхээр, би юу тэмдэглэхэ байнабди гэхэдэ, эндэмнай аяр 2 агроном ажал хэжэ байна. Нэгэниинь

- ургамал химиин бодосуудай ашаар хамгаалгын асуудалнууды шийдхэнэ. Нүгөөдөн - ахалагша агроном. Хэн хэнииншье һайн һургуулитай. Эрдэмэй кандидат гэнэн нэрэ зэргэтэйшье хүн бии. Тиимэ мэргэжэлтэн байхадаа, эрдэм ухаанай һалбаридо олдоһон шэнэ нээлтэнүүды поли дээрэ дары бээлүүлжэ шадана. Иимэ хатуу, шэрүүн уларилай тогтоод байхада, намартаа баян ургаса хуряаха түсэбөө урдаа баряад лэ, мухар-шэбэрээрхин хүдэлжэ байна.

- Хөөрөлдөөндэ хабаадажа, асуудалда харюусаһандатнай баяры хүргэнэб. һайн даа.

МУХАР-ШЭБЭРЭЙ ТАРЯАЛАН ГАНДАЖА БАЙНА

Буряад Республикын олон нотагуудта июль һара соо бороогүй, хуурай уларилай тогтоһон ушарһаа, таряалан гандажа байна. Мухар-Шэбэрэй аймагтай таряан ажахыда хүдэлдэг мэргэжэлтэн һанаагаа ехэл зобонги. Юуб гэхэдэ, хэдэн сая түхэригэй орооһо хабартаа һуулгаад, огторгойн ходоодо сэлмэг байхада, энэ мүнгээ алдаха болоно ха юм. Июлиин 22-то тус аймагтай Хонхоло тосхондо "Полиин үдэр" гэжэ ниитэ гаршагтай семинар-зүблөөн болобо.

Буряад Республикын хүдөө ажахын болон эдээ хоолой яаманай тунхаглаһан энэ хэмжээ ябуулгада таряалан дээрэ хүдэлдэг түрүү мэргэжэлтэд Буряад олон нотагуудһаа тусхайтаар Хонхоло ошожо, бэе бээтээ уулзажа, бэрхэшээлнүүдээ зүбшээбэ.

Колхоз "Искра" гэжэ хүдөө ажахын түрүүлэгшэ Василий Коршунов Мухар-Шэбэрэй таряалан дээрэ ган гасуур боложо байна гээд сугларгаһадай анхаралда соносхо:

- Энээн тухай Буряад Республикын засагай газар мэдэхэ ёһотой. Июнь соо шииг нойтон гэмгүй байһан аад, июлиин орожо ерэнһэнһээ хойшо аадарлажа, бороон ороогүй. Эндэ тэндэ

дуһаа болодог. Зүгөөр талханда хэрэгтэй шииг нойтон үгыл аад, үгы. Добонууд болон үндэр газараар ургаһан талхан хатажа, шарлашоод байна. Харин доогуур, жэгдэ газарта тариһан орооһон тусхайтаар шэлэгдэһэн тула ганда диилдээдүй. Зүгөөр үшөө иимэ хуурай уларилай удаараа гэшэ һаа, халаһан хэрэг.

"Искра" колхоздо хүдэлдэг таряашад орооһо тарихадаа, сагай эрилтэдэ таарамжатай техникэ, онл арга хэрэглэнэ. Орооһо тариһанайнгаа удаа химиин бодосууды хэрэглэн, үрмэдэһэнһөө таряалангаа сэбэрлэдэг байха юм. Энэ жэлдэ иимэ ажал "Искра" ажахын ехэнхи полинууд дээрэ хэгдээ. Бороогүй жэлдэ шэниисын ха-

луун наранда хатан шарлажа байгаа сагтань, хэрэгтэ хэрэггүй үбһэ үрмэдэһэн бүри үдхэнөөр ургажа, шэниисын поли гутаана.

- Иимэ хэмжээнэй суглаанда Буряад Республикын хүдөө ажахын болон эдээ хоолой яаманай хүтэлэгшэд хабаадаха байгаа. Оройдоол аймагтай хэмжээн дээрэ хүдөө ажахышадтай иигэжэ уулзажа байхыень харахада, харамтайл байна, - гээд "Искра" колхозой түрүүлэгшэ Василий Коршунов онсолбо.

Ган гасуур боложо байхадань, хажуугаарнь орооһо эдидэг хорхой шумуулнууд, тодорхойлоходо, тэжэн голёо, таршанууд, таряашадта нэмэри түбэг татана. "Август" гэжэ фирмэтэй хэлсээ баталжа хүдэлһэнэйнгөө ашаар "Искра" колхозоорхин энэ бэрхэшээлээ бүримүһэн шийдхэбэ.

- Эрдэмтэдэй зохёоһон хорото бодосууд ургамал дээгүүр мүлхижэ эдээлдэг сохо, хорхойнууды урагшатай усадхын хажуугаар, шэниис хүрээлээд ургадаг үнөөхи үрмэдүүлэй бээдэнь нэбтэржэ, хүрэнгээ

гүбижэ үрдедүүдэнь алана. Иимэ бодосууды худалдан абаһанай урматай. Дайсад дарагдана, мүнгэн алмагдана. Хэрбээ таряалан соогуур ургаһан үбһэ ногоо, хоолойгоо тэжээжэ ябаһан хорхой шумуулые гарараа түүхэ болоо һаа, хэды шэнээн хүн хэрэгтэй болохоб? Салин хүлһыень ямаршье колхоз диилэхэгүйл, - гэжэ Василий Коршунов хэлэнэ һэн.

Буряад Республикын хэмжээн дээрэ харахада, талха таряагаа тарихаяа болиһон мүртөө панхаруутаһан ушарһаа хаагдаһан ажахынууд байна.

Поли дээрэ талханай таригдахаяа болиходо, үбһэ ногоон, үрмэдэһэн элбэгээр үдэжэ, тала дайда уруу дарана. Тэрэниинь шэнээр хахалжа, хуушанайнь түхэлдэ оруулхада ехэ гарзатай. Тиигээдшье тиимэ бэлэн хэрэг бэшэ. Гадна ажалша бүхэриг, түрэнэн тоонтодоо, түрэл газартаа үнэн зүрхэнһөө дурлажа хүдэлжэ хүбүүд, басагад шухала болоод байна.

Энэ хуудаһа Баир ЖИГМИТОВ бэлдэбэ. Авторай фото-зурагууд.

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХҮДЭЛМЭРИЙН ТҮСЭБ

2014 оной июлиин 28 - августын 1

I. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ТҮРҮҮЛЭГШЭ М.М.ГЕРШЕВИЧЭЙ ДЭРГЭДЭ ҮНГЭРГЭГДЭХЭ ТҮСЭБЛЭЛГЫН ЗҮБЛӨӨН

28.07.11.00 Бага танхим

II. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХОРООНУДАЙ ЗҮБЛӨӨНҮҮД

Буряад Республикын Арадай Хуралай Гүрэнэй байгуулалтын, нютагай өөһэдэн хүтэлбэрийн, хуули ёһоной болон гүрэнэй албанай асуудалнуудай талаар хороон (түрүүлэгшэнь Б.Н.Ботоев)

Буряад Республикын Арадай Хуралай ээлжээтэ сесси дээрэ хэлсэгдэхэ асуудалнууд 31.07.10.00 Бага танхим

III. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ АППАРАДАЙ ХҮТЭЛБЭРИЛЭГШЭ В.Б.ЭРДЫНЕВЭЙ ДЭРГЭДЭ ҮНГЭРГЭГДЭХЭ ХҮДЭЛМЭРИЙН ЗҮБЛӨӨНҮҮД

28.07.13.30 Бага танхим

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХОРООНУУДА

Буряад Республикын Арадай Хуралай Бюджетэй, налогүүдай болон сан жасын талаар хороон (түрүүлэгшэнь Ц.Э.Доржиев)

Буряад Республикын хуулинууды федеральна хуулинуудтай зохилдуулха тухай 30.07.14.00 каб.235

Буряад Республикын Арадай Хуралай Гүрэнэй байгуулалтын, нютагай өөһэдэн хүтэлбэрийн, хуули ёһоной болон

гүрэнэй албанай асуудалнуудай талаар хороон (түрүүлэгшэнь Б.Н.Ботоев)

"Буряад Республикада нютагай өөһэдэн хүтэлбэрийн эмхидхэхэ тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтанууды оруулха тухай" Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай 29.07.10.00 Бага танхим

Буряад Республикын Арадай Хуралай Газарай асуудалнуудай, аграрн политикын болон эд хэрэглэлгын дэлгүүрэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.П.Попов)

"Газар тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтанууды оруулха тухай" Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай 29.07.10.00 каб.119

"Буряад Республикын дэбисхэр дээрэ этилэй спиртын, архиин болон спирттэй зүйлнүүдэй үйлдбэри болон эрьсые хуулиин ёһоор гуримшуулгын зарим асуудалнууд тухай" Буряад Республикын Хуулиин 5-дахи статьяда хубилалта оруулха тухай" Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай 30.07.10.00 каб.119

"Россиин Федерациин зарим хуули ёһоной актуудта хубилалтанууды оруулха тухай" 543011-6 дугаарай федеральна хуулиин түлэб тухай (онсо аюулта байдалай дайралдаһан гү, али дайралдажа боломоор газарнууды хуулиин ёһоор гуримшуулгада хабаатай) 31.07.10.00 каб.119

Буряад Республикын Арадай Хуралай Регионууд хоорондын холбоонуудай, үндэнэ яһатанай асуудалнуудай, залуушуулай политикын,

олонийтын болон шажан мүргэлэй нэгэдэлнүүдэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь Ц.Б.Батуев)

Буряад Республикада Соёлой жэл үнгэргэхэ тухай 28.07.16.00 Бага танхим

"Россиин Федерацида олонийтын хиналтын юрэнхы дүримүүд тухай" федеральна хуулиин түлэб тухай 30.07.10.00 каб.212

Буряад Республикын Арадай Хуралай Социальна политикын талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.Т.Стопичев)

1. "Буряад Республикада хүүгэдэй амарха болон элүүржүүлэгдэхэ эрхэнүүды хангалга тухай" Буряад Республикын Хуули бэлүүлгын ябаса тухай

2. "Хуулиин наһа гүйсөөгүй эрхэтэды хүдэлмэрийн нууринуудад хангаха тухай" Буряад Республикын Хуулиин 3-дахи болон 6-дахи статьянуудта хубилалтанууды оруулха тухай" Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

3. "Оршон тойронхи тамхинай утаанһаа болон тамхи татаһанай хойшолонгуудһаа эрхэтэдэй элүүры хамгаалха тухай" федеральна хуулиин 12-дохи статьяда хубилалтанууды оруулха тухай" 539608-6 дугаарай федеральна хуулиин түлэб тухай (тамхи татахаар газарнуудай тоолбори үргэдхэхэ талаар) 28.07.9.30, 10.00, 10.30 каб.218

Ондоо хүнһөө абтаһан үе мүсэтэй хүнүүды эмээр хангалгын асуудалаар Россиин Федерациин элүүры хамгаалгын министр В.И.Скворцовада Хойто Осети-Алани Республикын Праламентын хандалга тухай 29.07.10.00 каб.218

Нүүдэл хүдэлмэрийн зүблөөн: "Буряад Республикада хүүгэдэй амарха болон элүүржүүлэгдэхэ эрхэнүүды хангалга тухай" Буряад Республикын Хуули бэлүүлгын ябаса тухай 31.07 Загарайн аймаг

Буряад Республикын Арадай Хуралай Экономическа политикын, байгаалин нөөсөнүүды ашаглалгын болон оршон тойронхи хамгаалгын талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.Г.Ирильдеев)

"Олзын хэрэг эрхилэлгын болон инвестиционно ажал ябуулгада хабаатай Буряад Республикын хуулинуудай түлэбүүдэй гуримшуулхы нүлөө сэгнэхэ дүрим тухай" Буряад Республикын Арадай Хуралай тогтоолой түлэб тухай 28.07.10.00 каб.211

Забайкалийн үндэһэтэнэй паркын дэбисхэрэй шийдхэгдэхэ асуудалнууд болон хүгжэлтын арга боломжонууд тухай 29.07.10.00 каб.211

"Буряад Республикын дэбисхэр дээрэ хүнгэн таксигаар зониие болон хүнгэн тээбэри зөөхэ ажал ябуулга эмхидхэлгэ тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалта оруулха тухай" хуулиин түлэб тухай 29.07.14.00 каб.211

IV. ЭРХЭТЭДЭЙ ХҮЛЭЭН АБАЛГА Б.Н.Ботоев - Буряад Республикын Арадай Хуралай Гүрэнэй байгуулалтын, нютагай өөһэдэн хүтэлбэрийн, хуули ёһоной болон гүрэнэй албанай асуудалнуудай талаар хороон түүрүүлэгшэ 30.07.14.00-17.00 каб.323

ФАИНА БОТОВА:

"ХОЙНОО ЗОНИИЕ ДАХУУЛҮАН ХҮН УРАГШААЛ ДАБШАХА ЁНОТОЙ"

Засаг зургаанда эхэнэрнүүд үсөөн. Арадай Хуралдашы олон бэшэ. Юуб гэбэл, хунгагша заншалта ёһоороо засагы хүсэ шадалтай – эр хүнтэй холбожо, бүхэтэйшүүлэй түлөө дуугаа үгэдэг. Тиймэһээ эхэнэрнүүд засаг бариха гэбэл, дүрбэн тэгшэ бэрхэ, онсо шадабаритай, ажалдаа болон олонийтэ зоной дунда тон хүндэтэй, хойноо олониие дахуулха хүсэтэй байха ёһотой. Буряад Республикын арадай врач, Россиин Федерациин габыятаа врач Фаина Павловна Ботоева эгээл иимэ эхэнэрнүүдэй тоодо ородог юм. Тэрэ олон жэлэй туршада Түргэн медицинскэ туһаламжын больницые хүтэлбэрилжэ, "Россиин ажалай алдар соло – 2000" гэнэн бүхэроссиин конкурсын лауреат болоһон габыятай. Тийн мүнөө Фаина Павловна гурбадахи болон дүрбэдэхи зарлалнуудай Арадай Хуралай ажал хэрэгүүд тухай дурсана.

- Дээдэ нуралсалаа дүүргээд, Улаан-Үдэ хүдэлхээ эрээд байхадаа, Майн 1-эй болон Ноябрьрин 7-ой жагсаалнуудта хабаадагша нэмби. Республикын, Верховно Советэй хүтэлбэрилэгшэдые харахадаа, хэзээ нэгэтэ өөрөө засагта хүрэхэб, энэ байшан соо хүдэлхэб, Арадай Хуралай Түрүүлэгшын орлогшын тушаал эзэлхэб гэжэ ойндоошье оруулдаггүй байгаа. Би элүүры хамгаалгын халбарыда 30 жэл хүдэлөөб, олон жэлдэ Түргэн медицинскэ туһаламжын больницые хүтэлбэрилөөб. Хуули гаргалгын засагта тад ондоо халбарыһаа ерэлэн хадаа, түрүүшгээр яһала ядалдааб: эмшэн хүнэй зорилгонь тодорхой болон ойлгосотой – үбшэн хүниие аргалха. Харин хуулинууды зохёон бэлдэхэ, баталха гэшэ бэлэн хэрэг бэшэ: олон тоото асуудалнууды зохилдуулха, тааруулха шухала – мүнгэн зөөри хаанаһаа абахаб, тэрэн хүрэхэ гү, федеральна түбһөө ямар дэмжэлгэ хүлээхээр бэ... Тиймэһээ бидэ, депутатууд, ямаршы хуулиин түлэбые нэн түрүүн гүйсэдхэхы засагай зургаантай зүбшэн хэлсэхэ ёһотойбди. Харин гүйсэдхэхы засагай зургаан ямар нэгэн хуули гаргахы үүсхээ һаа, баһал бидэнтэй зүбшэдэг гэшэ.

Эдэ жэлүүд соо Арадай Хурал нилээд хубилаа. Хоёрдохи болон гурбадахи зарлалнуудай депутатууд

заабол нэгэ нууригай хунгуулиин тойрогуудһаа хунгагдадаг нэн. Тэрэ үедэ депутатууд ямар нэгэн партиин үзэл сурталһаа дулдыдаха бэшэ хадаа, ямаршы асуудалаар ханамжяа мэдүүлжэ, хуулиин түлэбүүд гүнзэгыгөөр, бүхы талаһаа зүбшэн хэлсэгдэдэг байгаа. Михаил Иннокентьевич Семёновой үедэ (Арадай Хуралай хоёрдохи зарлал) сессинүүд хоёр-гурбан үдэрөөр үргэлжэлдэг, бүхы асуудалнууд статья статьягаар тон тодорхойгоор хэлсэгдэдэг, нилээд шанга хэлсэлгэнүүд болодог бэлэй. Мүнөө олон хүнүүдэй ханамжаар, партиина списогээр хунгалтаһаа арсаха хэрэгтэй. Тээд энэнь алдуутай гэжэ би тоолоноб. Юундэб гэхэдэ, манай гүрэндэ партиина байгуулга саашаа хүгжэхэ ёһотой. Түрүүшын сүлөө хунгалтануудай үнгэрхэдэ, аяар 30-40 партинууд, тэрэ тоодо "пиедэ дуратайшуулай парти" мэтын һонин нэрэтэй партинууд хабаадаа гэжэ булта мэдэнэбди. һүүлдэ партиина байгуулга оромоо оложо, зүб муртөө орожо, бодото дээрээ хэрэгтэйнүүдын үлөө. һая хуулиин нэгэ бага нулауулагдахада, партинуудай тоо дахин олошороо, тэрэ тоодо ямаршы нүлөө үзүүлэ болон юушы шийдхэхэ хүсэгүй партинууд байгуулагдаа. Ямар зорилготойгоор иимэ алхам хэгдээб? Мэдэхэ юумэн үгы. Хүгжэнги гүрэнүүдтэ

ехэдээл һаа хоёр-гурбан парти бии ха юм. Тиймэһээ бидэ хэрбээ нэгэ нууригай хунгуулиин тойрогуудһаа хунгалтада бусаа һаа, партиина байгуулгын хүгжэлтын талаар гэдэргэ алхам хэжэбди. США-да демократи зуун жэлнүүдэй туршада бүрилдөө, бидэ оройдоол хорин жэл соо иимэ нигэм тогтоохоёо хананабди гэжэ олон зон хэлэдэг. Энэнь зүб. Гэбэшы мүнөө саг тад ондоо болонхой, түргэдэнхэй гэжэ ойлгохо хэрэгтэй. Тиймэһээ хамаг юумэн, тэрэ тоодо политическэ байгуулгашы түргэн шууд хүгжэхэ ёһотой ха юм. Эндэ партиин ударидагшаһаа, хүн зониие нэгэдүүлхэ, хойноо дахуулха шадабарыһаань ехэ юумэн дулдыдаха. Ударидагша нэгэ байрадаа тогтошонгүй, ходел шэнэ шийдхэбэринүүдые абажа, шэнэ зүйл нэбтэрүүлжэ байха болоно. Тиймэһээ үйлдбэридэ болон хуули гаргалгын зургаанда хүтэлбэрилхэ маяг, арга тад ондоо бшуу.

Арадай Хуралай депутат – дээгүүр зорилготой, ехэ түсэбүүдтэй ударидагша. Зүрхэтэй байлга – баһал шухала эрилтэнүүдэй нэгэн. Юундэб гэхэдэ, хүн бүхэндэ хунгалтын бүхы шатанууды дабажа гараха зориг олдохогүй.

Гурбадахи зарлалда Арадай Хуралай Түрүүлэгшын орлогшо байха үедөө амин шухала республикын хуулинууды зохёон бэлдэлгэдэ, ба-

талалгада хабаадааб: "Буряад Республикын дэбисхэр дээрэ ажаһуудаг болон зэбсэгтэ тулалдаануудай эрхэ байдалда зорилгонууды бэлүүлгэн эрхэтэдэй социальна хамгаалгын хэмжээнүүд тухай", "Ухибүү үргэжэ абанан гэртэхинэй салин түлбэрийн хэмжээн болон иимэ гэр бүлөнүүдтэ үзүүлэгдэдэг хүнгэлтэнүүд тухай", "Соёл тухай", "Буряад Республикада хорото бодос хэрэглэгэнээ, архида оролгоһоо нэргылхэ тухай"... Гурбадахи зарлалай депутатууд тон түрүүн республикын социальна-экономическа хүгжэлтын программа абанан габыятай. Гадна Арадай Хуралай дэргэдэ Залуушуулай палата баһал түрүүшынхией байгуулагдаа. Тийхэдэ ехэл ажал хэгдээ нэн: Залуушуулай палата тухай дүрим, бүридэлын, үүргэнэ зүбшэн хэлсэгдээ. Тийн мүнөө тус зургаан гурбадахи зарлалай депутатуудай баталһан дүримөөр ажалаа ябуулна гэшэ.

Депутатууд гансал хуулинууды зохёон баталдаг бэшэ, харин хуулинууд хэр бэлүүлэгдэнэб, хэр хүдэлнэб гэжэ хинадаг. Бидэ республикынгаа аймагуудаар ябажа, нүүдэл хүдэлмэрийн зүблөөнүүдые, "дүхэриг шэрэнүүдые" үнгэргөөбди. Нютагай өөһэдэн хүтэлбэрийн зургаануудай толгойлогшонорто нилээд олон хуулинууды ойлгуулжа үгэлэн байхабди. Гадна ямаршы хуули ёһоной акт сагай ошоодо хубилгагдадаг, тэрэндэ нэмэлтэ болон заһабаринууд оруулагдажа байдаг гэшэ. Россиин Үндэһэн хуулишы саг үргэлжэ хубилгагдадаг ха юм. Жэшээлхэдэ, бидэ гүрэн дотор эгээл түрүүшүүлэй тоодо "Соёлой баялгай объектүүд тухай" Хуули абаабди. Хэрэгтэй сагтаа энэ хуули Буряадай ниислэл хотодо түүхэтэ байшанууды хамгаалхадамнай туһалаа. Тээд мүнөө энэл хуулиһаа боложо, Улаан-Үдын түбэй гандархай гэрнүүдые задалха аргагүй болоод байнабди. Би Улаан-Үдын ажаһуугша хадаа хотымнай

түб гоё болохо ёһотой гэжэ тоолоноб. Мини ханамжаар, мүнөөнэй үндэр гэрнүүдээр тойруулагдаһан нэгэ гү, али хоёр модон байшан урданай барилгын маяг харуулжа шадахагүй. Түүхэтэ кварталые Этнографийн музейд нэргээжэ һаа дээрэ. Тиймэһээ энэ асуудалда дахин бусажа, федеральна хуулиие һайса шэнжэлхэ хэрэгтэй. Иигээд харахада, депутатай эхэ ажал дүүрэн лэ даа.

Республикынгаа правительственна делегациин бүридэлдэ Сибириин федеральна тойрогто үнгэргэгдэн зүблөөнүүдтэ тойрогой губернаторнуудтай, Россиин Правительствын гэшүүдтэй суг хамта республикын социальна-экономическа хүгжэлтын программа хамгаалалсаһанби. Тийхэдэ ехэ социальна объектүүдые федеральна бюджетдэнэ һомлохо тухай асуудал шийдхэгдээ. Эдэ объектүүдэй барилга Буряадай Россиин бүридэлдэ ороһоор 350 жэлэй ойн баяр тэмдгэлхэ үеэр түгээгдөө: Зүүн зүгэй эмшэлгын түб, Республиканска больница, Хүүгэдэй республиканска больница, Ород драмын театр, Опера болон баледэй театр, тамирай байшанууд... Эдэ бүхы шийдхэбэринүүд гурбадахи зарлалай депутатуудай үедэ абтаа юм.

Зарлал бүхэн өөрын габыятай, суг хүдэлһэн депутатууд тухайһаа һайн үгэ хэлэжэл байхаар. Депутатай ажал энэгээрээл онсо илгаатай: элдэб халбари түлөөлһэн амжалтатай болон һонин хүнүүдээр уулзажа хүдэлхэдөө, хүн бүхэнһөө эгээл һайниинь абажа, сэдхэлээрээ баяжанаһ, олон юумэндэ һуранаһ.

"Народному Хуралу Республикы Бурятия 20 лет" номһоо Д.МАРХАДАЕВА оршуулба.

Байгаали ашаглалга хинагша албанда - 10 жэл

ЭХЭ БАЙГААЛИТАЯ ТЭНСҮҮРИТЭЙ АЖАҢУУЛГА

Эхэ байгаалинаа мүндэлэн бии болоһон бүхы дэлхэйн амитан хэр үгнаа хойшо оршон тойронхитоёо тэнсүүритэй ажаһуужа, байгаалия гамнан хамгаалжа ябаа бшуу. Хүн түрэлтэнэй ажабайдалай хүгжэн өөдөө болохо бүри Эхэ байгаалитай харша нүлөө үзэгдэнэ. Элдэб үйлэдбэри эрхилжэ, түрэл найхан байгаалидаа хохидол асаржа байһанаа ойлгожо, мэдэржэ эхилһэмнай найшаалтай.

Буряад Республика болон бүхы Росси гүрэн дотор байгаали ашагладаг, муу нүлөө үгэдэг эмхинүүдые хинагша албан 10 жэлэйнгээ оёе уртаба.

Буряад Республикын бүхы дэбисхэр хадаа булта шахуу Байгалай байгаалиин дэбисхэртэ ородог хэн тула бүхы ажаябуулганууд хинагдадаг юм.

Суглаанда хабаадагшад Байгал шадархи газар дэбисхэр дээрэй байгаали хинан хамгалгын ажаябуулгын шиидхэхэ асуудалнуудые зүбшэбэ.

БАЙГАЛ ШАДАР АЖАҢУУГШАДТА ЭТИГЭМЖЭ ХЭРЭГТЭЙ

Федеральна Суглаанай Федерациин Сөвөдэй гэшүүн Арнольд Тулохонов энэ албанай нэрэдэ "хиналта" гэхэн үгэ "шалгалта" гэхэн үгөөр нэлгүүлхыень дурадхаад, "Байгал" тухай баталагдаһан Федеральна хуулийн ажаябуулга тухай мэдэсэбэ.

«Байгал шадархи ажаһуудат зонүүдта этигэхэ хэрэгтэй. Хаанашье Байгал хамгаалха хэрэгтэй гэжэ хэлсэдэг. Эндэ хаяшаг Гүрэнэй Дүүмэдэ ехэ хөөрөлдөөн болоһон байна. Байгал нюдэ амондаашье хаража үзөөгүй хүнүүд Байгалые хамгаалха хэрэгтэй гэжэ хэлэнэ. "Хэнхээ? Намһаа, тэндэ ажаһуудаг зонһоо, айлшадһаа, аяншалгадһаа, хэнхээ?" гэжэ асуубаб. Сэхыень хэлэхэдэ, бидэнэй мэдэжэ байһан, хэдэн дахин зүбшэжэ байһан энэ хуули ба хуулийн актнууд Конституци-

да харша болоно бшуу. Байгал шадархи ажаһуугшад эрхээ ханагданхай," - гэжэ Арнольд Тулохонов мэдэсэбэ.

Тэрэнэй хэлэхээр, Байгал далай хадаа федеральна зөөри болоно, харин тэрэнэй түлөө харюусалга энэ газарта ажаһуугшад дээрэ унана.

-Экологийн харюусалгата дэбисхэр дээрэхи хизаарлалга, хиналта тухай хэлсэнбди, харин хари гүрэндэ ябаһан зон мэдэнэ, Женевскэ нуур, Дээдэ нуур, Мичиган газарнуудта атомна станцинууд, металлургийн ба химическэ заводууд баригдаһан, амжалттай ажлалжал байдаг. Харин тэдэниие хэншье хорихо, хинажа байдаггүй бшуу. Тиимэ хайнаар экономико хүгжөөтэй. Юундэ бидэ мүнөө уеын эрдэмэй, экологийн талаар хорогүй технологиин үедэ иимэ ажал ябуулжа шаданагүйбди, - гэжэ Арнольд Тулохонов тэмдэглэбэ. - Арад зондоо этигэнгүй, гансал ажаябуулгыень хизаарлажал байхадаа, ямаршье аша туһа болохогүй. Тиимэһээ арад зон ба энэ хуули хоёрые тааралдуулха арга боломжо бэдэрхэ хэрэгтэй.

Энэ ханамжыень Буряад Республика доторхи Росприроднадзорой хүтэлбэрилэгшэ Константин Дремов дэмжэбэ.

- Байгал нуурые хамгаалгада нэгэл шэрүүн хандаса. Энэ шадар ажаһуугшадайшье, Байгал далайншье эрилтэ хэншье анхарнагүй. Жэшэнь, экологийн талаар эндэхи ажаһуугшадые хинажа байхадаа, тэдэниие хулгайн агнуури хэхэ баатай

болоно. Иигэжэ хизаарлан хориходоо, тэдэндэ ажаһуудалай ондоо арга олгуулнагүйбди, - гэжэ тэрэ тэмдэглэбэ.

Тиимэһээ энэ конференциин гол шухала шиидхэхэ асуудал хадаа, эндэ хэлсэгдэһэн ханамжануудые засаг түрын хараада табиха болоно. Нийтэ эмхинүүдэй хэхэн ханамжа дурадхалнууд Гүрэнэй Дүүмын анхаралда табигдаад, энэ тэрэ

Оршон тойронхи байгаалидаа хайхарамжатай хандаса эгээл хүгжэнги ниитэ ажаһуудалай тэмдэг гэшэ. Хубиингаа хэрэг үйлэ хизаарлан, ерээдүй үри хаданартаа найхан байгаалитай, ариг сэбэр бүмбэрсэг дэлхэйгээ үлөөхэ гэжэ оролдохо ёһотойбди.

асуудалаар зүб шиидхэбэри абалгада хайн талаарнь харагдаха аргатай. Магад, энэ суглаанай шиидхэбэреэр Байгал далайн дэргэдэхи ажаһуугшад ажабуулгын хорилто, хиналта зарим ушарта зөөлэржэ магад.

ХУБИЛАЛТАНУУД БА ШЭНЭ ХУУЛИНУУД БАЙДАЛ НЭЛГЭХЭ

Байгаали ашаглалгын ажаябуулга хинан хамгаалдаг эмхинүүдэй ажал хэрэгүүдэйн олон тоото асуудалнууд зүбшэгдөө. Тэдэниень эгээл шухала асуудал шэнэ абтагдаһан хуули тухай мэдээсэл бүгэдэндэ һонин байгаа ёһотой.

Буряад Республикын байгаалиин нөөсэнуудэй талаар министрэй орлогшо Александр Лбовой тэмдэглэхээр, Росприроднадзорой Россиин бусад управлениүүдтэ орходоо, Бу-

ряад Республикын эмхи ондоо шэглэлтэй. Республикын бүхы газар дэбисхэрэй 80 процентнь "Байгал нуур тухай" гэхэн ориганса хуулийн бээлүүлгэ доро ажалаа ябуулна. Тиимэһээ энэ албан ганса хинан шалгаха бэшэ, мүн хуули-нормативна актнуудаар ехэ ажал ябуулдаг юм. Тиимэһээ Байгал шадарай гайхамшаг баялиг хамгаалжа, оршон тойронхи газар дэбисхэрэй, байгаалиин нөөсэ баялигуудые ашаглалгадаа харамтайгаар анхарха гол зорилго табигдана.

Эндэ хаяхан "Бэлээр бээлүүлмээр эгээл эрхим оньһон арганууд тухай" шэнэ хуули абтаһан байна. Тэрэнэй бээлүүлгэдэ Росприроднадзорой ба хинагша албануудай үүргэ тон ехэ байха. Гүйсэдхэхы засаг түрын эмхинүүд Россиин Федерациин экологийн хүгжэлтын талаар Гүрэнэй политике үндэһэлэн, эгээл эрхим оньһон аргануудые бээлүүлгын хэдэн уялга баһал дүүргэхэ.

БАЙГААЛИ БУЗАРЛАДАГҮЙ ОНЬҢОНУУД

Нормативна-хуули актнуудые бээлүүлгын хэдэн жэлэй ажал ябуулагдаха. Минии ханахада, арба-арбан табан жэлэй үнгэрһэнэй удаа манай эндэхи үйлэдбэрийн эмхинүүдые танихаар бэшэ болохо. Юуб гэхэдэ, тэдэнэр мүнөө уеын үндэр технологинуудые хэрэглэдэг болохо бшуу. Энэ хуули актнууд соо экономикын талаар шиидхэгдэхэ асуудалнууд үндэһэлэгдэнхэй. Тиимэһээ эмхинүүдтэ шэнэ оньһото аргануудые бээлүүлхэдэнь, тэдэндэ аша үрэтэй байха. Гэхэтэй хамта, эдэ эмхинүүд баһал түрүүн үйлэдбэриее хайжаруулгын хэрэгтэ мүнгэн зөөри гаргашалха, тиигэжэл хайн үрэ дүн гараха, - гэжэ Александр Лбов тэмдэглэбэ.

Гэхэтэй хамта үйлэдбэрийн хаядаһан нобшо ноохой тухай федеральна хуулида хубилалта хэгдэхээр болоо гэжэ суглаалагшад онсоллоо. Мүн ажаһуудалай нобшо ноохой бүридхэхэ нэгэдэһэн оператор тодорюулагданагүй.

-Мүнөө сагта зарим эмхи, ажыхынууд экологийн талаар зүб ажал ябуулха ёһотой гэжэ хүсэд ойлгоногүй. Ажыхынууд нобшо ноохойгоо зүб мүрөөр ашаглажа, байгаалида хохидол оруулхагүй тухай програмнуудтай оньһо аргатай байха ёһотой. Хэрбээ энэниие эмхинүүд өөһэдөө харууһалбал, хүшэр оһолто ушарнууд тохёолдохогүй, - гэжэ министрэй орлогшо мэдэсэбэ.

ОРШОН ТОЙРОНХИ БАЙГААЛИ АРШАЛХА МЭДЭРЭЛ ХҮГЖӨӨХЭ

Мүн Лбовой хэлэхээр, экономикын эршэм хүгжэжэ байгаа сагта элдэб багахан эмхинүүд байгуулагдаа, тэдэнэр "Эколог" гэхэн үгын удха хүсэд ойлгоногүй. Тиимэһээ оршон тойронхи байгаалия хамгалгын асуудал эгээл түрүүн шиидхэгдэхэ ёһотой бшуу.

Мүнөө уеын шэнэ оньһо аргануудай хүсөөр үйлэдбэри хүгжэжэ, газар дайдаа, оршон тойрохи байгаалия бузарлажа болохогүй гэхэн ойлгосо хүн бүхэнэй ой ухаанда нягтаханаар хадуугдаха саг хэзээ нэгэтэ ерэхэл байха. Зүгөөр байгаалиин, бүмбэрсэг дэлхэйгээ захиагүйгөөр бузарлагдаагүй сагта энэ ажал түргэдүүлхэл байгаа. Тэрэнэй түлөө экологийн талаар эрдэмтэй, зүб мүрөөр ойлгосотой залуу хүргые хүмүүжүүлхэ гэшэ энэ дэлхэйн хэмжээнэй асуудал гэшэ.

Цырегма САМПИЛОВА.

Хэжэнгын гайхамшаг 7 зүйлнүүд

ХЭЖЭНГЫН ЛИЦЕЙ ОРШОН БАЙГААЛИ ХАМГААЛНА

Буряад Республикын Хэжэнгын В.С. Мункинай нэрэмжэтэ лицей хургуулида үхибүүдые экологийн талаар хүмүүжүүлгэдэ ехэ анхарал табидат байна. Мүнөө сагта ганса элүүр энхэ хүниие хүмүүжүүлхэ бэшэ, мүн эрид урагшаа ханаатай, бүхы ажаябуулгадаа зохёохы, бодомжолон хандасатай хүнүүдые хурган гаргахы гэхэн зорилго табигдана. Алишье үе сагта ажал хэрэг эрхилхэдэ, байгаалидаа хохидол оруулангүй, ажалтай алхам бүхэниие зүб мүрөөр шиидхэхэ аргатай зоние хүмүүжүүлхэ шухала. Энэ талаар Хэжэнгын лицей хургуулида ехэ эдэбхитэй ажал ябуулагдана.

Энэ лицей-хургуули Германи болон Росси гүрэнүүдэй хоорондохи холбооной гэшүүн юм. Энэ холбоон хадаа Буряад ороной эрдэм нуралсалай эмхинүүдэй Хойто Германиин Эснабрюк хотын холбоогоор "Союз экообразования" гэхэн ниитэ эмхи болон Буряад ороной "Грань" гэхэн эмхинүүдэй эрдэмэй шэнжэлэлгэнүүдээр хүтэлбэрилэгдэнэ.

Энэ харилсаанай ажаябуулгын хүсөөр "Хэжэнгын 7 гайхамшаг зүйлнүүд" гэхэн экологийн проект мүнделһэн байна. Алишье гүрэндэ, ямаршье арадта байгаалиин, гүн сэдхэлэй болон соёлой нан-

гин дурасхаалтай гайхамшаг зүйлнүүд байдаг ха юм даа. Хэжэнгын гол нугануудаар байгаалиин үзэмжэ ба хүн зонийшье бүтэһэн зүйлнүүд бии бшуу. Тэдэнэрые нэрлэбэл, Хэжэнгын дасан, "Джарун Хашорой" субарга, Челсанын нангин хада, Орот нютагай аршаанта газар, Эрдэни Хайбан Галшын "Бэлигүүн толи" гэхэн уран зохёолой хүлдэ, «Владимирский князь» гэхэн Үнэн алдартанай хүмэ гээд мэдэжэ гайхамшаг зүйлнүүд оруулагдаад, 7-дохи зүйл хадаа энэ хургуулийнхид бэлигтэй багша, Соросой грантын 6-дахи лауреат, олон тоото шагнал,

тэмдэгүүдтэ хүртэһэн физикын багша Виктор Санжимитыпович Мункиные тодорюулаа. Тиигэжэ аймаг доторхи гайхамшаг үзэмжэнүүдые тэмдэглэжэ, тэдэн тухай шэнжэлэлгэнүүдые бүридхэһэн "Хэжэнгын 7 гайхамшаг зүйлнүүд" хадаа үхибүүдые экологийн талаар хүмүүжүүлгэ-нуралсалай гол үйлэ боло-

жо үгэнэ. Гэхэтэй хамта, энэ проект Хэжэнгын аймаг тухай мэдэсэлнүүдые тараажа, нютаг дотороо аяншалга хүгжөөлгэдэ ехэ нүлөө оруулха бшуу.

Хэжэнгын хургуули экологийн талаар, оршон тойронхи байгаалидаа анхаралтай хандаса хурагшадтаа хүмүүжүүлхын талаар эдэбхитэй ажал ябуулна.

Нэн түрүүн хургуулийнгаа оршон газар дэбисхэр дээрэ ариг сэбэр байдал зохёһон байна.

2006 ондо хургуулийнгаа оршон тойронхи дэбисхэр болбосон тухэлтэй болгохо гэхэн шэнэ нэбтэрүүлгын (инновационно) программа бэлдэгдэд, 2007 оной март хараһаа бээлүүлжэ эхилэбэ. Хургуули дүүргэгшэдэй аллея хэгдэжэ, жэл бүри эндэ шэнэ модохонууд таригдадаг. Амаралгын талмай болон фонтан баригдаа. Аймагай ойн ажыхы энэ хэрэгтэ туһалжа, модохонуудые үгэжэ хамһалсана.

Энэ экологийн проектын үрэ дүнгөөр Хэжэнгын лицей Канадын Монреал хотын «Ногоон долгин» гэхэн Байгаалиин элдэб үзэгдэлнүүдэй Конвенциин Уласхоорондын хүдэлөөнэй гэшүүнэй үнэмшэлгэдэ хүртэһэн байна. Тиигэжэ хургуулийн дэргэдэхи юрын паркнаа эхилээд, дэлхэйн шиидхэхэ асуудалнуудта өөһэдынгөө хубитаяа оруулдаг эрхим хургуули болонхой.

Цырегма САМПИЛОВА.

ИНВЕСТИЦИОННО ЗОХИД БАЙДАЛ БАЙГУУЛХА ШУХАЛА

Буряад Республикада ерээдүйдэ бэелүүлэгдэхэ инвестиционнo проектнүүд бэе бэеһэнь амыарлаад ябахэ бэшэ, харин нэгэ эрилтэдэ харюусан, бүридхэгдэхэ ёһотой гээд Буряад Республикын Толгойлогшо Вячеслав Наговицын тэмдэглээд, министрнүүдтэ тусхай даабари үгэбэ.

Буряад Республикын экономикын министр Татьяна Думнова элидхэл уншахадаа, 2013 ондо бэелүүлэгдэхээр түсэблэгдэнэн инвестиционнo проектнүүдтэ хараалагдаһан мүнгэн ошохо шэглэлээрэ дууһан шахуу дамжуулагдаа гэбэ.

- Мүнөө бидэ 2013 оной туршада ябуулһан ажалынгаа дүн согсолоод байнабди. Эрбэжэ харахаданай, зайн гал дамжуулгын, инженернэ, ниитын болон коммунальна, хүн зоной ябахэ харгы зам баридаг ажахынүүдтэ шухала барилгада Буряад Республикын бюджетдээ 9 миллиард түхэриг һомологдоһон байна. Тиигэжэ бэе дээрэ абанан харюусалгаяа хүсэд дүүрэн бэелүүлбэбди гэжэ элидхэнэб. Мүнөө хараад үзэхэдэмнай, нёдондо энэ мүнгөөр 114 объект баригдаа. Транспортн ажахыда

бүхы мүнгэнэй хахадай ехэнхинь гараба. Энэншые зүб. Юуб гэхэдэ, һайн харгы, дардам зам түбхын түрүүндэ хэрэгтэй ха юм. Харгы дахаад, юушые хүгжөөжэ болоно.

- Мүнгөө улам үржөөжэ бодолтой хүнүүдтэй харилсаа холбоо тогтоохо ажал һайн ябана, - гэжэ мого нотаг хүгжөөдэг Буряад Республикадахи жасын генеральна директор Михаил Егоров элидхэбэ. - Баян хүнүүдые бидэ элдэб аргаар бэдэржэ олонобди. Экономическа форумуудта хабааданабди. Буряад Республикын ямар ажахыда, ямар шэглэлээр мүнгэ һомолбол, һая наашадаа тэрэ мүнгэеэ үржөөжэ арга боломжонууд бииб гэжэ ойлгуулһан удхатай танилсалгануудые эмхидхэнэбди. һүүлэй үе сагта Буряад Республикада ажаһуудаг олзын хэрэг эрхилэгшэд өөрынгөө хэжэ

байһан ажал хэрэгтэе танилсуулгада горитой анхарал хандуулдаг боложо байна. Урьһаар мүнгэ абанхаар, инвесторые оложо, хэрэгэе бүтээбэл дээрэ гэжэ ойлгодог боложо байна ха юм.

Хари гүрэндэ мүнгөөр баян хүн олон гэжэ һайн ойлгодог тула энэ шэглэлээр ажалнэй эршэдэнги. Хүршэ Хитад гүрэнтэй нилээн нягта харилсаа холбоо тогтоожо байнабди. Тэрэшэлэн хилын саагуурхи инвестици хинадаг Хитадай федерациитай, "Фактор" гэдэг Росси-Хитадай наймаалалгын газартай болон бусад байгуулгануудтай, мүн тиихэдэ баян Хитадай эрхэтэдтэй шухала хэлсэнүүд баталагдажа байна.

Михаил Егоровой бэлдэнэн элидхэл Буряад Республикын Толгойлогшо, Буряад Республикын Правительствын Түрүүлэгшэ Вячеслав Наговицында ехэл һайшаагдаба. Гэбэ ябашые, Вячеслав Наговицын үгэ абахадаа: - Мүнөө туйлаад байһан амжалта үглөөдөр болоходо, бираггүй тоотой болохо. Ушар иимэһээ инвестиционнo проектнүүдые

амыар амыарыень хаража байнхаар, нэгэ тээшэнь суглуулжа, хамта дээрэнь хинан шалгаха, Эрхимыень элирүүлжэ шухала. Тэрээнһээ гадна Буряад Республикада ажаһуудаг хүндэ мүнөөдэр ямар эдеэн, ямар бараан хэрэгтэйб гэжэ ами амыарнь суглуулжа гаргагты. Иимэ ажал горитойхон гарзатай гэжэ би ойлгоноб. Теэд яахаб? Иимэ ажал мүнөөдэр ябуулаагүй һаа, үглөөдэр панхаруутахабди. Үшөө тиихэдэ ерээдүйдэ буряад зон юугээр хоол хэжэ, ямар юумэ гэртээ худалдан абахаар бэлэн бэ гээд уридшалан мэдэхын тула тусхай шэнжэлэлгэ хэгты. Эриһэн юумэнэнь алиниеннь нотаг дээрэ үйлэдбэрилхөөр байнаб, үйлэдбэрилхэбди, - гээд Вячеслав Наговицын тэмдэглэбэ.

- Зай, энэ даабаримни ута унжагайгаар бүтэхэ гэжэ би һайн ойлгоноб. Теэд энэ ажалда эхи табиха хэрэгтэй. Гадна хэн энэ хүдэлмэрин эсэстэ хүрэхэб гэжэ үшөө мэдэгдэнэгүй. Манай хүүгэдһээ сааша дамжан ошохо байха. Тиигэбэ ябашые,

Буряад Республика юугээрэ мүнгэтэй баян зоной һонирхол татамаар бэ гэжэ харуулаад үгэхэ уялга маанадай толгой дээрэ бууба. Мүнгэеэ үржөөжэ гэжэ бодоһон хүн дэлгүүртэ ерээд, юумэ худалдан абанан шэнгээр, ямар шэглэлээр Буряад Республикада мүнгэеэ һомолбол дээрэб гэжэ элээр хараха ёһотой. Үйлэдбэрилэгдэнэн юумэн дороо наймаалагдаха ёһотой. Хүн зоной үдэр бүри хэрэглэдэг эдеэн байна гү, али бараан байна гү, илгаагүй, элээр нюдэндэнь тодоор харуулха шухала. Нюдэнэй хүрэхэл, мүнгэтэй хүнэй ухаанинь хүрэхэ. Сааша хэрэг бүтэхэ тээшэ хөөрэлдэхэдэше амар болохо бшуу.

Буряад Республикада инвестиционнo зохид байдал байгуулжа талаар Советэй хүдэлмэрин түгэсэхэ тээшэ Толгойлогшо Вячеслав Наговицын министрнүүдтэ хандажа, ямар эдеэ хоол, эд хогшол буряад зондо хэрэгтэйб гэжэ элирүүлээд, шэглэлүүдтэ дагуу инвестиционнo проектнүүдэ бүридхэгты гэнэн даабари үгэбэ.

ИНТЕРНЕТ-НАЙМААН - САГАЙ ЭРИЛТЭ

Буряад Республикада аралжаа наймаанай комплекснууд олон. Илангаяа Улаан-Үдэ хотодо. Буряад зон юумэ наймаалхадаа бэрхэ гэжэ эли болоо. Зүгөөр үйлэдбэрин ажахынүүд буряад нотагта үсөөн. Гэнээр байтар, сэсэн бодолтой, хурдан ухаатай хүбүүд, басагад буряад һайхан дайдаманай олон. Энэ бодолһоо уламжалан, зунай сагта сэнгүү зохидхоноор амаржа һууһан Улаан-Үдэ хотын залуушуултай Ленинэй гудамжаар дээрэһээ доошоо бууха зуураа һанамжаарнь һонирхоббди.

Юра, Улаан-Үдэ хотын Советскэ районой Туланжа нотагай ажаһуугша:

- Манай һууринда эдеэ хоол наймаалдаг дэлгүүрнүүд олон болоо. Үшөө нэгэ иимэ дэлгүүр барихада, олзо оршо тиимэшэг байха ха. Олзын хэрэг эрхилэгшэд аргыень олобо. Мүнөө Дээдэ Туланжада оршодог дэлгүүрнүүдэй ара захада орожо хараа һаатнай, ута унжагай модон байшанай һуури табигдажа байна. Хүн хэлсэхэдэ, Туланжада ажаһуудаг зоной бишыхан балшар хүүгэдэе ябуулжа сэсэрлиг баригдана гэлсэнэ. Харана гүт? Хүнэй ухаан ямар хурдан бэ? Мүнөө, нэрээшье, залуу бүлэнүүд үнэр баян байхые оролдодог болоо. Нэгэдэхээр, олон хүүгэдтэй байха гэшэ ашатын буян. Хоёрдохоор, гүрэн олон хүүгэдтэй айлуудые элдэб янзаар дэмжэнэ. Иимэ оршон байдалда нэгэ-хоёр үхибүүтэй залуушуул хүбүүд, басагадаа саадта оруулжа биранагүй. Үмсын сэсэрлиг эгээл таарамжатай. Үдэрэй туршада 350 түхэриг гэхэ гү, али һарын туршада, 7000 түхэриг түлөөд лэ, залуу эжынэрэй һанаа амар ажалдаа ошохыень хэн баринаб? Зүб даа. Хэншые баринагшэ.

Аркадий, наймаалгаша:

- Би болобол Улаан-Үдэ хотын Арбат гэдэг гудамжаар оршодог гарай утаһа наймаалдаг дэлгүүрнүүдэй нэгэндэ хүдэлнэб. Буряад зоной дунда зэргын салын һананһандань хүрэнэгүй. Дунда зэргын салын гушаад мянган түхэригэй хорёодо дүтэлбэ гээд албан зургаануудай тоо баримтанууд харуулна. Теэд үнэн дээрээ, миллионер, миллиардернүүдые гаргаад тоолоо һааннай, байдал тэд ондоо байха. Айл бүхэндэ нэн түрүүн байха гэр, удаань хүнгэн унаа, хэрэглэхэ компьютер, шэб шэнхэн гарай утаһан хэрэгтэй ха юм. Сэхыень хэлэхэдэ, нэрлэгдэгшэ зүйлнүүдэй алиниеншые Буряад Республикада ажаһуудаг жиирэй хүн хармаанһаа гаргажа түлэхэ аргагүй. Тиимэһээ банкнуудай дурадхадаг урьһаламжа хэрэглэнэ. Мүнөө хараад үзэйт, урьһаламжагүй хүн хүн бэшэ гээд хэлэхээр болоо ха юм. Ямаршые мүнгэ урьһаар абахадаа, тэрэнэ сагтань түлэхэ хэрэгтэй. Үриингөө ехэнхи хубиеннь бусагаагүйдөө, толгойтой хүн шэнээр үри хэхгүй. Ушар иимэһээ минии хэдэ ажал урагшагүйдэнэ. Телефон хадаа мэнэ һая пезшэнһээ гараһан халуун хилээмэн бэшэ ха юм. Тэрэнгүйгөөр туража үхэхгүйш. Тиимэһээ шэб шэнэ телефонудай муушанайхида орходоо хэды гоё байгаашые һаань, хүнэгүйдөө һаа, хүн манай дэлгүүр тээшэ харгылхагүй. Харин манай байшан эзэлһэнэйнгээ түлөө түлэдэг һара бүриин хүлһэн унанагүй. Бидэ мүнөө арад зоной дунда Арбат гэжэ нэрлэгдэнэн гудамжын нэгэ буланһаа нүгөө булан руу зөөнэбди. Хэниинь хямда сэн хэлэгшэ ааб гээд амыень тодонобди. Харин манһаа юумэ абажа һураһан зон манай хаана байһаниие алдажархина. Энээнһээ уламжалан, Интернет-магазин захибабди. Саашадаа

Арбат дээрэ дэлгүүрээ хаагаад, иматал Интернетээр наймаа ябуулдаг болохобди.

Туяна, Улаан-Үдэ хотын 113-дахи кварталда оршодог хүнэнэй дэлгүүрэй наймаашан байһан эхэнэр:

- Би 113-дахи кварталда оршодог дэлгүүрнүүдэй нэгэндэ нёдондо болотор хүдэлөөб. һүүлэй үедэ манай кварталда дэлгүүрнүүд баригдажа захалаа. Үнгэрхэдөө, "Абсолют", "Николаевский" гэдэг дэлгүүрнүүдэй баригдажа эхилхэдэ, һуури дээрэ оршодог бишыхан дэлгүүртэ юрын наймаалагшаар хүдэлөөд, мүнгэ олохоннай тиимэшэг болоо юм ха гэжэ би ойлгооб. Абарга дэлгүүрнүүдэй нэгдэхэдэ, заа-зуу дэлгүүрнүүд хаагдаха. Теэд хүл дээрэ үлэхэ харгы тэдэнэртэ биби гэжэ би ойлгооб. Тиимэһээ мүнөөнһөө бидэ нүхэдтээ Интернет-магазин зохёожо байнабди. Улаан-Үдэ хотын заха үзүүрэй дэлгүүртэ хүдэлдэг магазинда наймаалагдадаг зүйлэй сэн юунһээ бүридэнэб гэжэ та ойлгожо байгаа ёһотойт. Жэшэнь, хилээмэ абаад үзэбди. Хилээмэ баридаг байгуулга нэгэ монсогор хилээмэ барихадаа, хэды шэнэнь мүнгэ гаргашалһанаа ниитэлнэ бэшэ ха юм даа. Дам саашань худалдахадаа, тэрэ сэнгээ мүн лэ үргэн олониитэдэ харуулнагүй. Тэндэһээ худалдан абанан машинатай хүн нэгэ сэнгээр худалдан абаад, ондоо сэнгээр маанадта наймаална. Бидэ дэлгүүрэйнгээ хэрэглэдэг зайн галай, харуулшан болон наймаашанай абадаг салынгай, гүрэндэ татагдадаг налогой коэффициент нэмээд эд хэрэглэгшэдэ хүргэнэбди. Та обёороо ёһотойт, Улаан-Үдэ хотын заха үзүүрэй дэлгүүрнүүдтэ наймаалагдадаг зүйлнүүд "Абсолют" болон бусад ехэ дэлгүүрнүүдтэ орходоо арбаад солхообоор үнэтэй байдаг гэжэ. Харин мүнөө иимэ томо дэлгүүрнүүдэй заха үзүүрээр ороходо, байдал шахардуу болоно. Гэбэшые бидэ өөрын нюуртайбди. Худалдан абагшадтайбди. Хэрбээ урдань худалдан абагшад маанадта ерэдэг һаа, мүнөө бидэн өөһэдөө гэр гэрээрнь ябажа, хэрэгтэй юумыень интернет-сайтын аргаар худалдаха һанаатай байнабди.

Роман, багша:

- Би болобол тоо бодолгын багшаар хүдэлдэгби. һая болотор Дээдэ-Хэжэнгэдэ багшалдаг байһанаа, мүнөө Улаан-Үдэ зөөжэ эрэнхэйб. Дээдэ-Хэжэнгын үхибүүд һонор. Бидэ аймагай Олимпиадануудые саг үргэлжэ шүүдэг һэмди. Би өөрыгөө һайрханагүй. Теэд бэлигтэй багша гэшэ, илангаяа мүнөөнэй сагта, хоморой үзэгдэл болонхой гүб даа. Юрэ ном шагаагаад, ухаатай нюур хээд, уншасагаагаад, һурагшадай дэбтэр суглуулжа, даабариеннь зүбөөр яагаад шийдэхые харуулһан номтой зэргэсүүлжэ шалгаад, тэмдэгүүдые табихада бэлэн ха юм. Зүгөөр һайн мэдэсэ хүүгэдтэ хүргэхэ багшанар булалданай. Ушар иимэһээ би мүнөө тоо бодолго заадаг багшын блог байгуулха юм гү гээд бодолго боложо байнаб.

Екатерина, англи хэлэнэй багша:

- Би хадаа Скайпын хүсөөр һурагшадтаа англи хэшэлнүүдые заадагби. Минии һурагшад гэхэдэ, дунда һургуулида һурадаг үхибүүдһээ эхилээд, һананайгаа амаралтада гараһан ушарһаа сүлөөтэй болоһон үбгэд, хүгшэд болоно. Би мүнөө түрэл нотагһаань холо Таиландда байдагби. Өөрөө би Хурамханай аймагһаа үг гарбалтайб. Улаан-Үдэ хотодо өөдөө болоо һэнби. Мүнөөнэй багша хүн нэгэ монсогор һургуулида няалдашод һууха бэшэ, өөрөө бүхэй һургуули байгуулха арга боломжотой. һайн шанартай эрдэм мэдэсэ ходоодо хэрэгтэй.

Жаргал, олзын хэрэг эрхилэгшэ:

- Би нэгэ хирэ бууза худалдадаг сервис Улаан-Үдэ хотодо байгуулаад, урагшатай хүдэлжэ байтарни, эндэ тэндэһээ хашуулаад, энэ ажалда орхихо баатай болооб. Гайхалтайнь гэхэдэ, Интернетээр бууза наймаалхада, хүн амаргүйгөөр захина. Би үмсэдөө хүнгэн машинатай, шэнэ үеын гарай утаһатай һэн тула захиһан газартань амтан эдеэ хүргэхэдөө, ядамаггүй байһанби. Зүгөөр эдеэгээ халуун зандань, түргэн шамдуу хүргэхэ хэрэгтэй. Хүнэй гэдэһэн ехэнхидэе үдын 12-14 сагай хоорондо үлдэнэ. Энэ үе соо Контакт хаража ерээд лэ, нүхэд гэжэ бээ танюулһан хүн бүхэндэ уурал бааяһан бууза, улаан шара һүтэй сайтай зураг харуулхадань, дороо захяад орхидог. Теэд дэлгүүрэй харилсаан гэшэмнай үнөөхил үрдилдөөн ха юм даа. Газар газарай буузашад манайда ерэхэ зониие буузаар хангабаш гээд арга мурьыень оложо, намайе хашаха, хаахадань, энэ ажалда орхёоб.

Эрдэм, "Максим" таксин жолоошон:

- Интернет гэшэмнай, үнэхөөрөөл, гайхалтай юумэн. һанаад үзэйт даа. Урдань таксида гарахадаа, харгын захада үдэрөөр дүүрэн байхаш. "Хилээмэтэй" гэжэ тоотой газарнууд хуу эзэдтэй. Тэндэ тогтоболшн, тооһыенши гүбээд, зүб-бурууешни харуулаад табиха шиираг эрэшүүл олдоод лэ байха. Хожомынь раци табиха, хаана, ямар хүн такси захибаб гэжэ мэдээнүүдые абадаг болоо һаабзабди. Тэрэмнай баһал гарзатай хэрэг байгаа ха юм. Мүн тиихэдэ таксин эзэнтэй олзоёо хубааха баатай болохош. Харин мүнөө үйлэдлэй хүнгэн һайн машинатай байхын хажуугаар "Андроид" системтэй телефонтой һаа, "Максим" таксида хүдэлөөд, сүүдхын туршада 2 шахуу мянган түхэриг олоходо болоно. 2 мянган түхэригэйшни 2 зууниинь "Максимда" ошохо. Тэрэнэ хуу Интернетээр түлэнэбди. Юрын ажаһуугша би жолоошон хоёр шүүнэбди.

Буряад Республикын Экономикын министрство, Буряад Республикын Правительство Интернеттэ хабаатай шэнэ проектнүүдые зохёоһон хүнүүдые бүримүһэн дэмжэхээр бэлэн. Ушар юуб гэхэдэ, Интернетээр ябуулагдадаг наймаан хилын ямаршые хизарлалтагүй гээд гүрэн ойлгодог болоо. Тиимэһээ Интернет-арга хэрэглэн, эдеэ хоол, эд бараа наймаалдаг буряад хүбүүд, басагадта амжалта хүсэе!

Энэ хуудаһа Баир ЖИГМИТОВ бэлдэбэ.

Эхэ байгаалидаа - энхэргы анхарал

АЛХАНЫН ГАЙХАМШАГ ЮРТЭМСЭ РУУ АЯНШАЛХАМНАЙ ГҮ?

АРА ХАЛХА ГАЗАРТА АЖАҢУУНА ГЭЭШЭБДИ

"АЛХАНА" гэнэн үндэһэн пар-кын байгуулагдаһаар мүнөө жэл 15 жэл үнгэрбэ. Энэ ойн баярта зорюулан, дэлхэйн гайхамшаг үзэгдэлнүүдэй нэгэ зүйл боложо тодорһон Алхана тухай хөөрөөнүүдые дэлгэхэ хүсэлтэйб.

Хэтын хэтэ сагта хүн зон Онон голһоо эхилээд, Байгал далай хүрэтэр Ара-Халха гэжэ нэрэтэй газар байгаа бшуу. Энэ үргэн Ара-Халхын газар дэбисхэртэ хара ногоон ой модоор бүрхөөгдэһэн, хада хабсагайгаар эрээлһэн Алхана уула толордог. Саг сагтаа энэ нангин хада уула өөрын нэрэнүүдтэй байгаа ёһотой. Тэдэ нэрэнүүдэй нэгэн - Алаг Хаан. Ара-Халхын арад зон Алхана уулаадаа үшөө лама бурханай дэлгэрээгүй үе сагта шүтэдэг байгаа. Тэнгэрийн үндэр бөөнэр Үүдэн Сүмөөр Арын арбан гурбан ноёдто үргэл тахилаа баридаг байгаа.

АЛХАНА - БУРЯДАЙ ОЛИМП ГЭЭШЭ

ТҮҮХЫН баримтаар, 1712 ондо Ара-Халха руу Түбэд ба Монгол оронуудһаа 150 ламанар ерэжэ, буддын шажан нэбтэрүүлэн дэлгэрүүлжэ эхилһэн байна. Харин арадай домогуудай гэршээр, ламанар энэ түүхэтэ үе сагнаа үшөө урда тээ ерэлһэн байгаа ха. Буддын шажанта ламанарай одо мүшэдэй тоогоор, энэ Алхана хада Дээдын бурхадай

юртэмсын дундахи хэмжүүри гэ-эшэ гэжэ тодоронхой. Тиймэһээ Алхана уула хадаа бурханай хүн зонтой харилсажа байдаг Бурядай Олимп гэжэ дэмы хэлэдэггүй.

Олон жэлэй хугасаада буддын шажанай агууехэ эрдэмтэн, лама Жанчиб Од – бисалгалай гэрэл, юрын байдалдаа Намнай багша Алханын үндэр оройдо гансаараа бисалгал хэжэ ууһан юм. Буддын гүн ухаанай нюуса тобшын бүтээлнүүдые шудалжа, буянта һанал бодолдо эзэлэгдэн, ондоо юртэмснүүдые элирүүлжэ шадаһан юм. Тийгэнээр Түбэд гүрэнэй Лавран дасанда эди шэдитэ арга оньһотой боложо, Алханын нангин уула шэнжэллэгдэ бүхы наһаа зорюулаа. Алхана уулын хабсагайнүүдта нэрэнүүдые тодорүүлжа, буддын ойлгосонуудые баримталһан юм.

АЛХАНЫН ҮЗЭГДЭЛНҮҮД ХҮНЭЙ НАҢАНТАЙ ХОЛБООТОЙ

АЛХАНА уула дээрэ буряад арадай ба буддын шажанай соёлой ба түүхын 17 һүлдэ тэмдэгүүд бии юм. Тэдэнэр бүхэниинь хүнэй ажаһуудалай эхын эхинһээ нүгөө юртэмсэ руу ябатараа хэжэ алхамуудтай нангин холбоотой. Эхын Умайһаа - Чойжил Сүмэ хабсагай - үхэлэй юртэмсын хаашуулай хүмэ - байгаалин үзэгдэлнүүд - хүнэй ами наһан хүрэтэр гээд тодорюулаатай.

ДИМЧИГ БУРХАН - АГУУЕХЭ БУЯН

АЛХАНА хадаа Буддын шажанай нангин шүтөөнэй зургаадахи газар гэлсэдэг. Тэрэнэй түбэд нэрэ - Лхуншин Тара гэдэг. Алханын эгээл шухала сахюусан - Димчиг бурхан - агууехэ буян. Зунай харануудай монгол литын 25-най үдэр дасангуудта Согшид хурал Үүдэн Сүмын һарабша доро уншагдадаг. Тийгэжэ Димчиг бурханай газар руу буужа ерээд, тэнгэриһээ буян үгтэһые ёһолон хүндэлдэг.

Урдандаа үбгэд, хүгшэдэй хэлэнээр, 1956 ондо Жимба, Гончик-Жамса ламанарай Гулагай лагерьнуудһаа бусахадань, үр сайха үедэ хүзэгшэд нюусаар агууехэ буянгай ёһололой үргэл бүтээһэн юм. Тэдэ хүзэгшэдэй нютаг руу буухадань, колхозой үглөөнэй зүблөөн эхилжэ байгаа һэн гэжэ гэршэлэгшэд хөөрэнһэн байна.

АЛХАНА ӨӨДӨӨ ГАРАХА ЗАМ ТУХАЙ

ХҮНҮҮД гараар бодхоон зүргэ харгыгаар өөдөө гаража, Бойпуур гэнэн шулуун хүнды соо зула, хүжэ бадараадаг, саашаа байгаалин гайхамшаг үзэгдэл - Үүдэн Сүмэ руу ошодог. Эндэ хүзэгшэдэй үргэл хээд, Димчиг бурханай орон руу ородог. Саашаа шулуун зүргөөр Димчиг бурханай һамган - Доржо Пагмын сүмэ хүрэдэг. Энэ хадаа үндэр түрэлтэ Доржо (алмазна) хатан

гээшэ. Хажуу тээшээ найгаһан шэнги харгыгаар доошоо буухада, Загуурдин хабсагай гайхамшаг үзэмжээрэ һонирхуулдаг. Энэниие хоорондохин юртэмсэ гэдэг. Хабсагайн забһараар мүлхихэ, гүлдиржа гарахадаа, нүгэлөө арилгаба гээшэ. Хүн зон ехэ айдаг, нүгэлтэй һаа, тэрэ нүхөөр гаража ядан хабшуулдадаг. Ехэ һонин юумэн гэхэдэ, бээер тарган томо хүн һэншые гэнгүй гарашахадань, торшогор туранхай хүн гаража ядан байха элдэб үйлэнүүд үзэгдэдэг шуу.

ЭХЫН УМАЙ - УХИБҮҮНЭЙ НҮЛДЭ ХАЙРЛАДАГ

ЗАГУУРДИНАА дүтэхэнэ Эхын Умай гэнэн шулуун агы нүхэн. Энээн руу эхэнэрнүүд субадаг,

юуб гэхэдэ, эндэһээ шулуу оложо, гэртээ абаашаһан хүн удангүй үхибүүтэй заабол болодог юм.

Хабсагайн дорохи хабшал соогуур уһан хүүюурэй хажуугаар баруун таладһан Нара Хажад хүмэ - Тэнгэрийн хүгжэмшэдэй хүмэ. Эндэ анхандаа ламанар даяанда һуудаг һэн. Мүн тойроод буддын шажанай һүлдэ тэмдэгүүд: Сэндэмэ, Чойжил, Бадмасамбава болон бусад нангин шүтөөнэй газарнууд бии.

Эдэ бүгэдэ байгаалин гайхамшаг үзэгдэлнүүд Димчигэй орон гэнэн шажантанай нэгэдэмэл юртэмсэ гээшэ. Гайхамшаг юртэмсэ руу айлшалхамнай гү?

Цырегма САМПИЛОВА.

АРШААНТА ГАЗАРНУУДАА ТҮҮРЭЭ!

УЛААН-БУЛАГ АРШААНТАЙ... ГЭЭД ДУУН БИИ

БУРЯАД һайхан оромнай эм домто аршаан булагүүдаараа ехэ суурхадаг. Аймаг бүхэндэ нютагайхидай омогорхол боломоор аршаанта газарнууд байдаг гээшэ. Юундэб даа, буряадуудай ажаһуудаг газарта эди шэдитэй аршаан булагүүд олон байдагын гайхалтай. Жэшээнь, минии мэдэхээр, Агын тойрогто бэе махабадта элүүр энхэ үзүүлдэг, арга тухатай аршаанта газарнууд олон. Минии багада, эжымни өөрынгөө түрэнэ нютаг Зугаалайн аршаанай эди шэди тухай хэлэдэг һэн. Би өөрөө Улаан-Булагай аршаа уужа, хүн болоһон байнаб. Абамни үдын хоолой хугасаада, үгы һаа, үдэшлэн, ажалайнгаа һүүлээр гэрэйнгээ гурбан багашуулые люлькэтэй "Урал" мотоциклдаа һуулгаад, Улаан-Булагай аршаан абаашадаг һэн.

Эршэтэйхэн аршаан юрэ модоор дархалһан хобоһоо һулашагаар гаража байдаг бэлэй. Абамнай тэрэ аршаанай тойронхи газарай нобшо ноохой арилгадаг һэн, бидэшые гурбан хүхилдэжэ ябаад, абадаа хамһалсадаг бэлэйбди. Эжымнай бэлдэжэ үгэнэн хүнэнэ ногоон дээрэ саарһа дэбдээд, дүрбүүлээ һуужа эдээд, абамнай ойрохоно ошоод, ногоон дээрэ хэбтэдэг һэн. Бидэнэр аяма халуунһаа эршэтэйхэн аршаанар бээе сүршэжэ, амтархан уугаад, сэсэгүүдые түүжэ, намналсан наададаг бэлэйбди. Ямар гоё, һайхан саг байгаа даа. Мүнөө тэрэ үе саг нэгэһэншые нүдөөрөө үздэг һаа гэжэ һанагшаб. Теэд томохон болоһоор, сүлөөгүй болоһоор, абатаа Улаан-Булагайнгаа аршаан юундэб даа ошохоёо болишоо бэлэйбди. һанаад үзэхэдэмни, абамнай һүүлдэнэ

гансаараа хаа-яа ошодог байгаа даа. Юундэшые абынгаа мэндэ ябахада, томо болоод байхадаа, абаяа тишэн абаашаагүй гээшэ-биб гэжэ бээе зэмэлэгшэб.

ХҮДӨӨ НЮТАГАЙ АРШААНУУД ХҮГЖӨӨГДЭХЭЛ ЁНОТОЙ

САГНАА хуушаржа шарлажа байһан фото-зураг дээрэ абымни дүрэ. Ара таладань "Зэмхын аршаанда" гээд абымни гараар бэшээтэй. Би багадаа энэ зураг хараад, "Зэмхэ" гээшэ хаана хаб гэжэ һонирхон, ямар бэ даа, ехэ холо нютагай газар ха гэжэ һанагша һэм. Тийгэнээр томо болоходоо, Зэмхын аршаан бэе махабадта ехэ тухатай гээд хаа-хаанаһаа Могойтын аймагай "Ушарбай" гэжэ нютагай "Зэмхэ" аршаанда хүн зон ерэжэ, бээе аргалдаг гэжэ мэдээ һэм. Нютаг бүхэнэй аршаан адлишуул дом аргатай байгаа ёһотой. Зүгөөр тэрэ үеын нютагай ажахын хүтэлбэрлэгшэд аршаанта газартаа гэр байра барижа, ванна абадаг газарнуудые, хүнэй аршаанһаа уухаар хобоонуудые түхээржэ, нютаг зоной хүдөөгэй хүшэр ажалай үедэ амаржа, бээе аргалуулхын зорилго табидаг байгаа. Теэд тэрэ үедэ миниишые түрэнэ нютагай хүтэлбэрлэгшэ Улаан-Булагай аршаанда хүнэй амаралгын газар юундэ түхээрээгүй байгаа гээшэб гэжэ гайхагшаб. Мүнөө тэрэ аршааннай ямаршые байдалдаа байгаа юм ааб даа, бү мэдэе. Харин би мүнөө урда хэлэгдэһэн "Зэмхын" аршаан тухай хөөрэхэ хүсэлтэйб.

"ЗЭМХЭ" АРШААН ХҮГЖЭХЭ ЗАМ ХАРГЫДАА

ЭНДЭ һаяшаг мэдэхэдэмни, тэрэ "Зэмхэ" аршааннай ехэ томо профилактори үнинэй болонхой ха. Бүри һонин гэхэдэ,

минии Балжиров Гаршага на-гасымни Базарсадо хүбүүниие Марина нүхэртээ тэрэ аршаанай хүтэлбэрлэгшэд болонхой, эрхим ажаллажа байна. Энэ аршааннай мүнөө жэл ойн баяраа угтажа байна. РСФСР-эй габыята механизатор ба рационализатор Доржо Дугаровай үүсхэлээр 25 жэлэй саана байгуулагдаһан юм. Энэ габыята нютаг хүбүүнэйнгээ мүнхэ дураһаалда зорюулжа, бюст-хүшөө Зэмхын аршаан дээрэ бодхоон байна.

"ЗЭМХЭ" АРШААН 77 ҮБШЭННӨӨ АРГАЛДАГ

ХЭР угһаа энэ уһа газараар ахамидарһан арад зон Зэмхын аршаанһаа амсажа, ундаа хуряжа, эди шэдитэ аргадань этигэжэ, уг угһаа дамжуулан ябаа бшуу. Урдандаа буряадууд модон боошо соо аршаан халаагаад, тэрэн соонь һуужа, арга хэдэг байгаа. Нютагай үбгэд, хүгшэдэй хөөрөөгөөр, эндэхи газарай эзэн - эхэнэр хүн ха. Тиймэһээ энэ аршаанта уһан аяар 77 үбшэнһөө абарха шадалтай. Эндэ зүрхэнэй, шунһанай сохилсо, сууха, бөөрын хүдэлсэ, уушханай, сэдхэлэй, үе мұсын, эндокринна болон олон янзын элдэб үбшэнүүдые аргалдаг байна. Энэ аршаанай шэди тухай холо ойро һураг дэлгэрэнхэй. Забайкалиин хизаарай хүн зон эндэхи һайхан байгаалида амаржа, бэынгээ тамир элүүржүүлдэг заншалтай болонхой. Мүн манай буряад оронһоошые зон һурагшалан ошодог болоо бшуу.

Профилактори 120 хүниие амаруулаха аргатай. Хүнэй унтадаг гэрхэнүүд, кемпингүүд болбосон түхэлтэй. Эндэ хүн зоной бээе аргалуулха, амарха, сэнгэхэ арга боломжонууд хуу элдэгдэнхэй. Тамирай болон соёлой хэмжээ ябуулгануудай эмхидхэгдэдэг болоһоорнь, эндэ залуушуул

баһал амардаг болонхой, гэр бүлөөрөөшые амардаг байна.

Шэнэ хүтэлбэрлэгшэд байгша оной апрель һара соо аршаанта газарай һэльбэн шэнэлэлгын, заһабарилгын ехэ ажалнуудые өһэдэынгөө мүнгэн зөөрээр дүүргэһэн байна. Ушарбайн ажахыда эдэ бүгэдые эрхилхэдэ, ямар мүнгэн зөөри байхаб даа. Зүгөөр нютагайхидаа, хүдөө ажахынгаа ажалладые амаруулха аргатай болоод байна.

- Мүнөөдэрэй шийдхэхэ асуудал хадаа элүүржүүлгын энэ хаһа эрхим үнэргэхэ хүсэлтэйбди. Саашадаа энэ профилактори ганса дулаан сагта бэшэ, харин жэлэй дүрбэн саг ажалладаг болгохо түсэбтэйбди, - гэжэ Базарсадо Бальжиров хөөрэнэ.

ГҮРЭНЭЙ ДЭМЖЭЛТЫН ХАРАЛГАНДА ХАБААДАХА ТҮСЭБЛЭГДЭНЭНИИЕ

БЭЕ-ЛҮҮЛХЫН тулада эндэхи байрануудые һэльбэн шэнэлхэ, дулаалха хэрэгтэй. Ванна абадаг таһагуудые үбэлдөө хүдэлдэг болгоходо, ехэ мүнгэн зөөри хэрэгтэй. Харин үбэлэй тамирай, амаралгын газарнуудые мүнөө эмхидхэжэ эхилбэл, дээрэ гэжэ аршаанай хүтэлбэрлэгшэ һанамжална.

Энэ талаар юу хэхэб гэбэл, хүдөөгэй аяншалга хүгжөөлгын программада оролсожо, грантда хүртэлгын ажал ябуулга эрхилхэ болоно. Энээндэ оролсохо гээшэ баһал бэлэн хэрэг бэшэ бшуу.

"Зэмхэ" аршааниие тойроод, хүн зоной һонирхоомор түүхэтэ газарнууд бии. Тэдэниие тэмдэглэжэ, олзын хэрэгэй түсэб бэшэхэ гэхэ мэтэ олон тоото ажал байгаал аабза. Теэд ажал хэхэе һанаһан хүн заабол харбайһанаа абадаг ха юм даа.

Нэмэжэ хэлэхэдэ, энэ аршаанта газарта үхибүүдгүй гэр бүлэнэр

ерэжэ, үхибүү эндэхи заяаша эзэдһээ гуйдаг заншалтай, аршаан нарайлдаггүй эхэнэрнүүдтэ ехэ тухатай гэлсэдэг. Эндэ ерэнэн олон зон үхибүүтэй болоһон байдаг. Миниишые танилнууд энээн-дэ этигэн, ури хүүгэдэй жаргал мэдэһэн байна.

Эндэ һаяшаг Забайкалиин хизаарай аяншалга хүгжөөлгын форумдо "Зэмхэ" аршаан хаба-адажа, Хитад гүрэнэй ба Шэтэ хотын "Спутник" гэнэн аяншалгын эмхинүүдтэй хэлсэнүүдые баталаа.

Нютагайхидай тэмдэглэнээр, "Зэмхэ" ганса амаралгын газар бэшэ, мүн нютаг зоной ажалай һууринууд боложо үгэдэг. 10-аад гаран хүдөө нютагайхид эндэ ажаллажа, салин хүлһэтэй болонхой. Иимэ аршаан булагта газарнуудаа хүгжөөлгэ хадаа хүн зононы элүүржүүлхэ, хүдөө нютагуудые хүгжөөхэ, нютаг нугаа суурхуулха, нютаг зоной омогорхол болохо гэнэн хэды олон һайн нүлөөтэй гээшэб!

Һүүлдэй үедэ манай Буряад оронойхид Хитадай дулаан газарнуудта, Египет, Вьетнам болон бусад орон руу ошожо амардаг болонхой. Энэ үйлэ хадаа ажаһуугшадаймнай байдалай һайжарһан тэмдэгшые һаа, түрэл һайхан буряад дайдадаа тухатай байжа, нютагайнгаа һайхан тоонто газарнуудаа хүгжөөлгын хэрэгтэ ехэнэн хубитаяа оруулха эрхэтэй үүргэл хаш.

Нютаг нугынгаа эм домто аршаанта газарнуудаа түүрээл! Нютаг бүхэнэйнгөө аршаанта, суута, түүхэтэ, һонин үзэмжэтэй газарнууд тухайгаа бэшэжэ, мандаа эльгээгйт. Хүн зон мэдэг лэ, ямар һайхан аршаан булагта Буряад орондо ажаһуудаг буряадууд гээшэбибди!

Цырегма САМПИЛОВА.

СУУТА ЗОНОЙ СОЛОТО ХЭРЭГҮҮДНЭЭ

Насаран Лодонович Линховоинной түрэлхи бэлигээ өөрөөшье ойлгоодүй ябаханда, тэрэнэй ойрын нүхэд, дүтын хамаатан насаранда хандажа, ханамжяа хэлэдэг болоһон юм гэжэ. Нэгэтэ нютагайн наһажаалшаг эрэ хүн: «Ши, насаран! Наймаанай найман хүл барижа, олзо урилдаалгаха гэжэ бодоо гэжэ гүш, шамда хуймаатай хурдан «дойбод сохилго» таарахагүй гэжэ хананаб. Уг гарбалдашниш холилго, хэлгэлтэ хэдэг хүн үгы. Юрэдөөл, найнаар бодожо үзөөрэй», - гээд, саашаа даб гэн, зүг татажа: «Хари, найн дуушан болоод, дуугаа наймаалаа хаашни, түргэн гүйсэтэй байхань дамжагүй», - гээд, буруу бухан алхалшоо хэн ха.

Арбадахие дүүргээд, кооперативна техникүмдэ нуража ябаһан залуу хүбүүнэй шэхэндэ энэ үбгэнэй хэлэнэн үгэнүүд шэнхинэлдэжэ ороо хэн ха. Хорёод наһатай хүбүүнэй хуби заяан тад гэдэргээ эрьелдэжэ, нэн түрүүн кооперативна техникум хойшоо түригдэбэ. Далда ханаандань дуун тухай, дуунай ното болоод, уран найханай бүлэгэйхидэй хүгжэмтэ хатар, мүн арадай аман үгын алтан шэртэнэтэ абьяасһаа эхилээд, уран урлалай «байгаали» дура сэдхэлын доһолгожо эхилээ... Тиигэжэ ябаханда, Улаан-Үдэ соогуураа олон нүхэдтэй уулзаа, хөөрөлдөө. Хүгжэмэй училищин үүдэ, үрхэшье татажа үзөө. Линховоинной ушар байдалые мэдэнэн ахамһаг нүхэд тэрэндэ хэлээ: «Ши Москвагай консерваториин дэргэдэхи буряад-монгол студия дабаа турша, шамда тааралдаха газар тэрэл байна!». Тэрэ студияндань ороол даа. Тиихэдэ 1946 он хэн. Эсгэ ороноо хамгаалгын хүндэ хүшэр дайнай дүүрэнээр, жэлһээ дээшэ сагай үнгэрөөшье хаань, усалта сагай гүнзэги «шарханууд» нийтэ зониймнай байдал дээрэ тон элээр харагдажа байгаа юм. Росси асари ехэ сохилто абажа, хүгжэлтөөрөө удаараа...

Удаашьегүй залуушуул болон студентүүдэй Бүхэдэлхэйн нэгдэхэ фестиваль Прага хотодо зарлагдаба. Энэ хүл хүдэлхэйн харгыда н.Линховоин түрүүшүүлээр адли «дүрөө дүрөөлөө». Концертын үедэ тэрэ арадайнгаа дуунуудыг татаха гэжэ бодомжолоо. Энээхэн ушар өөрын нэгэ шалтагаантай гэх гү, тайлбаритай юм гэлдэнэн аад, тэдэ зонийм нэгэнииншье тайлбарилангүй, «мартатгаа» хэн. Би асуугаашьегүйб.

Саг ябажа, уһа саһандал урдажал байгаа. Тиин байтар залуушуулай болон студентүүдэй Бүхэдэлхэйн фестиваль Берлиндэ гэжэ сонсохогодошолой. Энэ үедэ н.Л. Линховоин Ленинградтай консерваторидо нурулсажа, оюутанай зэргэдэ ябаа. Тиигэжэ Бүхэдэлхэйн энэ фестивальда баһал хабаадалсаха эхэ золдо хүртэнэн. Золтой хүн – солотой!

Прагада болоһон суута фестивальһаа мүнөө Берлиндэ боложо байһан фестиваль хүрэтэрхи зай соо хэды жэл үнгэрбэ. Эдэ үнгэрэн жэлнүүд

насаран Линховоиндо халхин мэтэ түргэн ханагдабашье, үнэндөө тэрэнэй үрэ зүрхэн жабхаланта хүсэлөөрөө урагшаа нуга гараһан, һодо ургаһан ябаа. 1951 оной энэ фестиваль дээрэ артист Линховоиндо нэгдэхэ зэргын алтан гаршагтай Диплом барюулаа хэн. Бүхы дэлхэйн үмэнэ ямар ехэ амжалта туйлагдаба гэжэб! Байгалай эрьедэ һуудаг багахан түрэл арадаа аяар дээрэ үргэжэрхибэ бшуу.

Ленинградтай консерваториин оюутан ябаһан н. Линховоин БМАССР-эй арадай артистын хүндэтэ хэргэм (нэрэ соло) олгогдобо. Хэн ябаһанаа хаана хүрэхэ гарашаба гэжэб?! Буряадай правительство саг дары дэмжэжэ, омогорхоһон байна бшуу даа...

Хамар-Дабанай гаталшагүй – Халима орьёл тэнсэшгүй. Хатуу зоригой хибаршагүй, Харбамал оюун хүнэшгүй!

Самсаал Саяанай хубилшагүй – Салигар эрмэг гэхэшгүй. Бэлээр юунтэйшье жэшэшгүй, Бэлигэй далай – хэмжэшгүй!

Агуу Алханын хаагдашагүй – Алдартта үүдэн хүртэшгүй. Агын насаран таагдашагүй, Асари хүлдөөр – мүхэшгүй!

Саһаа сагта, үдэрһөө үдэртэ өөрынгөө асари ехэ арга боломжото бэлигыг хүгжөөхэ талаар өөртөө шанга эрилтэтэйгээр хүдэлдэг тусгаар гуримтай байгаа. Томоотой томо хүнүүдэй зан юрэнхыдөө иимэрхүүл гэжэ ааб даа. Нонон сэдхэл, бодолоороо нонин гоё дуунуудай хорилго хэжэ, элдин Россингаа энгэр дээгүүр элиһээр, халиһаар ябатараа, консерваториёо дүүргэжэрхибэ. Уран урлалай (искусствын) асари томо алтан түлхюур гартаа бариһан н.Л. Линховоиние ехэ, бага гү, али

элдэб нэрэтэй, солотой ямар олон театрнууд «манда хүдэлт!» гэжэ уриһан байгаа гээд хананабта?..

«...Хүлисыт даа, нүхэд, Танай халуун уряалые баясан абажар-химаар байна. һүүлдэ теэд түрэл театрайнгаа урдаһаа ямар нюураараа хараха гэжэб? Урмашаха, баясаха ушарай олоншье хаань, улайха нюурнай гансахан лэ гүб даа, – гэжэ зохидоор, талархалтайгаар хэлэдэг хэн», – гээд БМАССР-эй соёлой министр Д.Ж. Жалсабон нэгэ элидхэл соогоо хэлэжэ, маниие һонирхууһан бэлэй. Тэрэнэ 1959 оной октябриин эхээр хэн. Хэжэнгын арадай хоорой түлөөлэгшэд тэрэ үеэр Улаан-Үдэньгөө оперо, баледэй театр соо бүхэли нарын туршада репетици хэлсэжэ байһамди. Ута бэшэ нюургатай, улабар урин шарайтай, нам даруу үгэтэй хүн хэн. Хормейстер Валентина Цыденовна ажалаа зогсоожо, бидэниие һуухые дурадхаба. Министр Даша Жалсанович Жалсабон хөөрөлдөө хэхээ ерэнэн байгаа. Нээмэл сэдхэлэй зохид байдал оршоо бэлэй. Бүхы хөөрөөниинь уран урлал (искусство) тухай, хабаадагшадтай амжалта, алдуушье тухай, манда нургаал боломоор зүйлнүүдые дурдаа. Тэрэн соһоонь нэгэл баримта хэлэхэм. Тэрэ иигэжэ хэлээ хэн: «Буряадай түрүүшын декада 19 жэлэй урда амжалта түгэс болоо хэн гэжэ түүхын хуудаһанууд гэршэлэн. Мүнөө тон ехэ харюусалга даалсажа, таанад ошохо гэжэ бэлэдхэл хэжэ байнат. Амжалтамнай хүн бүхэнһөө дулдыдаха. Жэшэнь, нэгэнйтнай журамаа нулагдажа, тэрлигтэ халанай хара «мэнгэ» халдахаһан ябаа хаань, тэрээхэн «мэнгэ» бултанаймнай нэрэдэ нүлөөлхэ. Бидэ ганса Москвагай ехэ театрай тайзан дээрэ гарахын түлөө гоёно, нарилна бэшэбди. Юрэдөө, хүн бүхэн Хүн гэнэн нэрээ наһан соогоо дээрэ үргэжэ ябаха үүргэтэй. Зүб гү?». «Зүб-өө!» - гэлдэбэбди. «Гэбэшье бүхы Буряад Республикын нэшхэл, алдар, гэрэлтэ нюурын болоһон суута хүнүүд урдманай ябана гэжэ ойлгонол. Зай, иигээд лэ бэсын һонорхол, бэлигэй соёрхол толотуулжа ерэгты гэжэ таанадтаа амжалтын зоригжол хүсэнэб!» – гээд, үгээ хуряагаа хэн. ... Буряад Республикын нэшхэл, алдар, нюур гэнэн үгэнүүдые Д.Ж. Жалсабонной аргаахан хэлэжэ байхада, шагнагшадтай оршондо шанга мэдэрэл түрэнэл ха гэнэн шэнжэ халта харагдаадхёо. Зариманай бэе жэмэлгэгүйдэн, нулахаанаар хүдэлхын мэдэрбэб. Минии сэдхэл соогуур мүн лэ ошонууд харбажа, нэн түрүүн Кончак – Линховоин, һорнии – Генинов, Пяглай – Гендунова, Ангара – Сахьянова гэгшэд һолонготон гийжэ байгаа хэн.

Тэрэл үдэрнүүдэй нэгэндэ РСФСР-эй габыята артистка Л. Сахьянова хажуудаа Буряадай габыята артист П. Абашеевтэй репетици хэжэ, тайзан дээрэ тухагүй хүдэлжэ байбад. Энэ «Инаг дуранай нүлөө» гэжэ домогто баледэй либреттыень н. Линховоин, М. Заславский гэгшэд бэшэһэн. Ульгэрэй удхаар байгуулагдаһан домогто баледэй сюжет хутагын эри дээгүүр дамжаһан мэтэ хурса ба эрид юм.

Тайзан дээгүүр халхин түргөөр эрьелдэн хатаржа ябаһан Л. Сахьянова агшам зуур бээ агаараар шэдэхэдэ, хоёр метр тухай холо зайда байһан П. Абашеевэй гар дээгүүр хүндэлэн унашоод, өөдөө хаража хэбтэбэл даа! Пээ, түргэмэргэниинь гэжэ-ээ... Юрэ бусын

сахилгаанай «ташуур» шэнги юу хараба гэжэбди, зурас гийһэн?! Хэды хүн тайзанай захада хаража хахашанхай, хүдэлжэ шадахаяа болишонхой юумэнүүд амаа ангайлдашоод байшаһан байгаалди даа, һүүлдэ ойлгоходоо... Иимэ хурса зоригтойгоор бэээрэ харбаһан хүдэлсье москвагайхид хаража гэлыг лэ!

«Агуу гоохон Ангар дүүхэй» балет-поэмын либреттыень Н. Балдано бэшэһэн. Хүгжэмыень Л. Книппер Б. Ямпиров хоёр урлаһан. Үндэр хэмжээндэ бүтээгдэнэн зохёол бэлэй.

БАЙГАЛ ДАЛАЙН НАЙХАН САХАЛИ

Л.П. САХЬЯНОВАДА

Баян долгидоо Байгал далай эбхэрүүлжэ, Барагдашагүй эрдэни субадаа бариһаншуу. «Арюун гоохон Ангар дүүхэй» тэшүүлжэ, Арадайнгаа бэлиг сасарууһаншни тэрэ хэм шуу!

Он жэлнүүдэй ошотон ошоходо, үхэлгүй, Оюун бэлигэйш үндэр габыа залаалжа, - Буряад арадай урлал мэтэ, сохом лэ, Буурал холоһоо дуудан байхал, туяржа...

Сахариг бэе, сахилгаа зурама гараараа, Сахали шубуунай жэгүүр һануулан хатарнаш. Агуу найханай асари хүсэндэ, дураараа, Арюун дүлэн – һолонго боложо матарнаш!

Улаан-Үдэ, октябрь 1959 он.

СССР-эй арадай артист, Сталинска шангай лауреат Г.Ц. Цыдынжапов, театрай ахамад режиссёр, ёһотойл эзэн шэнгээр харагдаша хэн. Үглөөгүүр ажалдаа эртэ ерэхэ. Нэгэ үглөөгүүр ерэхэдэнь, баледэй артистнуудта репетици хүүлэжэ, Москваһаа тусгаар эльгэгдэнэн хоёр залуу балетмейстернүүд тайзан дээрэ пэшэгнүүлжэ байбад. Нам зохид алхасаар тайзан дээрэ гараад ерэхэ. Бага үбдэг гаранхай хуушарга баран үмдэниинь хүлхэлзэнэ. Москваһаа бууһан хоёр залуубарай нэгэниинь Г.Цыдынжаповай ойронь дүтлөөд, өөрынгөө идхамжа хэлэбэ хэбэртэй, тодо бэшээр соностоо хэн. Гомбожап Цыдынжаповта тэрэ ханамжань найшаагдаагүй гэжэ ха: «Кроме Цыдынжапова здесь никто не должен командовать. Я здесь всех хамить буду!» гэжэрхибэ.

Тэрээхэн зуур хон-жэн байдал тогтобо. Москваһаа буугаашад-шье абья аниргүй, далая няалдажа, шугшылдан зогсожо харагдаа хэн.

...Эгээл иимэрхүү юумэн «Агуу гоохон Ангар дүүхэйн» түрүүшын үзэгдэл соо тохёолдодог. Тэндэ уһан дороһоо хонхын абьяан эдэдэлдэг. Энээхэн агшам соо бүхы юумэн анираа хатажа, амигүй байдал тогтоно. Энэ Байгал уурлажа байна гэжэ Енисей тайлбарилдаг. ...Урлаһан Байгал зандарһан Гомбожап Цыдынжапов хоёрой холбоо образ минии ойндо зэргэшэжэ ерээд, һонирхуулжа байһан юм. Боложо байһан элдэб үйлэ хэрэгүүдтэ бодолоо боогдохогүй, хараагаа хаагдахашьегүй, тусгаар томо «шэгнүүртэй» тураг ехэ Хүн юм байна гэжэ тиихэдэл нүхэр Гомбожап Цыдынжаповиче ойлгоһонби. Зүб ойлгоһон байгааб!

Буряадай гүрэнэй Ленинэй орденото оперо болон баледэй академическэ театрые Г.Ц. Цыдынжаповай нэрэмжэтэ болгоходо, маша зүб болгоһон юм! Зүб сэгнэлтэ үгтэжэ, зон далай үнэн зүрхэнһөө дэмжэнэн бэлэй.

Мүнөө гэдэргээ бусажа, Л. Сахьянова тушаа хэды үгэ хэлэ. Эндэ репетици хэлсэжэ байһан саг соогоо олон юумэ соносоһон, хараһаншьебди. Нюуса, далдагүй алибаа юумэ сэхэ руунь хэлсэдэг байгаа хэн. Манай хоорой бүлэг соо Сахьянова иигэжэ хэлэнэ гээд үгэ гараба: «Минии хамта наададаг (партнерни) Цыден Бадмаев хүшэр үйлэнүүдые гүйсэдхэхэ болоходоо шадалгүйдэдэг. Энээн дээрэһээ би ороо, шанга үйлэнүүдые гаргаха аргагүйдэгшэ хэм. Цыден Бадмаев мүнөө маанадта ерээд байна. Би энэ дороо ошожо, тэбэрижэ таалажар-хихамни» - гээд ошобо... Ямар залан сэхэ, сэбэр сагаан сэдхэл гэжэб?!

Тэрэл үдэрнүүдэй нэгэндэ Буряадай габыята артист Ц. Бадмаевтай бараалхаха ушар олддоо хэн. Эндэ нэгэл баримтыень зондо дуулгая: тэрэ гастролээр ГДР, Болгари, Венгри, Монгол, Хитад, Энэдхэг, Бангладеш, Непал, Тайланд, Малайзи, Лаос, Судан, Эфиопи, Самоли, Руанда, Уганда, Замби, Танзани, Сингапур, Кени болон бусад оронуудаар концерт-наада харуулаа. Энээн дээрэ үшөө ондоо оронуудаар аяншалһан заманай карта хараа: Турци, Итали, Испани, Португали, Франци, Англи, Дани, Чехословаки гэхэ мэтэ бусад газар нотагууд... Эдэ мэтыень «түргэбшын хара дэбтэр» (блокнот) соогоо бушуухан тэмдэглэжэ абаһанби. Гэнтэ тайзан дээрэһээ шангахан абьяан эздэлбэ: «Пол угаагдаагүй, хара тооһон соо хэбтэн!» - гэжэ Л.П. Сахьяновай сад-няд гэжэ абьяан элээр дуулдаад, тиигээд тэрэ саашаа ороо хэн. Хажуудам һууһан Цыден Бадмаевай нам тээшэ халта эрын хоолойгоо заһахын хирэдэ, үшөөшье шанга хажар абьяан танхим тээшэ сүмэрбэ. Хэлэнэн үгыень дабтахагүйб. Поол угаадаг эшэтэй хэрээ-модон хүнэг хоёрые нярд гэтэр хаяжа, ажалаа эхилбэ. Оодоншог боро үнгэтэй халаад (спецодежда) угалһан табяад наһанай мундуу хүдэлсэтэй эхэнэр хамар дороо гүбэрэн, гүбэрэн, халхагашажа байгаа бэлэй.

Д.ДОРЖОГУТАБАЙ.

(Үргэлжэлэлын хожом гараха).

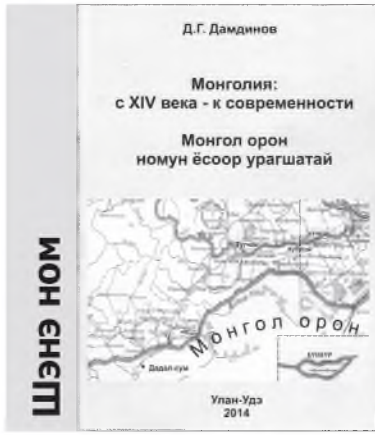

Д.Г.Дамдинов

үндэнэ яһатанай түүхэ асари ехэ хубилалтануудай үе сагта ороо нэн. Дары түргэн хаба шадалтай болоһон монголшууд Чингис хаанай ударидалга доро хахад дэлхэйе эзэмдэн абахадаа, хүн түрэлтэнэй саашанхи хүгжэлтэдэ айхабтар ехэ түлхисэ дабшалта үгөө бэлэй. Тиигэжэ хүн түрэлтэнэй бүмбэрсэг дэлхэй нойрһоо һэрижэ, хидан-монголшуудай хүгжэлтэ дэбжэлтын үе саг нээгээ нэн.

Монголшуудай гэнтэ агшан зуура гайхамшагта хубилалта туйлажа, Японой, Энэдхэгэй,

МОН СЕНЭШТ

МОНГОЛ ОРОН: XIV ЗУУН ЖЭЛНЭЭ - МҮНӨӨ ҮЕ ХҮРЭТЭР

Монгол угсаата арадуудай хэлэ бэшгые, түүхэ домогы, уран зохёолые, эрдэм ухаае, соёл гэгээрэлые, ёһо заншалые хүгжөөлгэдэ ехэ хубитагаа оруулһан, мүнөөшье оруулжа байдаг хүнүүд олон ааб даа. Тэдэнэр элинсэг хулинсагуудайнгаа буурай холоһоо эхитэй түрэл хэлээ, түүхэ домогоо, ёһо заншалаа наринаар сахима, улам саашань бадаруулжа, арад түмэнэйнгөө ухаан бодолой, уран бэлигэй хүгжэлтэ дэбжэлтэдэ түхөөдөг юм.

90 наһанайнгаа дабаан дээрэ гаража ябаһан дайнай ба ажалай ветеран, хэлэ бэшгэй эрдэмэй доктор Дашинима Галданович Дамдинов иимэ алдар солото хүнүүдэй нэгэниинь болоно.

Үндэр наһатай эрдэмтэн Дашинима Галданович Дамдиновай "Монгол орон: XIV зуун жэлнээ - мүнөө үе хүрэтэр" гэнэн шэнэ ном Улаан-Үдэ хотодо "Хэблэлэй ордон" гэжэ Б.Ч.Жамьяновай хубийн үйлдбэрийн газарай типографида 8,75 хэблэлэй хууданатайгаар 200 хэһэгээр барлагдажа гараба.

Россиин Эрдэмэй академиин Сибириин таһагай ИМБТ-гэй хэлэ бэшгэй эрдэмэй түрүү эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ, хэлэ бэшгэй эрдэмэй доктор, профессор Лубсан Доржиевич Шагдаров үндэр наһатай эрдэмтэнэй 28-дахи номой редактор, рецензент болоһон байха юм.

"Монгол орон номуун ёһоор урагшатай" гэшэ энэ шэнэ номой сэдэл шүлэг болонхой. Энэнь шэнэ номой эпиграф болоходоо, гүнзгэй ехэ удхыень элирхэйлэн гэршэлнэ бшуу.

Чингис хаанай хан түрын һүүлээрхи үйлэ хэрэгүүд, газар дайдын дүрбэн хуби болгогдожо, Хальмагай, Бурядай, Монголой болон Хитадай дэбисхэр дээрэхи Үбэр-Монголой хан түрэ, Монголой ба Бурядай шууданай харилсаа холбоон, дагуурнууд болон хамниган бурядууд тухай, "Монголшуудай нюуса тобшын" ёһоор Чингис хаанай хаана түрэнэн ба хаана хүдөөлүүлэгдэнэн тухай энэ хүдэлмэри соо хөөрөгдэнэ.

XII зуун жэлдэ монгол угсаата

Хитадай, Дунда Азиин олон хүгжэлтэ дэбжэлтын, соёлой олохон зүйлнүүдые Европо руу нэбтэрүүлгэ түүхэтэ урбалта үүдхэнэн байгаа. Монголшууд соёл болбосоролоо Европо руу дары түргөөр эльгээдэг, морёор шуудан агшан зуура ябуулдаг, дайсадые сахилгаан түргөөр хүрээлээд, усадхан үгы хэдэг шадабари Монголой сэрэгшэдтэ байһан гэшэ. Юрэдөөл, тэдэ Дунда Азиин, Алас-Дүрна зүгэй, Энэдхэг ороной мянган жэлнүүдэй ёһо заншалуудые дэлгэрүүлэн тараагшад болодог байгаа.

Монголшууд сүлөөтэ аралжаа наймае хүгжөөжэ эхилээд, эдэбхитэйгээр дэмжэдэг байгаа. Мэдээсэлнүүдые дары түргөөр дамжуулха гэшэ Чингис хаанай сэрэгэй амжалтануудай гол унги зуурнуудай нэгэниинь байһан юм. Тиихэ үеын сэрэг дай эрхилэлгын арга онолнуудые түргөөр дамжуулха гэшэ шухала удха шанартай гэжэ тэрэ үеын бүмбэрсэгэй зон ойлгодоггүй байгаа бшуу.

Түб Азиин нүүдэлшэд бүхы шажан мүргэлнүүдэй амгалан тайбанаар зэргэ оршохо, илангаяа хүнүүдые шажан шүтөөндэ тэсэмгэй байхые нэбтэрүүлхэ, хүмүүжүүлхэ шухала гэжэ анханһаа заадаг байһан гэшэ. Монголой хан түрэдэ, тэрэнэй "аралнуудта" ажаһуудаг хүнүүд

Агууехэ Хуули ёһо сахиха ёһотой: "Али бүхы шажан мүргэлые хүндэлхэ, нэгэшые шажан онсо өөрсэ эрхэтэй байха ёһогүй". Монгол ороной эдэбхитэй эршэмтэйгээр зонхилжо байһанай һүүлээр олон жэлэй үнгэрһэн хойно дэлхэй дээрэ томо ехэ гүрэн болоһон США Конституци соогоо шажан мүргэлнүүдтэ эрхэ сүлөө олгохоһоо гадна, нэгэшые шажан тусхай эрхэдэ, хүндэ ямбада хүртэхэ ёһогүй гэнэн дүрим баталан абаа нэмнай.

Гайхамшагта оюун хурса бэлигтэй, түүхэдэ орохоороол ороһон хүн – Бүмбэрсэг дэлхэйе доһолгоһон дорьбоһон, Европо, Ази түбинүүдэй нюржан дээрэ эб найрамдалта ажал ябуулһан хүн – Чингис хаан Агууехэ Монголой хан түрэ "Хамаг монгол – ун улус" байгуулаа ха юм даа.

Агууехэ Чингис хаан үри саданартаа гүрэн түрэ үлөөгөө. Тэрэнь Агууехэ Монгол орон ("Хамаг монгол-ун улус") гэжэ нэрлэгдэнэ ха юм. Чингис хаан оюун хурса бэлигээрээ, түүхэтэ удха шанартай ябуулгануудаараа ООН-ой ЮНЕСКО-гэй шиидхэбэрээр хоёрдохой 1000 жэлэй хүн гэжэ нэрлэгдэнэн байгаа. Энээнһээ үлүү ямар сэгнэлтэ байха юм!

Энэ гайхамшагта хүнэй олондо мэдээжэ бэшэ хууданууд тухай баримта мэдээнүүдые Д.Г.Дамдиновай тус ном соогоо харуулхые оролдоһониинь һайшаалтай.

Монгол, буряад арадуудай элитэ ехэ эрдэмтэд, уран зохёолшод, бэеын тамиршад тухай намтарнууд тобшохоноор энэ ном соо оруулагданхай.

Бата-Мүнхэ ЖИГЖИТОВ,
журналист,
Россиин соёлой габьяата
хүдэлмэрилэгшэ.

ГТО-гой ЭРИЛТЭ ТУШААДАГ БОЛОХОМНАЙ

Россиин Президент Владимир Путинай тогтоолоор манай гүрэн дотор сентябриин 1-нээ ГТО гэнэн тамирай хэмжээн нэбтэрүүлэгдэхэнь.

2005 онһоо эхилээд, Москва хотын мэриин болон бусад эмхинүүдтэй суг хамта Сэрэгэй-тамирай жаса "Готов к труду и обороне" гэнэн тамирай форум Москвагай Улаан талмай дээрэ эмхидхэжэ эхилһэн юм. Гүрэнэймнай гол талмай дээрэ дүрбэн үдэрэй туршада гайхамшаг томо тамирай хэмжээн дэлгэгдэдэг байгаа.

Кремлин ханын дэргэдэ столой теннис табигдажа, Мавзолейн хажууда стритбол, волейбол, бага-футболоор мүрысэжэ, ГТО-гой гурим тушаагдадаг. Мүн лэ эндэ самбо, гар-тулалдаан, зүүн зүгэй мүрысөөн ба буряад барилдаагаар тэмсэдэг нэн. Эндэ акробатууд, гимнастнууд, артистнарые хабаададаг. Иимэ тамирай элдэб тулалдаанай үедэ хүн бүхэн өөрынгөө шадал хүсэ туршаха аргатай байгаа. Үглөөнһөө үдэшэ болотор тамиршадтай элдэб шэглэлээр тулалсаһанай удаа, дүрбэдэхи үдэртэнь Россиин Президент болон бусад хүтэлбэрилэгшэд гаража, бултаниие амаршалдаг нэн.

Буряад оронһоо Москвагай Улаан талмай дээрэ ГТО-гой эрилтэ ори ганса хүн дүүргээ гэхэдэ, Татьяна Григорьева хаш, гэжэ һананаб. Арадай Хуралай депутат Татьяна Мантатовагай туһалагша, өөрөө барилдаанай буряад нургуулиин эхи табигша Михаил Демьянович Масловой басаган, ГТО-гоор табигданан бүхы эрилтэнүүдые дабажа, алтан значогто хүртэнэн юм. Энэ үйлэ хэрэг 2013 оной июниин 1-дэ болоһон байна. Харин хоёр үдэрэй урда тээ Улаан талмай дээрэ Цыбик Максаров абсолютна абарга болоо бэлэй. Энэ амжалта буряад тамиршанда юрын хэрэг шахуу болошонхой байжа магад. Татьяна Евгеньевна совет үеын ГТО нэргээлгын хэмжээ ябуулгада хабаадажа, түүхэдэ оробо.

Валерий СЫДЕЕВ.

Улаан-Баатар хотодо Агууехэ Чингис хаанда бодхоогдоһон хүшөө

Понедельник, 4

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 «ДОБРОЕ УТРО»
10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.10, 05.25 «КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА»
10.45 «ЖИТЬ ЗДОРОВО!» (12+)

«РОССИЯ 1»

06.00 «УТРО РОССИИ»
10.00 Д/Ф «ТЫ - ЭТО МИР!»
10.55 «О САМОМ ГЛАВНОМ»
12.00, 15.00, 18.00, 21.00 ВЕСТИ

16.00 «ДЕВЧАТА». (12+)
17.00 Т/С «ПОКА СТАНИЦА СПИТ»
19.15 «ПРЯМОЙ ЭФИР». (12+)
21.50 «СПОКОЙНОЙ НОЧИ, МАЛЫШИ!»

ТНТ

07.00 «МУНГЭН СЭРГЭ». ПОГОДА (6+)
07.20 М/Ф «АСТОБОЙ». ПОГОДА (6+)
08.55 «ДОМ-2. ЛІТЕ» (16+)
10.30 «БИТВА ЭКСТРАСЕНСОВ» (16+)

ТИВИКОМ

06.00, 07.30 «УТРО С ТИВИКОМОМ» (6+)
06.30 «СКРОМНОЕ ОБАЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИСКУССТВ» (16+). ЗУРХАЙ

07.00, 10.00 «В ТЕМЕ» (16+). ЗУРХАЙ
08.00 Д/Ф «ОБИТАТЕЛИ ГЛУБИН»
09.00 «УТРО С ТИВИКОМОМ» (6+). ЗУРХАЙ
09.35 «ВКУСНО» (12+)

СТС

16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.50, 01.30
МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)
06.00 М/Ф «ЗАЙ И ЧИК» (0+), «ЛИСА ПАТРИКЕЕВНА» (0+), «КАК КОЗЛИК ЗЕМЛЮ ДЕРЖАЛ»

09.00, 13.30, 00.00 «МЕСТНОЕ ВРЕМЯ НА СТС-БАЙКАЛ» (0+)
09.30, 23.45, 01.30 «6 КАДРОВ»
09.50, 18.30, 19.00 Т/С «ВОРОНИНЫ»

НТВ

07.00 «НТВ УТРОМ»
09.10 «СПАСАТЕЛИ» (16+)
09.35 «ДО СУДА». (16+)
10.35, 11.20 Т/С «ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА»

03.55 Д/Ф «ЖЕЛЕЗНЫЙ ЕВРЕЙ СТАЛИНА»
04.40 Т/С «2, 5 ЧЕЛОВЕКА»
06.00 Т/С «ЧС - ЧРЕЗВЫЧАЙНАЯ СИТУАЦИЯ»

ДТВ

06.00 Х/Ф «ТАЙНА «ЧЕРНЫХ ДРОЗДОВ»
08.10 «ВОТ ЭТО ВЕЩЬ!» (16+)
08.30 «УЛЕТНЫЕ ЖИВОТНЫЕ». (16+)

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00 «СЕЙЧАС»
07.10 «УТРО НА ПЯТОМ» (6+)
10.30 «МЕСТО ПРОИСШЕСТВИЯ»

Вторник, 5

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 «ДОБРОЕ УТРО»
10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.10, 05.10 «КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА»
10.45 «ЖИТЬ ЗДОРОВО!» (12+)

«РОССИЯ 1»

06.00 «УТРО РОССИИ»
10.00 Д/Ф «СУДЬБА ПОЭТА. ЛЕБЕДЕВ-КУМАЧ»
10.55 «О САМОМ ГЛАВНОМ»

19.15 «ПРЯМОЙ ЭФИР». (12+)
21.50 «СПОКОЙНОЙ НОЧИ, МАЛЫШИ!»
22.00 Т/С «ЗЕМСКИЙ ДОКТОР. ВОЗВРАЩЕНИЕ»

ТНТ

09.05, 08.55 «ДОМ-2. ЛІТЕ» (16+)
07.00, 23.00, 00.30 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС» (16+). ПОГОДА
07.30, 14.15 «СПОРТ-ЭКСПРЕСС» (16+)

ТИВИКОМ

06.00, 07.30 «УТРО С ТИВИКОМОМ» (6+)
06.30, 19.30 НОВОСТИ ДНЯ (16+)

07.00, 10.00 «В ТЕМЕ» (16+). ЗУРХАЙ
08.00 НОВОСТИ ДНЯ (16+). ЗУРХАЙ
08.35 «ГОРЯЧАЯ ЛИНИЯ» (16+). ЗУРХАЙ

СТС

07.00, 09.20, 11.05, 13.30, 16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50
МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)

08.00, 18.30, 19.00 Т/С «ВОРОНИНЫ»
09.00, 13.30, 00.00 «МЕСТНОЕ ВРЕМЯ НА СТС-БАЙКАЛ» (0+)

НТВ

07.00 «НТВ УТРОМ»
09.10 «СПАСАТЕЛИ» (16+)
09.35 «ДО СУДА». (16+)
10.35, 11.20 Т/С «ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА»

04.05 «ДИКИЙ МИР» (0+)
04.25 Т/С «2, 5 ЧЕЛОВЕКА»
06.05 Т/С «ЧС - ЧРЕЗВЫЧАЙНАЯ СИТУАЦИЯ»

ДТВ

06.00 Х/Ф «МАЛЬТИЙСКИЙ КРЕСТ»
08.10 «ВОТ ЭТО ВЕЩЬ!» (16+)
08.30 «УЛЕТНЫЕ ЖИВОТНЫЕ». (16+)

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00 «СЕЙЧАС»
07.10 «УТРО НА ПЯТОМ» (6+)

Среда, 6

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 «ДОБРОЕ УТРО»
10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.10 «КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА»
10.45 «ЖИТЬ ЗДОРОВО!» (12+)

«РОССИЯ 1»

06.00 «УТРО РОССИИ»
10.00 Д/Ф «ВТОРОЙ. ГЕРМАН ТИТОВ»

10.55 «О САМОМ ГЛАВНОМ»
12.00, 15.00, 18.00, 21.00 ВЕСТИ
12.30, 15.30, 18.45, 20.35 МЕСТНОЕ ВРЕМЯ. ВЕСТИ-БУРЯТИЯ

ТНТ

07.00, 23.00, 00.30 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС» (16+). ПОГОДА
07.30 «РЕТРО-НОВОСТИ» «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС» ОБРАТНЫЙ ОТСЧЕТ (16+). ПОГОДА

10.30 «БИТВА ЭКСТРАСЕНСОВ» (16+)
11.30 Х/Ф «ЛЮБОВЬ В БОЛЬШОМ ГОРОДЕ-2»
13.30 Т/С «УНИВЕР»

ТИВИКОМ

06.00, 07.30 «УТРО С ТИВИКОМОМ» (6+)
06.30, 09.30 НОВОСТИ ДНЯ (16+)
07.00, 10.00 «В ТЕМЕ» (16+). ЗУРХАЙ

09.00 «УТРО С ТИВИКОМОМ» (6+). ЗУРХАЙ
10.30 М/С «ДРУЗЬЯ АНГЕЛОВ»
10.45 М/С «ВИРУС АТАКУЕТ»

СТС

07.00, 09.20, 11.05, 13.30, 16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50
МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)

06.00 М/Ф «КЕМ БЫТЬ?» (0+), «ХИТРАЯ ВОРОНА» (0+), «КОРАБЛИК»
06.35 М/С «ПИНГВИНЁНОК ПОРОРО»
06.55 М/С «СМЕШАРИКИ»

МОНГОЛ ТУУРГАТА УРАН ЗОХЁОЛШОДОЙ ХАМТЫН БАЯР

(Түгэсхэл. Эхинийн урдах и дугаарта).

Хулганайн ТЭРГЭЛ

Монголой зохёолшодой эблэлэй шагналта яруу найрагша, Соёлын Тэргүүний ажалтан. «Залуу ябахад юм бүхэн онголог» эһэн ном гаргаһан. Мүнөө Чикаго хотодо ажаллажа, амидаржа, уран бүтээлэй үргэжэ ябана.

БҮНЭГҮЙ ШАМДА ЭЛЬГЭЭХЭ ЗАХИДАЛ

Уруулаа буда, бүхэгүй минь
Унажа дорой бү яба
Наһан болбол саархан дээрэ бэшэдэг
тоо юм

Намбархажа бү сүйд бол.
Хүсэһэнөөрөө амидар, бүхэгүй минь
Хүлээжэ сүхэрһэн бол хая.
Гоо сайхан яба, бүхэгүй минь
Гологдожо бэшэ, шэлэжэ амидар
Гадсан осгийтэй ганган шаахай
Гарха, гоёл бүгдээн зуу
Сайхан үнэр бээдээ шэнгээжэ
Салхи татуулан энеэбхилжэ яба
Салаха хахасалай дуу бу аял,
бүхэгүй минь
Сарны гоо гүнжэ мэтэ энеэбхилжэ
амидар...

***

Булгадар М.УЯНСУХ Монголын зохёолшодой эблэлэй шагналта, «Шэлдэг бүтээлийн Алтан-Од» шагналт яруу найрагша арба гаран номуудай автор мун. «Мянга хоёр дахин юни тохёонон эди

шэдигүй үльгэр» номын 2012 оной шэлдэг ном гэжэ шалгараа, улсын сандахадагалгата даха бүтээлэй гэршлэгэ абаа.

Тэргэл һаратай чацуу үндэртэ Тэнгэри хэмжэжэ, жэгүүр дэлгэһэн Урдын баларын хүнэһэ юмби! Урагшаа шэртэһэн нюдэ юм, Би...

Бариха, табиха минь ЮМ БҮХЭН! Байгал, байхагүй минь ЮМ БҮХЭН... Үшэржэ уйлаха минь ЮМ БҮХЭН... Өөрөө би ЮМ БҮХЭН.

Тэнгэри хэмжэжэ, жэгүүр дэлгэһэн Тэрэ хүнэһэнэй нулимса юм, Би! Урагшаа шэртэһэн хоһон нюдэнэй Улхархайнь шэргэһэн хохимой юм, Би...

***

Журналай «Хүүрнэл зохиол» гэхэн хэһэг соо Буряадһаа МОБУ (ара нэрэ) Булад МОЛОНОВ оролсоно. 1976 ондо Хэжэнгын аймагта түрэхэн намтартай. Нютагай лицей түгэсөө, Буряадай улсын Ехэ нургуулийн физико-математическа факультет дүүргэһэн. Улаанбаатар хотын Гандан дасанда отошо ламаар шабилжа байһан. Уянгын богони үгүүлэлнүүдые, намтарлаһан эссе бэшэхэ дуратай. «Хэ-жэнгэ», «Жаргалан», «Ум маани бадмэй хум!» гэхэн уянгата үгүүлэлнүүдын ород болон монгол хэлэнүүд дээрэ үгтэжэ, уншагшадай һонирхол үүсхэбэ.

Дам саашань харабал, «Шүүмжэлэл судлал» гэхэн хэһэг соо гурбан шэн-жэлгэ үгтэнхэй. Илангаяа, һонинийн, Ганбатын ДЭЛГЭРМААГАЙ «Үлэмжын

шанары нулимж боломгүй» гэхэн статья онсо илгарна. Губийн догшон ноён хутагта Данзанравжаагийн «Үлэмжын шанар» гэхэн зохёолье Англиин С.Смит гэдэг хүн англи хэлэндэ оршуулаа, энэнь хэр таарамжатайгаар бүтээгдэб гээд Г.Дэлгэрмаа бадаг бадагаарнь абан, шэнжэлжэ үзэһэн, өөрын сэгнэлтэ үгэһэн байна.

«Үлэмжын шанар» англи хэлэндэ оршуулагдахадаа, гүн удхань гүйсэд гаргагдаагүй, тододхолго хэрэгтэй гээд шэнжэлэгшэ тоолоно. «Орёо шүлэг лэ даа. Гэбэшье Данзанравжаагийн 7 наһатайдаа зохёонон «Хурмаста тэнгэри» шүлэгыг яагаад оршуулһыень хараад үзэе:

**Үүлэн гараад бороо орохын сагта
Үүдэн гэмээ нь хоймор юуны
илгаа бэ?
Үйл байгаад үхэл авахын цагт
Хүгшэн гэмээ нь залуу юуны
илгаа бэ?**

Энэ бадагы С.Смит иигээд оршуулаа:

**Үүлэн гараад бороо орохо үедэ
гэртээл байгаа бол
Үүдэн, зууханы хоорондо
ямар илгаа байха бэ?
Ажалаа дууһаа сагта үхэл
дайраха юм бол
Хүгшэн залуугай хоорондо юуны
илгаа байха бэ?**

С.Смитын оршуулгада «үйлэ» - карма

гэхэн ойлгосын оруулагдаагүй ушарһаа амидаралайшье, шажанайшье харааһаа дутагдал болоно гээд Г.Дэлгэрмаагай тоолоһониинь зүйтэй ха.

«Оршуулга» гэхэн хэһэг соо Ород гүрэнэй үнинэй мэдээжэ Михаил ВЕЛ-ЛЕРЭЙ «Авсанд хэбтээ хүн» гэхэн рас-каз толилогдоо. Украинада 1948 ондо түрэхэн энэ хүн дэлхэйн ёһотойл аяншан гээ һаа, алдуугүй. Хаа-яагүй Алас Дурна, Сибирь, Ленинград, Эстони, Беларусь болон Израильда байхадаа, 30 гаран янзын ажал хэжэ, ажабайдалай ёһотойл хэшээл гараһан байна. Ж.Нэргүй оршуу-лагша энэ расказые тон болгоомжотой наринаар, уран аргуудыёе һайса сахин оршуулаа гээд анхармаар.

«Үндэһэтэнэй уран зохёол» сэтгүүлэй юрэнхы редакторынь Г.Дэлгэрмаа мун. Энэ хүмнай Монголын зохёолшодой эблэлэй гадаада харилсаанай талаар ажалтан мун.

Мэдээсэлэйнгээ энээхэн тэмдэглэл түгэсэхэдөө, гуурһа нэгэтэ монгол ту-ургата бүхы зохёолшодтойгоо суг шэнэ сэтгүүлэй гаража эхилһэн ушараар даган баясаха дуран хүрэнэ. Үндэһэтэн мэдэрэлнай үрэгжэхэнь, үргэжэхэнь болтогой!

**Галина
БАЗАРЖАПОВА-ДАШЕЕВА,
«Байгал» сэтгүүлэй редактор.**

Ажаглалта. Шүлэгүүдэй оршуулга-нууд – Г.Базаржаповагай.

Хурамхаанай аймагтай 70 жэлэй ойдо

ТҮРЭНЭН АЙМАГТАМ ЖАРГАЛ ДЭЛГЭРХЭЙ!

Владимир БАТОРОВ

Баргажан мүрэн уруудан долгилно,
Байгал далайн хаяа түшэнэ,
Улганын-Аманһаа жабар эхилнэ,
Бордохото хүйтэн уларил тогтооно.
Тайгын модод оройгоороо шууяжа,
Байгааалиин шэнжэ гэнтэ хубилгана.
Бүтүү Буряанхуурай саһата хонгорогто
Баргажанай булган дуулин хүрэнэ,
Тэнюун намдуу тайгын оёроор
Тэрмээ ташан буга оромдоно.
Сагаан-Нуурай хулһанай һүүдэртэ
Сагаан шубууд дальбараануудаа
дахуулна,

Зунай үглөөгүүр жэргэмэл
огторгойгоор
Хабтагай талаая магтан дуулана.
Улгана, Гаарга, Аргада мүрэнүүд
Баргажан баабайдаа уһаяа нэбинэ,
Оёоргүй гүнзэги Гааргын сээлдэ,
Тула, һэлэбэрһэн хоргодон амарна.
Хүшэгээр, Үмхэй, Сэюһээ эхилээд,
Алла, Бархан, Бүгсэхээн, Улан болоод лэ,
Эм домто нангин аршаанууд
Үе бэе эльбэн аргална.
Үбсүү хүрэмэ саһа тогтоогоод,
һайрамай уһаар Хүнтээ ундалуулаа,
Арбан нэгэн алтан одод,
Гүбээнүүдэ халхалмаар тарья
ургуулаа.
Зуугаад жэлдэ мүнхэлэг Геройнууд
Сарагдашагүй дүлөөр соробхилжо
байһай.

Дэнхэн саагуур Хүнтэй зэрэлгээтэнэ,
Дэлгэр баян тарьяан долгилно.
Ажалай түрүүшүүлэй ажалынь
дэлгэрнэ,
Дондоб Цырендоржиевай дүн
гэршэлнэ.
Огторгой тулама һарьдагай хормойдо
Ороһото тарьяанай талмай зэргэлээ.

Арадтаа, партидаа Хорганов
тангариглаад,
Ажалайнгаа бүтээсэ холо дээшлүүлээ.
Бригадирай ажал эрхилээд Терентьев,
Хагсуу халхитай һахалиин полидо
Хайшаашье баясамаар тарья ургуулаа.
Дуганов сагаантаниие намсалдаад
Туденов,

Намдуу байдал нютагтаа тогтоолсоо,
Калининой артелиин бригада
толгойлоод,

Амбаараар билтарма тарья хуряагаа.
Сталин вождиин уряал дэмжээд,
Фашист дайсание бута сохилсоо,
Бригадир-полевод Нима Ринчино
Аргадаар дүүрэн тарья хуряагаа.
Новгород, Ленинград, Волховые
Фашист Германиин һабарһаа
сүлөөлэлсөө,

Полевод Цырен Юндуновай ажал
Арзагуун нютагаа солоор домоглоо!
«Бата-Байдал» Дамбаев байгуулаад,
Большевик замаар артелеэ хүтэлөө,
Калининой нэрэмжэтэ миллионер
артель

Хамтын мүрөсөөндэ илаад шалгараа.
Хүдэр бээтэй Чоймпил Бадмаев
Үглөөнэй наранаар ажалаа эрхилнэ,
Тала дайдаар тарьяанай хоолосууд
Табгайта хүлэгэй дэлһэндэл
һэлбэлзэнэ.

Хүнтэйн талын поли хизааргүй,
Хүсэтэ тракторай дуун эдэлээ,
Аргада нютагта тарьяан адхараа,
Артелиин полевод Бубеев баяртай,
Мүн лэ барилгаша Чойбон Герой
Мүргэн зоной омогорхол болоо!
Тайгын лесоруб Парамонов Герой
Майск тосхондоо жаргалаа олоо.
Арюун наранай гэрэлдэ толорһон

Алдарта Геройнуудай нэрэ соло
Сарагдашагүй дүлөөр соробхилжо
байг!

Эхэ-геройнуудтай Харамодоной сомон
Буусануудаа гоёһон шэнэһэн
сэргэтэй,

Хонгёо дуутай Барханай нютагаархид
Конкурс, фестиваль, нааданда
шалгарна.

Баян сэдхэлтэй Гааргын ажалшад
Буряад хэлээ, түүхээ баяжуулна,
Сахилтаар, Бууралтаар хадын үбэртэ
Солоёо олоһон Алла нютагаархид,
Уланхаанай хүбүүд хүлэгүүдээ

Хатар табилуулан, Сагаалганда
түрүүлнэ,
Аймагай центртэ хуурижаһан

Сагаан мүртэй заншалаа нэргэнэ.
Арадай фольклор элһэнэйхид
байгуулаад,

«Алтарганын» нааданда шалгараад
илаа.
Соодой Сэдэнэй сэсэн нургаалнууд
Саһаа сагта улам шангадана,
Бурхан багшын нургаал эдлэжэ,
Бултадаа жаргалтай хууһыемнай
үрэнэ.

Яарагтын гүнзэги тайгын нюусаһаа
Янжама бурхан мүндэлбэ.
Үргэн арад нүгэдэн мүргэжэ,
Янжамада Ордон бодхообо.
Занданов, Цыденов дайнай генералнууд
Гааргын музейн түүхэ баяжуулна,
Доржи Ухиной мэргэн тобшоодо
190 немецүүд хосороо.

Галсан Доржиев Уланхаан нютагһаан
Брест хотые баатаршалгаар
хамгаалалсаа,

Мүнхэ Илалтын үдэр шэрээлсээ!
Мүнхэ Будаин, Бадма Мангутов
Хамтын ажахын хуури табигшад,
Буянта Аюшин, Радна Ешонов -
Буряад орондоо театр

эмхидхэгшэд,
Бадма Балдаковой "Баргажанаа"
дуулахадань,

Баргажан мүрэн эрьһеһээ халина,
Николай Дамдиновой шүлэгөө
уншахадань,

Гээбэрэй-Борьёо нойрһоо нэришэнэ.
Бодоһон Баргажанай түүхэ уудалаад,
Үбгэн Сажинов залуушуулдаа
дамжуулаа.

Бултанда мэдээжэ Дондоп Очиров
Буряад хэлээ батаар хүгжөөлсөө.
«Үншэн сагаан ботого» дуулажа,
Чимита Шанюшкина агаарар
ханхинуулаа,

Саян Раднаев "Барханаа" дуулажа,
Зоной сэдхэл тэгшэ хайлуулаа.
Солбон Ангабаевай инагай дуунуудыё,
Түби дүүрэн Буруев эдэлүүлнэ.
СССР-эй Арадай багша Гармаева
Сэсэн үгөөрөө үхибүүдые нургана,
Будамшууе алдартай болгоһон
Елбонов

Буряад театртаа хүлдэнь болонхой.
Ортон хамнигадаа огсом шүлэгөөр
Владимир Лоргоктоев-эвенк магтаа.
Олзын хэрэг эрхилһэн

Батомүнхэ Очиров
Одото Буряадаа утаһаар холбоо.
Мүнөө сагай хүндэ байдал
Үтэр түргэн хубилан һайжарһай,
Түрэхэн, бодоһон Хурамхаан
аймагтам

Түмэн зоной жаргал дэлгэрһэй!

АРАД ТҮМЭНӨӨ НЭГЭДҮҮЛЬЭН

“АЛТАРГАНА-2014” урлаг, спортын олон улсын Наадам” гэж нэрлэгдэнэн Бүгэдэ буряад угсаатанай хуралдаан Монголой Хэнтэйн аймагай Дадал номондо июлиин 18-19-

эй үдэрнүүдтэ үндэр хэмжээндэ наярба. Буряад Республикын 300-гаад хүн эндэ хабаадаа. Бүхы дээрээ манай делегаци 8 медаль гэртээ асаржа, арад зоноо барлуулба.

“АМИЯ ДОЛОО ДАХИН ХУДАЛДААД...”

БУРЯАДАЙ түлөөлгшэд Дадал номон хүрэтэр хүндэ харгы гаталжа гараа гээд абааар лэ хэлэхэ шухала. Юуб гэхэдэ, Улаан-Баатарһаа Чингис хото хүрэтэр харгы 350 километр асфальт хушагдаһанай удаа, 275 модо харгыг харгы гэхээр хүндэ байгаа. Тиимэһээ Дадал номон хүрэхэн бүхы хүн бэе бээ хүнгэн бэшэ харгы дабажа гараһаараа амаршалхадань, гайхалгүй байгаа.

Манайшье республикын сэтгүүлшэдэй бүлэг “Алтаргана” харахаа, нютагайнгаа зондо тэрээн тухай хөөржэ үгэхэ зорилготойгоор Дадал номон мүн лэ ошоһон байна. Буряадай телевидени болон радиогой, “Мир-Бурятия” болон “Ариг Ус” телеканалнуудай, “Информ Полис” ба “Буряад үнэн” Хэблэлэй байшангуудай сурбалжалагшад иимэ хүндэ аяншалгын удаа нэгэ бага бэе бээдэ дүтэ болоо гээд хэлэбэл, алдуу болохогүй.

Чингис хотоһоо гараад, сурбалжалагшад ябаһан автобус Монголой захагүй тала дээрэ төөрижэ, тэндээ хонохо саг ерээ. Харин гэдэргээ бүсалгын харгы бүри хүндэ байгаа. Юуб гэхэдэ, сүүдхэ соо ороһон хура бороо “өөрын ажал хээ” ааб даа. Зарим автобусууд, ав-

томашинанууд шабарта хуужа, хүмэрилдэн алдан байжа ябаа.

Буряадай мэдээжэ уран зохёолшо, театральна ажал ябуулагша Николай Шабеевай хэлэхээр, хоёр үдэр зобоходоо, бүхы наһанай тэмдэг болгоод ябаха хэрэггүй. “Мүнөөнэй найр наадан удха шанараараа үндэр юумэн ааб даа. 20 жэл урда Дадал номонийхид иимэ гоё фестиваль зохёон байгуулжа, мүнөө болотор дээшэнэ үргэжэ ябаһаниие нэн түрүүн сэгнэхэ хэрэгтэй. Гэхэтэй хамта, бүхы Монгол тургата арадай эгээл үндэр ехэ хаан Чингис Богдын түрэхэн нютагта ерэхэндээ баярлажа байнабди”, - гээд Николай Шабеев ханамжална.

ТҮҮХЭТЭ НЮТАГ ЛЭ

ДАДАЛ номон хадаа Монгол ороной зүүн хойто талада байдаг нютаг юм. Тэндэ оройдоол 2 мянга гаран хүн ажаһууна.

Энэ нютагта Чингисхаан түрэхэн намтартай. Дэлүүн болдог хадаа олон тоото хүн зоной ябадаг хүзэгтэй газар болонхой. Эгээл эндэ Чингисхаан дэлхэй дээрэ мүндэлөө гэжэ эрдэмтэд тайлбариллаа.

Чингисхаанай түрэхөөр 800 жэлэй оёе тэмдэглэхэ үедэ Дадал номоний урда захата оршодог гурбан нуурай хажууда 11 метр үндэртэй хүшөө

бодхоогдоо бэлэй. Уридшалан хэлээ наа, иимэ гоё газарта үлгэршэдэй, уран зохёолшодой мурьсынүүд болоо.

Түүхын баримта харахада, энэ нютаг руу буряадууд 18-дахи зуун жэлэй һүүл багаар, 19-дэхиин эхээр нүүжэ ерэхэн байна.

Энэ нютаг тухай Буряадай түлөөлгшэд һайн ханамжатай гэртээ бусаа.

Тимур Цыбиков, Буряад Республикын соёлой министр:

“Дадал сомондо хэды үсөөн ажаһуугшад байбашье, 10 мянган гаран айлшадые угтажа абажа шадаа. Тэндэхи соёлой байшан хэлбэрэн шэнэлэгдээ, харин хажуудань үшөө нэгэ байшан бодхоогдоо. Арад зон өөрынгөө байра байдалай газаа зосоо мүн лэ ехэ ажал хээ, гэрэйнгээ хаяа, хашаа хорёонуудаа шэрдэжэ, айлшадай нүдэ хужарлуулаа. Харин түб үйлсэдэнь зайн гал оруулагдаа. Үнэхөөрөөшье, энэ “Алтарганада” бүхы хабаадагшад эндэхи газарай, байгааһин хүсэ шадабари бээдээ шэнгээжэ абаа.”

Нина Токуренова, Россиян арадай артист:

“Арад зонинь доруухан зантай байна гэжэ харааб, маанадта адли “һүй-һай” гээд гүйлдэнгүй. Тэдэ хөөрхэнөөр энеэгээд, тобшоор юумээ хэлээд ябана.”

ЁНО ЗАНШАЛАА НЭРГЭЭЛГЭ ЭНДЭНЭЭ ЭХИТЭИ

ДАДАЛ номон хадаа ганса Чингисхаанай нютаг гээд суутай бэшэ, мүн бүхы буряадуудай “Алтаргана” фестиваль эндэһээ эхией абана гээд мэдээжэ. 20 жэлэй саанахана эгээл түрүүшын буряад дуунай мурьсөөн тэндэ наярба бэлэй.

“Алтаргана” нааданай эхиндэ ябалсаһан Бальжинимын Дулмажаб түрүүшын наада элээр ханана. “Хаа-яагуур тараһан буряад угсаатаниие суглуулжа зорилготойгоор дуунай мурьсөө эмхидхэн байнабди. Ямар нэрэ үгэхэ тухайгаа ехэ арсалдаан болоодхёо. Олон тоото нэрэнүүд сооһоо Алтаргана шэлэгдээ. Ямаршье сагта, хура бороотойшье, саһа шуургатайшье байхадань, ал-

АСА БҮХЭТЭЙ "АЛТАРГАНА"

тарганамнай ургажал байдаг. Мүн газар хаташоод байхада, энэ ургамалнай мүн лэ сэсгэн, талын шэмэг болодог. Манай буряад угсаатантай адли, хэды сагай эрилтэдэ хашагдабашье, дэлхэй дээрэнээ үгы болоногүй бшуу даа", - гээд Бальжинимын Дулмажаб аятайгаар ойлгуулан хөөрэнэ. Мүнөө жэлэй нааданай нэлгын баяр ёһололдо анха түрүүшынхиде "Алтарганые" зохёон Бальжинимын Дулмажабта Монгол гүрэнэй дээдэ шан барюулагдаба.

20 жэл соо "Алтарганын" хүгжэлтэ тухай хүшөө-стеллэ Дадал номоной түбтэ хаяхана нээгдэһэн байна. 1994 онһоо абаад, хоёр жэл соо нэгэ дахин болодог найр наадан аргагүйгөөр дэлгэрһэн байна. 20 жэлэй саана оройдоол 20 гаран буряад дуушад сугларжа, "Алтарганын" эхи табиһан байна.

Хоёрдохи уулзалга баһа Хэнтэйн аймагта эмхидхэгдэжэ, Биндэр номондо "Алтаргана" сэсгэлээ. Эндэ Хэнтэйн аймагай бүхы 9 номонуудай, Россиин Агын автономито тойрогой болон Монголой бусад аймагуудай 62 түлөөлэгшэд хабаадалсаа.

Гурбадахи наадан мүн лэ Хэнтэйн аймагта үнгэржэ, дунай дүрбэн шэглэлээр илагшад тодороо. 100 гаран хүн хабаадаһан түүхэтэй. Дорнод аймагай угтан абанан дүрбэдэхи нааданай урдахана анха түрүүшынхиде Улаан-Бататар хотодо буряад ёһо заншалаар эрдэмэй-практическа бага суглаан эмхидхэгдээ.

Табадахи наадан хадаа Монголой хилэ гаталжа, Агын тойрогто болоһон юм. Энэ "Алтарганада" сугларгагшад ганса дуугаа хангюурдад гэртээ бусаа бэшэ, мүн өөрынгөө түүхэ, соёл тухай үргэнөөр хөөрэлдэжэ, спортын зүйлнүүдээр түрүүшынхиде мүрысөө.

Улаан-Үдэдэ болоһон зургаадахи "Алтаргана" мүн лэ өөрын онсо илгаатай байгаа. Буряад Республикын ниислэл хотодо найр нааданай гимн анха түрүүшынхиде эздэлээ,

тэрээниде манай мэдээжэ дуушан Галина Шойдагбаева гүйсэдхэһэн түүхэтэй.

Удаань Эрхүү, Улаан-Бататар хотонуудта, Ага нютагта "Алтаргана" олон тоото буряад угсаатание суглуулаа. 2014 ондо найр нааданай мүндэлһөөр 20 жэлтэй дашарамдуулан, "Алтарганые" Дадал номон баһа угтан абаба.

ДАДАЛ НОМОН ДОРЮУНААР АЙЛШАДАА УГТААЛ ДАА

ОЙН баярта "Алтаргана" Монгол ороной улсын сайд (премьер-министр) Алтанхуягай дали доро болобо гээд хэлэхэ шухала.

Бүгэдэ буряад угсаатанай түүхэ, ёһо заншал нэргээжэ хүгжөөхэ зорилгоёо "Алтаргана" алдаагүй байһанаа үшөө дахин гэршэлбэ гээшэ. Үндэр наһатай зоной ханамжаар, түрүүшын наадануудта буряад хубсаһа үмдэжэ ябаһан хүн тон үсөөн байгаа бшуу. Харин мүнөө наһатайшье, залуушье арад зон буряад гоё хубсаһаа үмдэнхэй ябана.

Оройдоол 2 мянга гаран ажаһуугшадтай Дадал номон 10 мянга гаран айлшадые үндэр хэмжээндэ угтажа абахадань, гайхалтайшье байгаа. Эндэ Монголой аймагуудһаа, Хитадай Шэнэхээн нютагһаа, Росси гүрэнэй Буряад оронһоо, Агаһаа, Эрхүү можоһоо, Москва, Красноярск, Санкт-Петербург, Нерюнгри хотонуудһаа айлшад олоор буугаа. Мүн Англиһаа ерэнэн буряадууд харагдаа.

Нээлгын баяр ёһололдо Монголой премьер-министр Алтанхуяг амаршалгын найхан үгэнүүдые хэлээ. Харин Россиин Федеральна Суглаанай түрүүлэгшэ Валентина Матвиенкын амаршалгын бэшэг тэрэл суглаанай гэшүүн Баяр Жамсуев сугларгагшадта дамжуулба.

Хэнтэйн аймагай Дадал номоной соёлшодой бэлдэһэн найрай нээлгын концерт-наадан олоной анхарал ехэтэ татаба. Тэндэ буряад угсаатанай байра байдал, ёһо заншал найнаар харуулагдаа.

- "Алтаргана" хадаа буряад арадай нэгэдэлгын найндэр, соёл болбосоролые хамтаруулан, урма зоригор бадаран хүгжэхын эшэ үндэһэн гэшэ. Аса бүхэтэй алтарганын үндэжэ дээшээ ургаһандал, харилсаа холбоомнай, ёһо заншалнай, нэгэдэлнай улам бэхижэн мандаха болтогой, - гэжэ Буряад Республикын соёлой министр Тимур Цыбиков хэлэнэ.

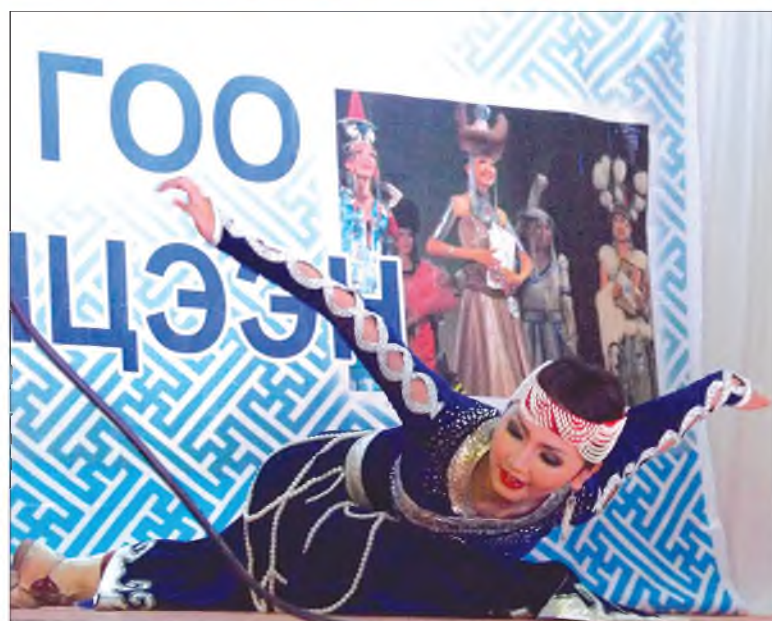
Нээлгын баяр ёһололой үедэ олон жэл соо "Алтаргана" нааданай үнгэргэлгэдэ өөрын онсо хубита оруулжа ябаһан хүн зондо шагналнууд барюулагдаа. Тэдэнэй тоодо Буряад Республикымнай Надежда Галсановна Донсорунова оролсоо, "Алтаргана" фестиваль хүгжөөлгэдэ аша габьяатайгаар хабаадалсаһанайнь түлөө медаль тэрээндэ зүүлгэгдэбэ.

Надежда Донсорунова: "Дадал сомондо бүхы юумэн, хүн, байра байшангууд, агарыншье буряад арадаймнай шэнжэтэй, үнэртэй байна. Эндэ ерэхэ, иимэ ехэ шагнал абахадаа, мүн лэ ехээр баярлааб. Юуб гэхэдэ, минии абын аха дүүнэр 20-дохи зуун жэлэй хүндэ байдалтай 20-ёод онуудаар Хэнтэйн аймаг гаража ошоһон түүхэтэй. Тиигэжэ тэдэнэй гэр бүлэдэ дэлхэй дээрэ мэдээжэ баас хоолойтой дуушан Пурэвдорж мүндэлһэн байна. Тиимэһээ иимэ найхан нютагһаа бэрхэ зон урган гардаг гэжэ ходо ханадагби.

Тэндэ сугларһан буряад арадай хүр хүлдэ агаараар таража, тэрээниде амисжа ябаханда, ямар гоё гээшэб. Харин эндэхи хүн зоной энеэбхилэл холын харгыһаа эсэшэһэн, зобоһон ханаа бодолнуудымнай тараажа, бидэнэй зосоохиде хайлуулаа. Дадал сомоной ажаһуугшад буряад хубсаһан соогоо эхынгэ үмэй соо байһандал харагдаа. Тиимэһээ түрэл хэлээ алдаагүй тэндэхи хүнүүдтэ доро дохиох хэрэгтэй.

Ойн баярай фестивалиин программада 10 мүрысөөн оруулагдаа. Ульгэр түүрээгшэдэй, арадай болон эстрадна дуунай, "Дангина" басагадай, буряад хубсаһанай, уран шүлэг зорхогшодой, арадай урлалай мүрысөөнүүд буряад ёһо заншалаа нэргээжэ, хүгжөөжэ ябаһые харуулаа. Мүн тиихэдэ "Буряад хүнэй нэгэ үдэр" жэлһээ жэлдэ сугларгагшадые гайхуулна. Мүн ямар буряад найр "Эрын гурбан наадангүй" үнгэрхэб даа.

Бүхы эдэ мүрысөөнүүдэй удаа Буряадаймай

түлөөлэгшэд найман медаль гэртээ асараа. Арадай дуунай мүрысөөндэ Роксана Санданова түрүүлжэ гараа. Харин Мария Балданова эстрадна дуунай конкурсно алтан медальда хүртөө. Илагшадтай 20-21-дэхи хуудаһануудта танилсагты.

Борис БАЛДАНОВ.
Авторай фото-зурагууд дээрэ: найр нааданай үедэ; Дадал номоной байра байдал.

Улаан-Үдэ – Улаан-Баатар – Дадал номон – Улаан-Баатар – Улаан-Үдэ.

ҮЛГЫДЭ ОРУУЛХА ГУРИМ

Нэеы гэр соо хүн зон су-
гларанхай нуунад. Нарай
үхибүүнэй бархирха дуулдана
(*фонограмма*). Аргаахан үлгын
дуунай аялга тэндэ нуугшад
татаана.

**Үндэр наһатай эрэ хүн
бодожо, юрөөл хэлэнэ:**
- Алтан дэлхэйн альган

дээр
Арбагархан үримнай түрэжэ,
Аргагүй ехэ баяр, зол
жаргал асарбаш!
Үндэр зиндаатай хүн
түрэлтэн боложо,
Аба эжынгээ нэрэ солье
Ашата буянгаар харюулжа,
Арад зонойнгоо хии мориие
Дээдэ тэнгэридэ хүргэжэ
ябаарай!

(*Мүнгэн бэлэг барина*).

Бэшэн:

- Болтогой!

2-дохи эрэ хүн:

- Чингис хаан шэнги
Эди шэдитэй ябаарай!
Абай Гэсэр шэнги
Арбан ехэ нюусатай
байгаарай!

(*Номо годли бэлэг барина*).

Бэшэн:

- Болтогой! Найн даа! Үрээл
болтогой!

3-дахи эхэнэр хүн:

- Аба эжынгээ нэрие
нэрлүүлжэ,
Алтан тоонтые гэрэлтүүлжэ,
Адуу малаар баян,
Эд зөөрээр элбэг,
Алта мунгөөр арбин,
Эрдэм бэлигээр бэээ
шэмэжэ,

Энэ дэлхэй дээрээ
Эрын солье эздэлүүлээрэй.
(*Архан бэлэг барина*).

4-дэхи хүгшэн эхэнэр:

- Буга шэнги хатуу зүрхэтэй,
Бүргэд шэнги хурса
нюдэтэй,
Хурдан мэргэн ухаатай,
Аза жаргал талаантай,
Абари зан найнтай
ябахашни болтогой!

(*Дээл бэлэг барина*).

5-дахи эрэ хүн:

- Алдар соло ехэтэй
Абын эрхим хүбүүн
боложо,
Буряад-монгол
угсаатанайнгаа
Булган дэнзэтэй малгай
Бүхы дэлхэй дээрээ
Бүрин бүтэн, бүхэ барижа
ябаарай.

(*Эмээл бэлэг барина*).

6-дахи хүгшэн эхэнэр:

Ная хүрэжэ, налайжа,
наяржа,
Зуу хүрэжэ,
зула бадараажэ ябаарай.
(*Мүнгэн бэлэг барина*).

Үхибүүд ороно:

- Мэндээ! Мэндээ! Мэндээ!
Нэгэ эхэнэр хүүгэдые сай
уухыень урина.

Хүгшэн аба:

- Бадма, үлгыгөө наашань
асара.
Бадма үлгыгөө асарна, зула
бадараана (*нан санзайгаар*). (3
дахин).

**Хүгшэн эхэнэр нарай
үхибүү тэбэриһэн, нүгөө
гартань - хүхэ, шагайта:**

- Бата, наашаа үлгын хажууда
дүтэл даа.

- Зай, үлгы соогоо аляниинь
оруулхамнай даа: хүхэ гү, али
хүбүүгээ гү?
- Хүбүүгээ.
- Үлгы соогоо шагайта таби-
хамнай гү, али хүбүүгээ гү?
- Хүбүүгээ.

- Бүүбэйгээ үлгы соонь яагаад
хэбтүүлхэмнай даа? Тархиинь
доошонь харуулаад гү, али
өөдэнь харуулаад гү?
- Өөдэнь харуулаад.
- Бэрхэш, бари, шагайтынгаа
мяха булта хубаажэ эдижэр-
хигты.

- Сэсэгма, үлгын дууе эхилыш
даа. (*Үлгын дуун*).

Залуу айлай эзэн бодожо:

- Хүүгээ үлгэдэнь оруулһанай
баярай тэмдэг, гарай бэлэг ба-
рихыемнай зүбшөөгтэй! (*Бэлэг
баринад*).

Хүгшэн аба:

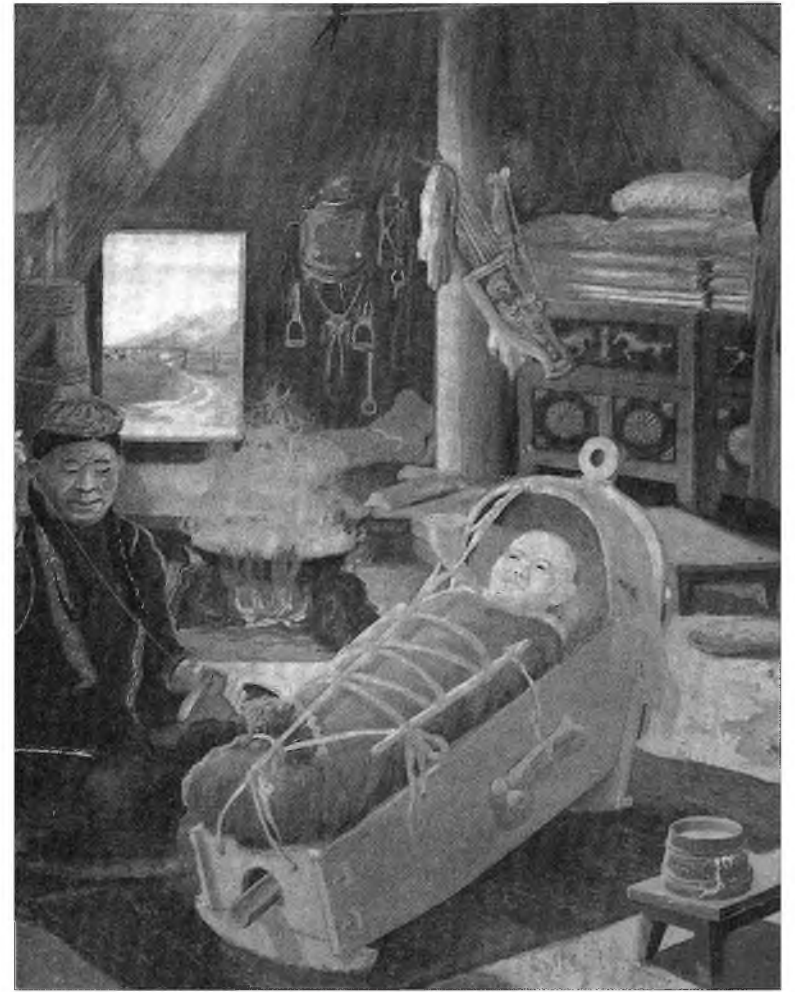
- Хурин зандан сэргыетнай
Хүлэгэй жолоо эзэлжэ
байг!
Хүжэ мунгэн богоһыетнай
Хүндэтэй айлшад алхажэ
байг!

Хүгшэн эжы:

- Агар зандан сэргыетнай
Алтан жолоо эзэлжэ байг!
Алтан найхан богоһыетнай
Ашанар зээнэр алхалжа
байг!

Хүгшэн аба:

- Үндэр харуул гэртэтнай
Үри хүүгэдтэй үдэжэ байг!
нүрэг адуу малдаа эзэдынь
боложо,

Олон хүүгэдтэй эхэ эсэгэнь
боложо,
Солотой суутай айл
боложо,

Жаргажа хуухатнай болтогой!
Намган:
- Газаашаа гаража, ёхороо
хатараял (*ёахор*).

ТООНТО ТАЙХА

ХЭРЭГСЭЛНҮҮД: нэеы гэрэй досо-
охи эд бараан, үлгы, хониной ноохон,
хилгана үбһэн, торгоной үртэһэн,
зомгоол, ороохон, матар аяга, сага-
ан эдеэн табаг, мансылаатай нарай
үхибүүн, шулуун.

ФОНОГРАММА: нарай үхибүүнэй
уйлаан, лимбын, морин хуурай урда-
най аялгын ирагуу хүгжэм.

ХАБААДАХА НЮУРНУУД:

а) 10 наһа хүрэжэ ябаһан 5 үхибүүд;
б) 7 намгад - 8-дахи классай ба-
сагад.

1-ДЭХИ ҮЙЛЭ

*Сагаалган тухай дуун эздэлнэ. Хоёр
хүбүүдэй барилдажа байхада, Баль-
жит тэдэндэ дүтэлнэ.*

- Даша-Нима, Рома, Сагаалган
хадань, томошуул шэнги золгоё гур-
буулаа.

- Мэндээ! - хоёр гараа дэлгэн зол-
гонод.

*Даша-Нима юушьёб энгэр соогоо
бэдэржэ ороно.*

Бальжит гайхангяар:

- Ямар юумэ бэдэрнэш?

Даша-Нима:

- Харыт, тээ баруунтай байдаг
Бадма ахайнда сагаалжа ошоходом,
намда иимэ ехэ саахар, хомпээд
үгөөл, баригты!

**Бальжит Рома хоёр баяртай-
нууд:**

- Найн даа!

Бальжит:

- Намда, харыт, эжимнай Сагаал-
ганда шэнэ дэгэл оёжо үгөө (*эрьел-
дэжэ харуулна*).

*Тэрэ үедэ хүхюүтэйхэн хүгжэм доро
Дулма басаган хатаран хагад тэдэнэй
хажууда дүтлөөд, балай тэдэ гурбые
тоохой хэбэр үзүүлнэгүй. Тиэхэдэнь
энэмнай яабаб гэнэдэл, бэе бэе руугаа
гайхан харалсанад. Эрэнэн басаган*

(*Дулма*) олон гээгэнүүдээ гоёшоон,
тэдэнэй хажуугаар ябасагана.

Бальжит:

- Дулма, энэ шимнай яагаа олон
гээгэнүүдые гүржэрхибэ гээшэбши?

*Хүбүүд баһал хажууһань, хоёр та-
ладань гаража байжа гээгэнүүдынь
барилжа үзэхэ зуураа:*

- Нээрээ, энэ аяар зургаан гээгэ
гүрэнхэйл!

*Эрэнэн басаган гээгэнүүдээ нэгэ
нэгэрэ нэлбэсэгэн, томоотой янзаар
хэлэнэ:*

- Битнай таанадһаа нэгэ жэл эгэ-
шэ хадаа, энэ ерэнэн нохой жэлдэ
арбатай боложо, зургаан гээгэ
гүрэдэг болобоб, - гээд, тэдэнэйнгээ
нэгэнэй малгай, нүгөөдэнэинь мал-
гай заһаадхина. Тэрэ үедэ дүрбэн
үхибүүдэй хажууда үшөө нэгэ хүбүүн
бии болоно. Яһала хүжоун нюур ша-
райтай. Үхибүүд хүхюүтэй:

- Уу, Дамбамнай!.. Ши яагаа олон
хоногой харагдаагүйбши?

Дамба ехэ хүхюүтэй:

- Битнай наяшаг дүү хүбүүтэй бо-
ложо, тэрэнэйнгээ хажууһаа холо
ошохоо болёод байгааб. Мүнөөдэр
манайда хүнүүд сугларжа, «Тоонто
тайлга» хэхэ юм. Би таанадтаяа на-
адахаа ерээб.

Булта:

- Наадаа! (*гаража ошонод*).

2-ДОХИ ҮЙЛЭ

*Морин хуурай аали номгон хүгжэм
эздэлнэ. Нэеы гэрэй эд бараан, нарай
үхибүүнэй бархирха дуулдана. Намгад
нууна, нэгэниинь гуламтын хажууга-
ар эрьелдэн, зөөхэй шанана хэбэртэй.
Бандали дээрэ нууһан хоёр намгад
эдиэхэ юумэ бэлдэнэ. Нарай үхибүүнэй
бархирха дуулдана. Түрэнэн намган
хүшэгэнь саана орожо, үхибүүгээ
наатуулна хэбэртэй. Намгад «Үлгын
дууе» гүйсэдхэнэ.*

- Бүүбэй, бүүбэй, бүүбэйхэн,
Эжы абын хөөхэйхэн.
Бүүбэй, бүүбэй, бүүбэйхэн,
Эжы абын хөөхэйхэн.

*Түрэнэн намган хүшэгэнь саанаһаа
гаража, хоймор газарта мунгэ табина.
Бэшэ намгад дүхэриглэн тэрэ газар-
тань нуугаад, нүхэ малтажа эхилнэ.*

1-дэхи хүгшэн (Лиза): - Баль-
жима, хүүхэнэйнгөө нүхэр асара даа
наашань (Түрэнэн намган хониной
сагаан ноохон соо ороохон хүүхэнэй
нүхэр (послед) асарна).

2-дохи хүгшэн (Аяна): - Энэ
хүбүүнэйнгээ нүхэрые сагаан хо-
нинойнгоо ноохон соо хадагалаа.
Хүбүүмнай муу юумэндэ дайрагдангүй
ябаха.

3-дахи намган (Юля Б.): - Дэ-
эрэн хилгана үбһэ хэе, наһа ута
болгохын тула.

4-дэхи намган (Юля): - Торгоной
зүйл хэбди, эд хубсаһанайн элбэг
байхын тула.

5-дахи намган (Дари): - Орооно
хэбди. Энэ хүбүүмнай таряа мэтэ
таража, будаа мэтэ бударжа ябаха.

6-дахи намган (Александр): -
Алта мунгэнэй зүйл хэбди. Мүнгэндэл
адли мүнхэ наһатай болог.

7-дохи намган (Сэсэгма): - Хара
шулуу хаалга, хүрин шулуу хорёо
хүбүүнэйнгөө нүхэртэ табия.

2-дохи хүгшэн (Аяна): - Урсам-
най бэлэн болоо.

1-дэхи хүгшэн (Лиза): - Баль-
жима, тэрэ табагтай тоһоо наашань
асара даа (Хүн бүхэн амандаа шара
тоһо балгажа, урса руугаа үлээнэ).
Урсамнайшьёе нособо.

2-дохи хүгшэн (Аяна): - Зай,
залуушуул, сагаан эдеэгээ наашань
асарагты. (Намгад сагаан эдеэгээ
барилжа, урса дээгүүрээ гурба дахин
нара зүб эрьелдүүлнэ).

1-дэхи хүгшэн (Лиза): - Үй, ур-
самнай хэнэйтнай тала руу унабаб?

Намгадууд: - Дулмын тала руу
унаба (булта энеэлдэн, хүхилдэнэ).

2-дохи хүгшэн (Аяна): - Ерэхэ
жэл Дулмаманай эгээн түрүүн эрхээн,
бэрхээн хүбүүтэй гү, али басагатай
болохошни гээшэ аабза (Гэхэ зуураа,
бодожо, мяхатай тудхуур сооһоо
хониной хошхоног абажа хазаад,
саашань дамжуулна. Бэшэ намгад
баһал нэгэ-нэгэ хазаад, саашань
дамжуулна).

1-дэхи хүгшэн (Лиза): - Ерэхэ
жэл булта хүбүүд, басагадтай бо-
логты!

2-дохи хүгшэн (Аяна): - Тоонто-
доо мүргэхэ сагнай ерээб.

(*Намгад нууһан зандаа хормойнуудаа
урагшан дэлгээд, «тоонтодоо» гурба
дахин дохинод, нүүлээрнь бодожо,
тоонтоёо нара зүб тойроно. Түрэнэн
намган нарайтайа баһал тойроһоно.*)

1-дэхи хүгшэн (Лиза): Бальжи-
ма, бээе арюудхажэ, гал заяашадаа
тоһоо дуһаа даа, үргэ даа.

Нэгэ намган "нан" дээрэ хубсаһыень
арюудхана, нүүлээрнь түрэнэн намган
өөрыгөө арюудхана.

**8-дахи уран урлалай
пургуулийн фольклорой
багша**

С.Ц.РИНЧИНОВА,

хэшээлһээ гадуур

заадаг багша

В.Р. ШУЛТУНОВА,

1-дэхи РБНЛИ-гэй

хүмүүжүүлэгшэ

Э.Д. ДОНДОВА.

Бэлигма ОРБОДОЕВА
«К истокам мудрости»
гэһэн номһоо
бэлдэбэ.

НТВ

07.00 «НТВ УТРОМ»
 09.10 «СПАСАТЕЛИ» (16+)
 09.35 «ДО СУДА». (16+)
 10.35, 11.20 Т/С «ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА»
 11.00, 14.00, 17.00, 20.00 «СЕГОДНЯ»
 12.55 «СУД ПРИСЯЖНЫХ» (16+)
 14.20 «СУД ПРИСЯЖНЫХ. ОКОНЧАТЕЛЬНЫЙ ВЕРДИКТ». (16+)
 15.30 «ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА». (16+)

16.35, 19.35 «ОБЗОР. ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ»
 17.30 Т/С «МОСКВА. ТРИ ВОКЗАЛА-7»
 20.55 Т/С «БРАТ ЗА БРАТА»
 22.50 Т/С «ТРИ ЗВЕЗДЫ»
 00.35 «СЕГОДНЯ. ИТОГИ»
 01.00 Т/С «ГЛУХАРЬ. ВОЗВРАЩЕНИЕ»
 02.55 «ДАЧНЫЙ ОТВЕТ». (0+)
 04.00 «ДИКИЙ МИР» (0+)
 04.20 Т/С «ХОЛМ ОДНОГО ДЕРЕВА»
 06.00 Т/С «ЧС - ЧРЕЗВЫЧАЙНАЯ СИТУАЦИЯ»

ДТВ

06.00 «ВЕСЕЛЫЕ ИСТОРИИ ИЗ ЖИЗНИ-2» (16+)
 06.10, 01.30 Х/Ф «ЗОЛОТОЕ ДНО»
 08.10 «ВОТ ЭТО ВЕЩЬ!» (16+)
 08.30 «УЛЕТНЫЕ ЖИВОТНЫЕ». (16+)
 09.30 Т/С «ДАЛЬНОБОЙЩИКИ»
 11.30 Т/С «СОЛДАТЫ-16»
 14.30 Т/С «СТРОЙБАТЯ»
 15.30, 18.30, 20.30 «ДОРОЖНЫЕ ВОЙНЫ». (16+)

16.30, 17.00, 17.30, 18.00 «ВНЕ ЗАКОНА». (16+)
 19.00, 00.00 «УЛЕТНОЕ ВИДЕО» (16+)
 22.00 Т/С «СОЛДАТЫ-9»
 00.30 Т/С «ДНЕВНИКИ «КРАСНОЙ ТУФЕЛЬКИ»»
 01.00 «УДАЧНАЯ НОЧЬ». (16+)
 03.25 «КОРОЛИ НОКАУТОВ» (16+)
 03.55 М/Ф М/Ф. (0+)

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00 «СЕЙЧАС»

07.10 «УТРО НА ПЯТОМ» (6+)
 10.30 «МЕСТО ПРОИСШЕСТВИЯ»
 11.30, 13.30, 13.55, 15.55, 17.00 Х/Ф «ДУМА О КОВПАКЕ»
 20.00, 20.30, 21.00 Т/С «ДЕТЕКТИВЫ»
 21.30, 22.15, 23.25, 00.15 Т/С «СЛЕД»
 01.00 Х/Ф «А ЗОРИ ЗДЕСЬ ТИХИЕ»
 03.55, 04.55, 06.00 Х/Ф «ВХОД В ЛАБИРИНТ»

Четверг, 7

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 «ДОБРОЕ УТРО»
 10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
 10.10, 05.25 «КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА»
 10.45 «ЖИТЬ ЗДОРОВО!» (12+)
 11.55 «МОДНЫЙ ПРИГОВОР»
 13.10 «ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ»
 13.20, 22.30 Т/С «ЛИЧНАЯ ЖИЗНЬ СЛЕДОВАТЕЛЯ САВЕЛЬЕВА»
 15.25 «ДОБРЫЙ ДЕНЬ»
 16.20 Т/С «ЯСМИН»
 18.00 «НАЕДИНЕ СО ВСЕМИ». (16+)
 19.00 ВЕЧЕРНИЕ НОВОСТИ С СУБТИТРАМИ
 19.50 «ДАВАЙ ПОЖЕНИМСЯ!» (16+)
 20.50 «ПУСТЬ ГОВОРЯТ». (16+)
 22.00 «ВРЕМЯ»
 00.30 Д/Ф «СТИВ МАККУИН». «ГОРОДСКИЕ ПИЖОНЫ»
 02.15 Х/Ф «ЛЮБОВЬ ВНЕ ПРАВИЛ»
 04.30 «В НАШЕ ВРЕМЯ». (12+)

«РОССИЯ 1»

06.00 «УТРО РОССИИ»
 10.00 Д/Ф «КОСМИЧЕСКИЙ КАМИКАДЖЕ. УГОЛ АТАКИ ГЕОРГИЯ БЕРЕГОВОГО»
 10.55 «О САМОМ ГЛАВНОМ»
 12.00, 15.00, 18.00, 21.00 ВЕСТИ
 12.30, 15.30, 18.45, 20.35 МЕСТНОЕ ВРЕМЯ. ВЕСТИ-БУРЯТИЯ
 12.50, 15.50, 19.05 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ (12+)
 13.00 Т/С «ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ»
 14.00 «ОСОБЫЙ СЛУЧАЙ». (12+)
 16.00 «ДЕВЧАТА». (12+)

17.00 Т/С «ПОКА СТАНИЦА СПИТ»
 19.15 «ПРЯМОЙ ЭФИР». (12+)
 21.50 «СПОКОЙНОЙ НОЧИ, МАЛЫШИ!»
 22.00 Т/С «ЗЕМСКИЙ ДОКТОР. ВОЗВРАЩЕНИЕ»
 01.40 Д/Ф «СМЕРТЬ МОНТЕ-КРИСТО. ВИКТОР АВИЛОВ»

ТНТ

07.00, 23.00, 00.30 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС» (16+). ПОГОДА
 07.30, 19.15 «РЕТРО-НОВОСТИ» «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС» ОБРАТНЫЙ ОТСЧЕТ (16+) ПОГОДА
 07.45, 19.00 «УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ». «НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ» (16+). ПОГОДА
 08.00 М/С «ПРИКЛЮЧЕНИЯ РЕКСА»
 08.30, 19.30 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС». (16+)
 08.55 «ДОМ-2. ЛИТЕ» (16+)
 10.30 «БИТВА ЭКСТРАСЕНСОВ» (16+)
 11.30 Х/Ф «ЛЮБОВЬ В БОЛЬШОМ ГОРОДЕ-3»
 13.30 Т/С «УНИВЕР»
 14.00 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС». МИРОВЫЕ НОВОСТИ(16+)
 14.15 «РЕТРО-НОВОСТИ» «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС» ОБРАТНЫЙ ОТСЧЕТ. (16+)
 14.30 Т/С «РЕАЛЬНЫЕ ПАЦАНЫ» (16+)
 20.00 Т/С «ФИЗРУК» (16+)
 20.30 «ДРУЖБА НАРОДОВ» (16+)
 21.00 Х/Ф «ЕСЛИ СВЕКРОВЬ- МОНСТР...»
 00.00 «ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ» (16+)
 01.00 Х/Ф «УАЙАТТ ЭРП»

ТИВИКОМ

06.00, 07.30 «УТРО С ТИВИКОМОМ» (6+)
 06.30, 09.30, 19.30, 21.30, 23.00 НОВОСТИ ДНЯ(16+)
 07.00, 10.00 «В ТЕМЕ» (16+). ЗУРХАЙ
 08.00, 01.00 НОВОСТИ ДНЯ(16+). ЗУРХАЙ
 08.30 «ЕСТЬ РАЗГОВОР» (16+)
 09.00 «УТРО С ТИВИКОМОМ» (6+). ЗУРХАЙ
 10.30 М/С «ДРУЗЬЯ АНГЕЛОВ»
 10.45 М/С «ВИРУС АТАКУЕТ»
 11.05, 15.05 Т/С «БЫВШАЯ»
 12.05, 16.05 Т/С «ГОСПОЖА ГОРНИЧНАЯ»
 13.05 Х/Ф «ПРЕДЕЛ ВОЗМОЖНОГО»
 14.30, 21.00 Т/С «ИГРУШКИ»
 17.05 Д/Ф «ЭКВАТОР»
 18.05 «ЗАЧАРОВАННЫЕ» (16+). ЗУРХАЙ
 19.00 «РАДАР-СПОРТ» (6+). ЗУРХАЙ
 20.00 «УГОЛ ЗРЕНИЯ» (16+)
 20.05 Т/С «ДЕТИ АРБАТА»
 22.00 Т/С «ВЫЗОВ»
 23.30 «ТОП-МОДЕЛЬ ПО-АМЕРИКАНСКИ» (16+). ЗУРХАЙ
 01.30 НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКОМЕ (16+)

СТС

07.00, 09.20, 11.05, 13.30, 16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)
 06.00 М/Ф «ОРАНЖЕВОЕ ГОРЛЫШКО» (0+), «ВОЛК И ТЕЛЕНОК»
 06.35 М/С «ПИНГВИНЕНОК ПОРОРО»
 06.55 М/С «СМЕШАРИКИ»
 07.30 М/С «ТОМ И ДЖЕРРИ. ДЕТСКИЕ ГОДЫ»
 08.00 СКЕТЧКОМ «ОСТОРОЖНО: ДЕТИ!» (16+)
 08.30, 09.30, 18.30, 19.00 Т/С «ВОРОНИНЫ»

09.00, 13.30, 00.00 «МЕСТНОЕ ВРЕМЯ НА СТС-БАЙКАЛ» (0+)
 10.00, 17.00 Т/С «ПОСЛЕДНИЙ ИЗ МАГИКЯН»
 11.00, 14.05 Х/Ф «ВОСЬМИДЕСЯТЫЕ»
 11.30, 14.00, 23.35 «6 КАДРОВ»
 11.45 Х/Ф «ТЫСЯЧА СЛОВ»
 15.05 ШОУ «УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ». «МАЙ-НА!» (16+)
 18.00, 21.00 Т/С «КУХНЯ»
 19.30, 20.00 Т/С «МЕСТНОЕ ВРЕМЯ НА СТС-БАЙКАЛ» (0+), «ВОРОНИНЫ»
 21.30 Х/Ф «ПОСЛЕДНИЙ ОТПУСК»
 00.30 «ГЛАВ-СТОРИ» (16+)
 01.30 Х/Ф «БОГАТЕНЬКИЙ РИЧИ-2»
 03.05 ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ

НТВ

07.00 «НТВ УТРОМ»
 09.10 «СПАСАТЕЛИ» (16+)
 09.35 «ДО СУДА». (16+)
 10.35, 11.20 Т/С «ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА»
 11.00, 14.00, 17.00, 20.00 «СЕГОДНЯ»
 12.55 «СУД ПРИСЯЖНЫХ» (16+)
 14.20 «СУД ПРИСЯЖНЫХ. ОКОНЧАТЕЛЬНЫЙ ВЕРДИКТ». (16+)
 15.30 «ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА». (16+)
 16.35, 19.35 «ОБЗОР. ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ»
 17.30 Т/С «МОСКВА. ТРИ ВОКЗАЛА-7»
 20.55 Т/С «БРАТ ЗА БРАТА»
 22.50 Т/С «ТРИ ЗВЕЗДЫ»
 00.35 «СЕГОДНЯ. ИТОГИ»
 01.00 Т/С «ГЛУХАРЬ. ВОЗВРАЩЕНИЕ»
 04.00 «ДИКИЙ МИР» (0+)
 04.20 Т/С «ХОЛМ ОДНОГО ДЕРЕВА»
 06.00 Т/С «СУПРУГИ»

ДТВ

06.00 «ВЕСЕЛЫЕ ИСТОРИИ ИЗ ЖИЗНИ-2» (16+)
 06.30, 01.30 Х/Ф «КОМАНДА «33»
 08.10 «ВОТ ЭТО ВЕЩЬ!» (16+)
 08.30 «УЛЕТНЫЕ ЖИВОТНЫЕ». (16+)
 09.30 Т/С «ДАЛЬНОБОЙЩИКИ»
 11.30 Т/С «СОЛДАТЫ-16»
 14.30 Т/С «СТРОЙБАТЯ»
 15.30, 18.30, 20.30 «ДОРОЖНЫЕ ВОЙНЫ». (16+)
 16.30, 17.00, 17.30, 18.00 «ВНЕ ЗАКОНА». (16+)
 19.00, 00.00 «УЛЕТНОЕ ВИДЕО» (16+)
 22.00 Т/С «СОЛДАТЫ-9»
 00.30 Т/С «ДНЕВНИКИ «КРАСНОЙ ТУФЕЛЬКИ»»
 01.00 «УДАЧНАЯ НОЧЬ». (16+)
 03.15 ВЕСЕЛЫЕ ИСТОРИИ ИЗ ЖИЗНИ. (16+)
 03.30 «КОРОЛИ НОКАУТОВ» (16+)
 04.00 М/Ф М/Ф. (0+)

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00 «СЕЙЧАС»
 07.10 «УТРО НА ПЯТОМ» (6+)
 10.30 «МЕСТО ПРОИСШЕСТВИЯ»
 11.30, 05.30 Х/Ф «ШЕЛ ЧЕТВЕРТЫЙ ГОД ВОЙНЫ»
 13.30 Х/Ф «А ЗОРИ ЗДЕСЬ ТИХИЕ»
 17.00 Х/Ф «ОТ БУГА ДО ВИСЛЫ»
 20.00, 20.30, 21.00 Т/С «ДЕТЕКТИВЫ»
 21.30, 22.15, 23.25, 00.10 Т/С «СЛЕД»
 01.00 Х/Ф «НОЧНЫЕ ЗАБАВЫ»
 03.40 Х/Ф «ГУСАРСКАЯ БАЛЛАДА»

Пятница, 8

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 «ДОБРОЕ УТРО»
 10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
 10.10, 06.05 «КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА»
 10.45 «ЖИТЬ ЗДОРОВО!» (12+)
 11.55 «МОДНЫЙ ПРИГОВОР»
 13.10 «ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ»
 13.20 Т/С «ЛИЧНАЯ ЖИЗНЬ СЛЕДОВАТЕЛЯ САВЕЛЬЕВА»
 15.25 «ДОБРЫЙ ДЕНЬ»
 16.20 Т/С «ЯСМИН»
 18.00 «НАЕДИНЕ СО ВСЕМИ». (16+)
 19.00 ВЕЧЕРНИЕ НОВОСТИ С СУБТИТРАМИ
 19.50 «ПОЛЕ ЧУДЕС»
 20.50, 22.30 «ТОЧЬ-В-ТОЧЬ»
 22.00 «ВРЕМЯ»
 00.20 Д/Ф «БРЮС ЛИ». «ГОРОДСКИЕ ПИЖОНЫ»
 02.10 Х/Ф «АВСТРАЛИЯ»
 05.15 «В НАШЕ ВРЕМЯ». (12+)

«РОССИЯ 1»

06.00 «УТРО РОССИИ»
 10.00 Д/Ф «АКТЕРСКАЯ РУЛЕТКА. ЮРИЙ КАМОРНЫЙ»
 10.55 «О САМОМ ГЛАВНОМ»
 12.00, 15.00, 18.00, 21.00 ВЕСТИ
 12.30, 15.30, 18.45, 20.35 МЕСТНОЕ ВРЕМЯ. ВЕСТИ-БУРЯТИЯ
 12.50, 15.50, 19.05 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ (12+)
 13.00 Т/С «ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ»
 14.00 «ОСОБЫЙ СЛУЧАЙ». (12+)
 16.00 «ДЕВЧАТА». (12+)
 17.00 Т/С «ПОКА СТАНИЦА СПИТ»
 19.15 «ПРЯМОЙ ЭФИР». (12+)

22.00 Х/Ф «ЧЕЛОВЕК-ПРИМАНКА»
 01.35 «ЖИВОЙ ЗВУК»

ТНТ

07.00, 00.30 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС» (16+). ПОГОДА
 07.30, 19.15 «РЕТРО-НОВОСТИ» «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС» ОБРАТНЫЙ ОТСЧЕТ (16+) ПОГОДА
 07.45, 19.00 «УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ». «НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ» (16+). ПОГОДА
 08.00 М/С «ПРИКЛЮЧЕНИЯ РЕКСА»
 08.30 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС». (16+)
 08.55 «ДОМ-2. ЛИТЕ» (16+)
 10.30 «БИТВА ЭКСТРАСЕНСОВ» (16+)
 11.30 Х/Ф «ЕСЛИ СВЕКРОВЬ - МОНСТР...»
 13.30, 14.30 Т/С «УНИВЕР»
 14.00 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС». МИРОВЫЕ НОВОСТИ(16+)
 14.15 «РЕТРО-НОВОСТИ» «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС» ОБРАТНЫЙ ОТСЧЕТ. (16+)
 19.30 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС». (16+)
 20.00 «СОМЕДИ WOMEN»
 21.00 «КОМЕДИ КЛАБ» (16+)
 22.00 СОМЕДИ БАТТЛ БИТВЫ ЗА КАДРОМ(16+)
 23.00 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС». ПОГОДА(16+)
 23.30 «ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ» (16+)
 01.00 «НЕ СПАТЬ»
 02.00 Х/Ф «ВЫШИБАЛЫ»

ТИВИКОМ

06.00, 07.30 «УТРО С ТИВИКОМОМ» (6+)
 06.30, 08.00, 11.00, 12.00, 13.00, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 22.00, 00.20, 02.20 НОВОСТИ ДНЯ(16+)

07.00, 10.00 «В ТЕМЕ» (16+). ЗУРХАЙ
 08.30 «УГОЛ ЗРЕНИЯ» (16+). ЗУРХАЙ
 08.35 «РАДАР-СПОРТ» (6+)
 09.00 «УТРО С ТИВИКОМОМ» (6+). ЗУРХАЙ
 09.30, 19.30 НОВОСТИ ДНЯ(16+)
 10.30 М/С «ДРУЗЬЯ АНГЕЛОВ»
 10.45 М/С «ВИРУС АТАКУЕТ»
 11.05, 15.05 Т/С «БЫВШАЯ»
 12.05, 16.05 Т/С «ГОСПОЖА ГОРНИЧНАЯ»
 13.05 Х/Ф «ПРЕДЕЛ ВОЗМОЖНОГО»
 14.30 Т/С «ИГРУШКИ»
 17.05 Д/Ф «ВОКРУГ СВЕТА НА ВОЗДУШНОМ ШАРЕ»
 18.05 «ЗАЧАРОВАННЫЕ» (16+). ЗУРХАЙ
 19.00 «ВО САДУ ЛИ В ОГОРОДЕ» (12+). ЗУРХАЙ
 20.05 Х/Ф «ГЕНИИ»
 22.30 Х/Ф «РЕАЛЬНЫЕ ДЕВЧОНКИ»
 00.50 Х/Ф «ШАРЫ ЯРОСТИ»
 02.50 НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКОМЕ (16+)

СТС

07.00, 09.20, 11.05, 13.30, 16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)
 06.00 М/Ф «ГАДКИЙ УТЁНОК» (0+), «ВСЁ НАОБОРОТ»
 06.35 М/С «ПИНГВИНЁНОК ПОРОРО»
 06.55 М/С «СМЕШАРИКИ»
 07.30 М/С «ТОМ И ДЖЕРРИ. ДЕТСКИЕ ГОДЫ»
 08.00 СКЕТЧКОМ «ОСТОРОЖНО: ДЕТИ!» (16+)
 08.30, 09.30 Т/С «ВОРОНИНЫ»
 09.00, 13.30, 18.30 «МЕСТНОЕ ВРЕМЯ НА СТС-БАЙКАЛ» (0+)
 10.00 Т/С «ПОСЛЕДНИЙ ИЗ МАГИКЯН»
 11.00 Х/Ф «ВОСЬМИДЕСЯТЫЕ»
 11.30 Х/Ф «ПОСЛЕДНИЙ ОТПУСК»

14.00 «6 КАДРОВ»
 14.15 ШОУ «УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ». «МАЙ-НА!» ЧАСТЬ II (16+)
 15.10 ШОУ «УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ». «НА СТАРТ! ВНИМАНИЕ! МАРТ!» (16+)
 16.30 ШОУ «УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ». «НА ГОА БОБРА НЕ ИЩУТ!» (16+)
 19.00 ШОУ «УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ». «ХУДЕЕМ В ТЕСТЕ» (16+)
 21.00 ШОУ «УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ». «МУЖХИТЕРЫ!» (16+)
 23.00 Т/С «СТУДЕНТЫ» (16+)
 00.00 Х/Ф «БЕССЛАВНЫЕ УБЛЮДКИ»
 03.00 Т/С «ДВА КОРОЛЯ»
 03.50 «ХОЧУ ВЕРИТЬ» (16+) ПРОГРАММА О ТАЙНАХ И ЗАГАДКАХ ПЛАНЕТЫ ЗЕМЛЯ АВТОР И ВЕДУЩИЙ - БОРИС КОРЧЕВНИКОВ
 04.20 ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ ВЕДУЩИЙ - ВАСИЛИЙ КУЙБАР

НТВ

07.00 «НТВ УТРОМ»
 09.10 «СПАСАТЕЛИ» (16+)
 09.35 «ДО СУДА». (16+)
 10.35, 11.20 Т/С «ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА»
 11.00, 14.00, 17.00, 20.00 «СЕГОДНЯ»
 12.55 «СУД ПРИСЯЖНЫХ» (16+)
 14.20 «СУД ПРИСЯЖНЫХ. ОКОНЧАТЕЛЬНЫЙ ВЕРДИКТ». (16+)
 15.30 «ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА». (16+)
 16.35, 19.35 «ОБЗОР. ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ»
 17.30 Т/С «МОСКВА. ТРИ ВОКЗАЛА-7»
 20.55 Т/С «БРАТ ЗА БРАТА»
 22.50 Т/С «ТРИ ЗВЕЗДЫ»

ДТВ

06.00 «ВЕСЕЛЫЕ ИСТОРИИ ИЗ ЖИЗНИ-2» (16+)
 06.40, 01.30 Х/Ф «КАЖДЫЙ ДЕСЯТЫЙ»
 08.10 «ВОТ ЭТО ВЕЩЬ!» (16+)
 08.30 «УЛЕТНЫЕ ЖИВОТНЫЕ». (16+)
 09.30 Т/С «ДАЛЬНОБОЙЩИКИ»
 11.30 Т/С «СОЛДАТЫ-16»
 14.30 Т/С «СТРОЙБАТЯ»
 15.30, 18.30, 20.30 «ДОРОЖНЫЕ ВОЙНЫ». (16+)
 16.30, 17.00, 17.30, 18.00 «ВНЕ ЗАКОНА». (16+)
 19.00, 00.00 «УЛЕТНОЕ ВИДЕО» (16+)
 22.00 Т/С «СОЛДАТЫ-9»
 00.30 Т/С «ДНЕВНИКИ «КРАСНОЙ ТУФЕЛЬКИ»»
 01.00 «УДАЧНАЯ НОЧЬ». (16+)
 03.00 «КОРОЛИ НОКАУТОВ» (16+)
 03.30 М/Ф М/Ф. (0+)

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30 «СЕЙЧАС»
 07.10 «МОМЕНТ ИСТИНЫ». (16+)
 08.00 «УТРО НА ПЯТОМ» (6+)
 10.30 «МЕСТО ПРОИСШЕСТВИЯ»
 11.30, 13.30, 13.45, 15.55, 17.00, 18.00 Х/Ф «ЩИТ И МЕЧ»
 20.00, 20.45, 21.30, 22.15, 23.00, 23.40, 00.25, 01.15, 02.00, 02.45 Т/С «СЛЕД»
 03.35, 05.05, 06.40 Х/Ф «ДУМА О КОВПАКЕ»
 09.00 Х/Ф «ОТ БУГА ДО ВИСЛЫ»

Суббота, 9

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.35, 07.10 Х/Ф «ИЛЛЮЗИОНИСТ»
07.00, 11.00, 13.00 НОВОСТИ
08.10 Х/Ф «СИЛЬНЫЕ ДУХОМ»
09.45 М/С «СМЕШАРИКИ. НОВЫЕ ПРИКЛЮЧЕНИЯ»
10.00 «ИГРАЙ, ГАРМОНЬ ЛЮБИМАЯ!»
10.45 «СЛОВО ПАСТЫРЯ»
11.15 «СМАК» (12+)

«РОССИЯ 1»

05.40 Х/Ф «ВОСПИТАНИЕ ЖЕСТОКОСТИ У ЖЕНЩИН И СОБАК»
08.30 «СЕЛЬСКОЕ УТРО»
09.00, 12.00, 15.00, 21.00 ВЕСТИ
09.15, 12.10, 15.20 МЕСТНОЕ ВРЕМЯ. ВЕСТИ-БУРЯТИЯ
09.25 «ЯЗЬ. ПЕРЕЗАГРУЗКА».. (12+)

ТНТ

07.00 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС». ПОГОДА(16+)
07.30 «УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ». «НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ» (16+). ПОГОДА
07.45 ТАЙНЫ ДРЕВНИХ
09.30 МФ «ПЛАСТИЛИННОВАЯ ВОРОНА»(6+)

Воскресенье, 10

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00 НОВОСТИ
07.10 Х/Ф «СИЛЬНЫЕ ДУХОМ»
09.10 «АРМЕЙСКИЙ МАГАЗИН». (16+)
09.45 М/С «СМЕШАРИКИ. ПИН-КОД»
09.55 «ЗДОРОВЬЕ». (16+)
11.15 «НЕПУТЕВЫЕ ЗАМЕТКИ»
11.35 «ПОКА ВСЕ ДОМА»
12.25 «ФАЗЕНДА»
13.15 «ИДЕАЛЬНЫЙ РЕМОНТ»
14.10 Д/С «ПО СЛЕДАМ ВЕЛИКИХ РУССКИХ ПУТЕШЕСТВЕННИКОВ»

«РОССИЯ 1»

06.45 Х/Ф «ХОЛОДНОЕ ЛЕТО ПЯТЬДЕСЯТ ТРЕТЬЕГО...»
08.45 ПЛАНЕТА ВКУСОВ С АНТОНОМ ЗАЙЦЕВЫМ
09.20 «СМЕХОПАНОРАМА»
09.50 «УТРЕННЯЯ ПОЧТА»
10.25 «СВАДЕБНЫЙ ГЕНЕРАЛ».. (12+)

«РОССИЯ 1»

ТИВИКОМ

06.00, 10.00 «ВО САДУ ЛИ В ОГОРОДЕ» (12+). ЗУРХАЙ
06.30, 09.30 «НОВОСТИ ДНЯ» (16+)
07.00, 09.00 «В ТЕМЕ» (16+). ЗУРХАЙ
07.30 Д/Ф «СЪЕДОБНАЯ ИСТОРИЯ ИСКУССТВ»
08.00, 11.00 «НОВОСТИ ДНЯ» (16+). ЗУРХАЙ

СТС

08.00, 08.30, 11.05, 16.05, 19.05, 21.55, 23.25, 00.20, 01.30, 01.50 МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)
06.00 М/Ф «СТОЙКИЙ ОЛОВЯННЫЙ СОЛДАТИК» (0+), «САМЫЙ МАЛЕНЬКИЙ ГНОМ» (0+), «В СТРАНЕ НЕВЫУЧЕННЫХ УРОКОВ»
07.30, 09.00 М/С «СМЕШАРИКИ»

ТНТ

07.00 М/Ф «АВТОМОБИЛЬ С ХВОСТИКОМ»
«КРШКА ЕНОТ» «МАМА ДЛЯ МАМОНТЕНКА»
07.30 «УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ». «НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ» (16+). ПОГОДА
07.45 ТАЙНЫ ДРЕВНИХ
08.30 МФ «ИНДЮКИ НАЗАД В БУДУЩЕЕ». ПОГОДЫ (12+)

ТИВИКОМ

06.05 Д/Ф «ВОКРУГ СВЕТА НА ВОЗДУШНОМ ШАРЕ»
07.00 «РАДАР-СПОРТ» (6+). ЗУРХАЙ
07.30 Д/Ф «КАК РАБОТАЮТ МАШИНЫ»
08.00, 10.00 «ВКУСНО» (12+). ЗУРХАЙ
08.30 «ВО САДУ ЛИ В ОГОРОДЕ» (12+)

10.00 «ДВА С ПОЛОВИНОЙ ПОВАРА»
10.30 «ФЭШН-ТЕРАПИЯ»
11.00 «ШКОЛА РЕМОНТА»
12.00 «СТРАНА В ШОРЕ»
12.30 «ТАКОЕ КИНО!» (16+)

НТВ

07.05 Т/С «ПОРОХ И ДРОБЬ»
09.00, 11.00, 14.00, 17.00, 20.00 «СЕГОДНЯ»
09.15 ЛОТЕРЕЯ «ЗОЛОТОЙ КЛЮЧ». (0+)
09.45 «ИХ НРАВЫ» (0+)
10.25 «ГОТОВИМ С АЛЕКСЕЕМ ЗИМИНЫМ». (0+)

ДТВ

06.00 Х/Ф «ПОВОДЫРЬ»
08.10 «ВОТ ЭТО ВЕЩЬ!» (16+)
08.30 КАК НАДО. (16+)
09.00 ВЕСЕЛЫЕ ИСТОРИИ ИЗ ЖИЗНИ. (16+)
09.15 Х/Ф «СЕРЕБРЯНЫЙ САМУРАЙ»
11.20 Т/С «ДАЛЬНОБОЙЩИКИ»

5 КАНАЛ

11.00, 19.30 «СЕЙЧАС»
11.10, 11.55, 12.40, 13.25, 14.15, 14.55, 15.40, 16.25, 17.15, 18.00, 18.45 Т/С «СЛЕД»
20.00, 21.00, 22.00, 23.00, 00.00, 01.05 Т/С «МОРСКОЙ ПАТРУЛЬ-2»

Зинаида Доржиевна ГОМБОИН

Буряад Республикын промышлелна үйлэдбэрийн ургалта хүгжэлтэдэ ехэ хубитаяа оруулган Зинаида Доржиевна Гомбоин түргэн саг соо хүндөөр үбшэлжэ, 73-тай боложо ябатараа, наһа бараба.

Зинаида Гомбоин Шэтэ можын Агын Буряадай национальна тойрогой түб хууринда 1941 оной түмэр сагаан Могой жэлэй августын 4-дэ Сагаангууд угай багшанар Доржо Гомбоин Юндэнэй Сэндэмэ хоёрой зургаан үхибүүтэй үнэр баян бүлэдэ түрэнэн юм.

Хүбэлгэн бэрхэ Зина басагахан долоотой болоходоо, Агын дунда хургуулин 1-дэхи класста хурахаа ороо нэн. Саашадаа дунда хургуулия амжалтатайгаар дүүргээд, Эрхүүгэй арадай ажахын институтта хуража, экономист мэргэжэлтэй болоһон байгаа.

Дээдэ хургуулия дүүргээдээ, Ураалай шэлэнээ Номгон далай хүрэтэр үргэнөөр алдаршажа байһан Улаан-Үдын шэлэй заводто хүдэлжээ ороо нэн. Зинаида Доржиевна энэ ехэ үйлэдбэри дээрэ юрын экономистаар хүдэлхэдөө, хододоо шэнэ юумэ үүдхэжэ, предпритияа бүхэроссиин, бүхэсоюзна социалис мурысөөнэй манлайда гаргалсадаг байһан гэшэ. Тиэхэдээ шата шатаар өөдөө дабшажа, экономикын асуудалнуудаар директорэй орлогшо болотороо ургаһан габыятай. Тэрэнэй директорэй орлогшоор ажаллажа байха үедэ Улаан-Үдын шэлэй завод горитойгоор хүгжэжэ, нилээд урагшаа дабаһан гэшэ.

Эрэдэхи онуудай хүшэр байдалай тохёолдоходо, 1995 оной январь нарада З.Д.Гомбоин Буряад Республикадахи Федеральна казначействын захиргаанай Улаан-Үдэ хотодохи федеральна бюджетдэй таһагай даргаар томилогдоо нэн. 1997 оной ноябрь нарада Буряад Республикадахи УФК-гай эмхидхэлэй-методическа ба хиналта-шалгалтын хүдэлмэрийн таһагта хинан шал-

гагша болоһон байгаа. 2005 оной эхиндэ наһанайнгаа амаралтада гарахадаашье, миин хуугаагүй, Захиргаанайнгаа аха захатанай советэй түрүүлэгшэ байһан юм.

Зинаида Доржиевна Гомбоин үнэн шударгы ажалаараа олоной найшаал магтаалда, талархалда хүртээн байгаа. Буряад Республикын Президент болон Правительствоын, Арадай Хуралай, Буряад Республикадахи УФК-гай Хүндэлэлэй грамотануудаар, гүрэн түрын хэдэн медальнуудаар, дурасхаалай бэлэгүүдээр шагнагданхай, "Буряад Республикын габыята экономист" гэгэн хүндэтэ нэрэ зэргэдэ хүртэнхэй.

Бэлигтэй бэрхэ врач-хирург, медицинын эрдэмэй кандидат Минжур Очирович Зинаида Доржиевна Дугаржаповтанай эбтэй эетэй бүлэ хоёр хубүүдтээ дээдэ эрдэм олгоһон, ехэ хубүүниинь медицинын эрдэмэй кандидат болонхой. Зургаан ашанар ургажа байна.

Сагаан ханаатай, сарюун найхан сэдхэлтэй, энэрхы зантай энэ гайхамшагта эхын арюун дурасхаал наһанайн нүхэрэй, үхибүүдэйн, тү-рэлхидэйн, хани нүхэдэйн, нютагаархидайн зүрхэ сэдхэлдэ хэтэдэ үлэхэл.

Үхибүүдын, түрэлхидын, хани нүхэдын, нютагаархидын.

13.40 ШОУ «УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ». «НА СТАРТ ВНИМАНИЕ! МАРТ!» (16+)
15.00 ШОУ «УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ». «ПЕЛЬ И МЕНЬ СМЕШАТ НА ПОМОЩЬ». ЧАСТЬ I (16+)
16.30 Х/Ф «ДЖЕК РИЧЕР»
19.00 ШОУ «УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ». «МУЖХИТЕРЫ!» ЧАСТЬ I (16+)
20.00 Х/Ф «ТОР»
22.10 ШОУ «УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ». «МУЖХИТЕРЫ!» ЧАСТЬ II (16+)
23.10 Х/Ф «ХРАНИТЕЛИ»
02.10 Т/С «ДВА КОРОЛЯ»
03.00 «ХОЧУ ВЕРИТЬ» (16+)
04.00 ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ

НТВ

07.05 Т/С «ПОРОХ И ДРОБЬ»
09.00, 11.00, 14.00, 17.00, 20.00 «СЕГОДНЯ»
09.15 ЛОТЕРЕЯ «РУССКОЕ ЛОТО ПЛЮС». (0+)
09.45 «ИХ НРАВЫ» (0+)
10.25 «ЕДИМ ДОМА» (0+)
11.20 «ЧУДО ТЕХНИКИ». (12+)
11.55 КРЕМЛЕВСКИЕ ЖЕНЫ. (16+)
13.00 «ДАЧНЫЙ ОТВЕТ». (0+)
14.20 «ВРАГИ НАРОДА». (16+)
15.15 Д/С «ДЕЛО ТЕМНОЕ»
16.10 «БЫВАЕТ ЖЕ ТАКОЕ!» (16+)
17.15 «СЛЕДСТВИЕ ВЕЛИ...» (16+)
18.10 Т/С «УЛИЦЫ РАЗБИТЫХ ФОНАРЕЙ»
20.55 Т/С «МЕНТ В ЗАКОНЕ-7»
01.00 СОГАЗ. «ДИНАМО» - «СПАРТАК». ЧЕМПИОНАТ РОССИИ ПО ФУТБОЛУ 2014 Г. - 2015 Г.
03.10 «ОСТРОВ». (16+)
04.35 Т/С «ХОЛМ ОДНОГО ДЕРЕВА»
06.10 Т/С «СУПРУГИ»

ДТВ

06.00, 08.40, 13.30 Т/С «ДАЛЬНОБОЙЩИКИ»
08.10 «ВОТ ЭТО ВЕЩЬ!» (16+)

5 КАНАЛ

11.00, 19.30 «СЕЙЧАС»
11.10, 05.30 Х/Ф «СКАЗКА О ЦАРЕ САЛТАНЕ»
12.55, 14.05, 15.05, 16.15, 17.20, 18.20, 20.00, 21.00, 22.00, 23.00, 00.00, 01.05 Т/С «МОРСКОЙ ПАТРУЛЬ-2»
02.05 Х/Ф «ФАНАТ»
03.45 Х/Ф «ВОСПИТАНИЕ ЖЕСТОКОСТИ У ЖЕНЩИН И СОБАК»

ВОЗРАСТНЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ В ТЕЛЕПРОГРАММЕ
В телепрограмме с 27 августа, согласно ФЗ от 29.12.2010 «О защите детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию», вступающему в силу с 1 сентября 2012 года, будут присутствовать знаки о возрастных ограничениях:

- 0+ - от 0 до 6 лет
6+ - от 6 до 12 лет
12+ - от 12 до 16 лет
16+ - от 16 до 18 лет
18+ - старше 18 лет

Үнэгэрхэн зуун жэлэй аршан зуур

Аркадий БАТОМУНКУЕВАЙ проект

Дэлгэрэнгыгээр сайт дээрэмнай уншагты: burunen.ru

Энэ эрэ хүн Монголой талада үзэн шононуудай хүнэһэн болоһон хүнүүдэй араг яһануудай хажууда зогсоно.

Photo Adam Warwick «National Geographic», May 1, 1921

Гоёлойнгоо хубсаһа үмдэнхэй монгол баян эхэнэр. Баруун тээнъ аяга сай табяатай. Харин алтан часынь энэ фото-зурагыг шэмэглэнэ.

Photo Luther Anderson «National Geographic», 1921

Монгол сэрэгшэ гааһатай тамхи татажа байна.

Photo Horace Brodzky «National Geographic», 1921

Мори унаһан монгол хүнэй дүрэ-зураг.

Photo Luther Anderson «National Geographic», 1921

Монгол эхэнэр басагантаяа.

Photo Horace Brodzky «National Geographic», 1921

Эдэ хоёр эхэнэрнүүдэй баяниень үһээ хэһэн маягаарнь таахаар.

Photo Horace Brodzky «National Geographic», 1921

ГҮН СЭДЬХЭЛНЭЭ

ТҮРЭНЭН БОДОЛНУУД

ХИИРЭНЭН БУРЯАДУУД ХА ЯА ДАА

**ЗЭДЫН комбинадай гор-
няк мэргэжэлтэн, мүнөө
наһанайнгаа амаралта-
да гаранхай В.М.ЛЕОНОВ
өөрөө ород яһатаншые
һаа, үһан буряад хэлэтэй
юм. Тэрэ иигэжэ хэлээ һэн:**

- Үгы, энэ буряадууд түрэлхи хэлээ хаяжа байхад яана гэшэб? Хиирэжэ байна ха яа? Үнэн дээрээ ород хэлэ муугаар мэдэнэ ха юм. Түрүүн түрэлхи хэлээ хайн мэдэхэ, зугаалдаха, бэшэхэ, зохёохо, олоной үмэнэ яриха, тиигэбэл ород хэлэндэ һурахад хүнгэн байха. Ород болохо гэнэн ажал хэдэггүй архиншан буряадай мунхаг ябадал юм ааб даа. Үхэр малаа, хони хурьгаа үдхэжэ, буряадаар хөөрэлдэжэ ябабалынь, ажабайдал хайн тээшээ заһарха һэн.

ХҮҮГЭДЭЙ НААДАН БОЛОО НЭМ

40 гаран жэлэй саана Монгол орондо ябахад, холынгоо түрэл Сурьмаа эгшэдээ ошоһон байгаа. Хүдөөгэй суурь ерэжэ, машинаһаа буужа байхадамни, үхибүүд гүйлдэжэ ерэбэ. Маанадые тойрожо, хургаараа заажа байгаад, собхоролдожо, дэбхэрэлдэжэ, хатаралдажа байгаад: "Орос буряадууд, мангад буряадууд," гэжэ байгаад гасаалжа, хэлээ гаргажа байгаад наадалаа бэлэй. Одоо урмагүй байгаа һэн даа, монгол хүүгэдэй наадан болоһоноо мартагшагүйб.

Энэ ушар хүгшэн эжыдээ, эгшэдээ хүнэй үгыдэ һэмээхэн хөөрөбэб. Эгшэ дурагуйлхэн хэбэртэй, дуу гарабагүй. Тиигээд хэлээ һэн: "СССР-эй буряадууд орос болосон...". Одоо сэдхэл һанаандамни ехэшые муу байгаа һэн. Хүгшэн эжынгээ хүйтэн харасые мүнөөшые һанадагби.

НЭГЭТЭ Монголһоо яһан делегацин гешүүн, наһажаал томоотой хүн: "Таанар ёһо заншалаа мартажа яһан буряадууд гэшэст," гэжэ сэгнэлтэ үгһэн юм. Урдаһаань арсажа шадаагүй байхад, одоо урмагүй, гомдолтой байгаа бэлэй.

одоо урмагүй, гомдолтой байгаа бэлэй.

ХҮДӨӨГЭЙ БУРЯАД ТОСХОНОЙ БУРЯАД НУРГУУЛИ...

"СОШ" гэнэн хабтагай үүдэнэйнь хажууда байба. "Үүдэн дээрээ бэшэгтэй үндэр найхан нургуули" гэнэн Баваасан Абидуевай мүнүүд ухаандам ороно. нургуулин үхибүүд булта буряадууд, нэгшые ород һурагша, багша үгы. Энэ тосхондо нэгшые ород яһатан айл үгы бшуу. Теэд лэ... Энэ нургуулида (байшан соонь) гансал ород хэлэн дээрэ хөөрэлдэдэг, нургадаг, харилсадаг. Багшанар хүнэй үгыдэ нэгэ-хоёр үгөөр буряадаар андалдадаг. Зааханшые, томохоншые үхибүүд ородоор багшанараа, ондоошые хүниие мэндэшэлдэг. Мүн "До свидания" гэжэ хэлэдэг. Тээ саанахана ошоод, буряадаараа үбэр-шэбэр хөөрэлдэдэг.

Бүхы ханын һуралсалай бүтээлнүүд: нютагай түүхэ, оршон тойронхи байгаали хамгаалга, дайнай ба ажаллай ветеранууд, уг удамай бэшэгүүд, домогууд бүри мүнэн ородоор хэгдһэн.

Буряад хэлэнэй класс соо хоһон, нэгшые буряад ном, журнал, газетэ, уран зохёолшодой зурагууд, портредүүд г.м. оройдоошые үгыл. Энэ нургуулида буряад хэлэнэй шурган орохо зай үгы, хуу халгатай. Гэбэшые нургуули тухай муу үгэ хэлэжэ болохогүй, тон хайн нургуули, Улаан-Үдын зарим нургуулинуудһаа дээрээр һуралсалай ябаса табяатай. Республикын һуралсалай болон эрдэм ухаанай министерствын дээдэ гарай мэргэжэлтэдэй "Умная школа" гэхээр ажалынь ябадаг.

БАГША ХҮН ЭГЭЭЛ ХҮНДЭТЭЙ БАЙГАА

ҮХИБҮҮН ябахадамни, минии эжы хэлэдэг һэн: "Буряадуудай дунда багша хүн гэшэ айхабтар ехэ хүндэтэй байдаг юм. Багшатай маргалдаһан хүн бурханай урдаһаа шорой хаяһан мэтэ нүгэлдэ

һундалдадаг". Урда эртын сагай энэ заршам хуушаараа юм ааб даа. Сагай эрилтэ ондоо болоно гэшэ, гэгээрһэн зуун жэл эхилээ гэшэ.

Мүнөөнэй оршон сагта хүнэй үхибүүн эжы абынгаа үгэ хүүр дуулахаяа болёо. Багшанартаа арсалдаха, хатуу шэрүүн үгэ хэлэхэ, эжы абань багшанартайгаа таарахагүй, үхибүүгээ үмөөрэхэ.

БУРЯАДААР ХҮМҮҮЖҮҮЛХЭ ХЭРЭГТЭЙ

МҮНӨӨНЭЙ залуушуул ажалда һула, архида дуратай, түрэлхи хэлэндээ баһа һулахан, ородшые хэлэ хайн мэдэхгүй. Харин жаахан хүүгэд, эгээл баганууд, үлгытэй үхибүүд хожомын элүүр энхэ, хүсэ шадал түгэс, шамбай шиираг, ухаан бодол хурса түгэлдэр, эрдэм ном ехэ, энэрхы сэдхэлтэй хүнүүд болохо. Үнэхөөрөө, дайсаниие харахад, баатарай шэнжэтэй, дасаниие харахад, хуварай шэнжэтэй хүнүүд боложо магад. Тэдэниие гансал буряадаар хүмүүжүүлхэ хэрэгтэй.

Буряад эрдэм үгэхэ, жэнхэни буряад байдал зохёожо, ури хүүгэдээ үргэхэ ёһотойбди гэжэ олондо суутай Мэргэн Цыремпил гэжэ аялга барыдаг Эсэрын дайнай ветеран Зугаалита һуудаг һэн. "Энэ ажабайдалай эхэ түрэл хэлэмнай буряад хэлэн болоно. Минии олон ашанар, гушанар, зээнэр, зээнсэрнүүд Улаан-Үдын дээдэ нургуулинуудта һурадаг. Намда ерэхэдээ, ородоор дуугардаг. "Бү дуугарагты" гэжэ хараажа байлтай бэшэ, бинь дуугай байдагби. "Буряад хэлэ үзэдэг гүш?" гэжэ асуухадамни, - "Үгы" - гэжэ нэгэл үгөөр харюусадаг.

БУРЯАД ХЭЛЭ МЭДЭХЭГҮЙ ЯМАР МЭРГЭЖЭЛТЭН БАЙХАБ ДАА

БУРЯАД хүн байгаад, диплом соогоо "Бурятский язык" гэнэн сэгнэлтэгүй ямар эрдэмтэй мэргэжэлтэн байха ёһотой юм гэжэ гайхадагби.

Ноёд һайдууд, депутадууд буряад арад тухай сэдхэлээ хүдэлгэнэ ха гү? Зарим сэхээтэнһээ нэргэмжэтэй ябаха, тэдэнэй буряад хэлэнэй хүгжэлтэдэ һаад, тойбо татаха хэрэгүүдые болуулха, нэгэн үгөөр, тэдэнэрэй үхибүүдые, залуушуулые эрдэмдэ нурганабди гэжэ түрэлхи хэлэн, соёл болбосорол, зан заншал, ёһо гуримһаа холодуулан, ээрүүлхэ ябадалтай хатуу шангаар тэмсэхэ ёһотойбди.

Үндэһэн арадуудай ажа-мидаралай байдал гүн сэдхэлээрээ сэгнэжэ, хайхаржа шадахагүй, түрэл хэлымнай хашажа байһан зон өөрынгөө үндэһэн яһатанай мэдэрэл хүсэд ойлгоношыегүйл хаш.

БУРЯАД ХЭЛЭМНАЙ МАНДАХААРААЛ МАНДАХА!

МҮНӨӨ гэдэргээ эрьехегүй саг ерээ. Манай багшанар нойрһоо нэрээ. Гансал дуу хатар, фестиваль, харалган, буряад хубсаһа үзэлгэн гэхэ мэтэ гададын талын

хэмжээнүүдтэ һамаарангүй, үдэр бүрийн буряад хэлэнэй түсэб, программануудые бэлдэхэ, ашаглаха ёһотойбди.

Буряад хэлэ хүгжөөхэ гэжэ хэлэнэн Буряадай-най Толгойлогшо Вячеслав Наговицында ехэ баяраа мэдүүлнэбди. Зориг түгэлдэр, тоб байсаар хэлэгдһэн эдэ үгэнүүдые бидэнэр, буряадууд, зүрхэндөө хадуун абаабди. Буряад арадай нангин хүсэлые бэлүүлхэбди гэнэн найдамтай Ударидагшада алдар соло!

24-дугаар Хамба лама Дамба Аюшеевэй адислаһан буряад хэлэ хүгжөөлгын ажалые нэрэтэй солотойгоор бэлүүлхэ эрмэлзэлтэй бүхы хүзэгтэндэ, багшанарта, хүдөөгэй захиргаанда, түрэлхидтэ ханданаб. Энэ нангин хэрэгые үндэр хэмжээндэ бүтээжэ, Россиян заншалта САНГХ-ын Бандида Хамба ламын тушаал хэргэмэй 250 жэлэй алдарт оёе үндэр хэмжээндэ угтаа гэхэ байнабди.

Аюрзана ТУДУНОВ.

Захаамин нютаг.

"АЛТАРГАНА" НААДАНДА ЭХИ ТАБИГША

Хэнтэйн аймагай захирганай соёлой таһагта Б. Мөнхжаргал ажаллажа байха үедөө Буряадай фестиваль үнгэргэхэ ханамжа оруулһан байна. Өөрөө угаараа халха монголой залуу мэргэжэлтэн Санкт-Петербургийн университет дүүргээд, соёлой ажалда эрмэлзэл ехэтэй ажаллажа ябахад, буряад дуунуудай фестиваль байгуулха үүсхэл гаргаа.

Энэ үүсхэлыень дэмжэжэ, тэрэ үеын захиргаанай дарга Балдандорж пангай мүнгэ һомолжо, энэ хэмжээ ябуулга эхилээ һэн. Саашадаа энэ

наадан Монголой буряадуудта ехэтэ һайшаагдажа, заншалта болгоходоо, ехэ гэгшын үндэһэтэй, алишые сагта бэхи бүхөөр ургадаг "Алтаргана" гэнэн ургамалай нэрэ Дадал сомонойхид үгһэн байна.

- Гүрэнэй экономикын хүшэрхэн сагта нэгэ дахин үнгэргөөд, энэ хэмжээ ябуулга дүүршэхэ бээ гэжэ ханамжа байтарни, Биндэр сомоной арад зон хоёрдохи фестиваль эмхидхэхэ ханамжа оруулхадань, би ехэтэ хүхиһэн байнаб. Мүнөө энэ хэмжээ ябуулга уласхоорондын хэмжээнэй болоһондонь, ехэ баяртайб, - гэжэ Мөнхжаргал мэдүүлбэ.

Мөнхжаргал Санкт-Петербургийн

университедтэ һурахын урда тээ, 1979 ондо Монголой соёлой университет дүүргээд, Хэнтэйн аймагай Хүгжэмэй театрта хатардаг байгаа. "Хан Хэнтэй" ансамблин хүтэлбэрилэгшөөр ажаллаһан. Мүнөө үмсын хэрэг эрхилдэг.

Мүнөө жэл үнгэргэгдһэн "Алтаргана-2014" нааданда Мөнхжаргал хүндэтэй айлшадай зэргэдэ уригдажа, "Алтаргана" нааданай үндэһэ табигшадай нэгэн гэжэ тэмдэглэгдээ.

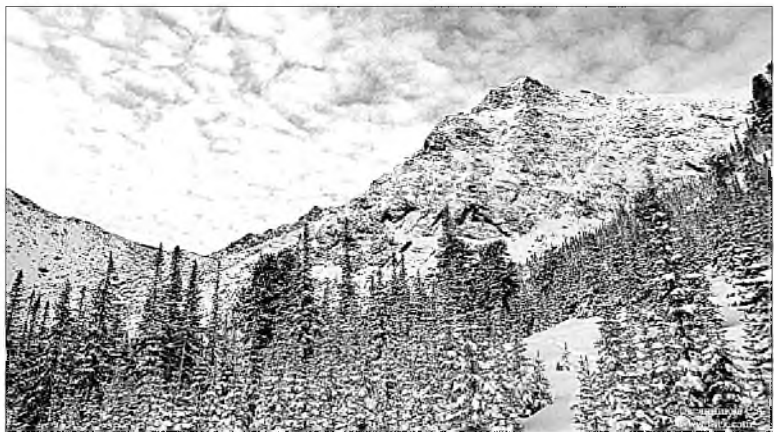
Фото-зураг ARD гэнэн интернет-сайтаа абтагдаа.

Цырегма САМПИЛОВА.

АЛДАР СУУТА АХА НЮТАГ

(Түгэхэл. Эхинийн урдахи дугаарта).

Олон олон жэлнүүд соо сугтаа нэгэ соёл, хүгжэмэй ажал гэшые хэжэ ябаһан, эндэхи нүхэд тухайгаа дулаанаар дурсаха дурамни хүрэнэ.

Түрүүшынхиеэ тишээ ошоходоо, олон жэл соо аймагайнгаа соёлой таһагые дааж ябаһан Валентина Алексеевна Галсановатай сугтаа ошоһонби гэжэ дээрэ дурдаа хэм. Энэ эхэнэр республика соогоо суутай, Соёлой министрствэдэ ехэ хүндэтэй, ходол магтаалтай, түрүү зэргэдэ ябаһан ажалшаниинь һэн. Наһаараа энэ ажалдаа, наһанайнгаа амаралтада гараһанайнгаа хүүлээршые удаан соо хүдэлһэн юм. Мүнөөл налайжа, ашанар зээнэрээ хаража хуудаг. Валентина Алексеевна мийн һуужа шададаггүй эхэнэр хаш, үе болоод лэ бидэндэ хонходожо гү, али ажалдашны ерээжэ, ажаларнай һонирхожо байха. Эгээ түрүүн Аха руу ошоходомни (тэрэмнай мүнөөнэйхи шэнги бэшэ, харин 1990-эдэ онй хүндээн саг байгдаа, томо, муухан автобусто хуужа ошоһон байгаади), гайтайхан ута харгы байгаа һэн даа; аяар мянгаад шахуу километр зайда нэгсэрүүлжэ ябышэ-э. Би наһан соогоошые тиимэ удаан сагта машина соо нэгсэрүүлжэ үзөөгүй хүн, тийхэдэ ехэ эсэжэ, нюргаяа таһалуулашын тэндэ ябаа хүм. Харин тийгэжэ байхадани, Валентина Алексеевна 60-аад наһатай ябаһан эхэнэр, һураһан юумэн һураар табигдахагүй гэжэ, тоохшоьегүй һэн. Юундэ энэ хадуугдашооб гэхэдэ, би нэгэ дахин тийгэжэ зобохо ябаашые гэлэйб, харин энэ эхэнэрнай ажалаараа гэжэ, сохом арба хоноод лэ, Улаан-Үдэ руу харгылдаг хүн байгаал даа. Яажэ илгээжэ тэсэжэ ябадагыень бүхы Соёлой министрствын ажалшад гайхдаг хэмди. Анханай өөрөө Хэжэнгэ нютагай байһанаа, Аха руу бэри болохо ошоһон аад, «нэгэ нара болоод, нютагай занда орохо, хоёр нара болоод, хотонй занда орохо» гэдэгтэл, эгээ ахын зонудтал адли эсэжэ, сусаха гэшые мэдэхгүй, нүхэрэйнгөө нютагые магтааша, тэдэндээ адли хүндэмүүшэ, зангаараашые, дуугархаарашые тон адли болошонхой эхэнэр байгаа һэн. Тиимэһээ би мүнөө һайн танил болоһон Валентина Алексеевнада үндэр наһа наһалжа, налайжа, гэр бүлөөрөө амар амгалан байдалтай хуушыень үнэнхэ зүрхэнһөө юрөөхэ байһанам.

...Аха нютаг ерээшөөд, хонохо үнжэхэ зочид буудалай байгаашые наань, Улаан-Үдын хүгжэмэй училищидэ сугтаа һуража гараһан, тэндэхи оюутайдай хамтын байрада нэгэ таһалга соо хоёр жэл удаагуур сугтаа байршажа байһан Александр Сергеевич Пронтеев нүхэрни: «Саша, ши хайшааш ошохогүйш, намдаал байхаш, үгы һаашни, гомдохоб», - гэдэг хадань, ошохо бүхэндэ Сашындаа тогтодог һэм. Александр Сергеевич олон жэл соо эндэхи хүгжэмэй хургуулиин директорээр

ажаллаһан, Буряадай Республикын соёлой габьяата хүдэлмэрилгэшэ, өөрөө үхибүүдтэ баяан, гитара дээрэ наадажа хургадаг багша байһан. Татьяна нүхэртээ гэр, газрагуураа яб-саб байдалтай, мүн лэ ехэ хүндэмүүшэ зон. Татьяна Доржиевна аймагайнгаа сээнтэртэ бэрхэ, суутай педиатр врач юм. Баһа нэгэ һонинийн гэхэдэ, Сашындаа наһан соогоо түрүүшынхиеэ сарлагай мяхашые эдижэ үзөө һэм. Хото хорёо соонь мүнөөхи үһэ ноһондоо барюулаһан сарлаг үнээд, буруу тугалтаяа суг байдаг (зүгөөр өөһэдөө һайнаг үнээд гэдэг. Үшөө энээдэтэйнь гэхэдэ, Ахын эршүүл залуу басагадаа мүн лэ «һайнагууд» гэлдэхэ байгаа һэн). Саша нүхэрни хоёр жэлэй сааныхана, шэнэ жэлэй зүг-зүгхэн гарамсаарнь, намаяа, гэр бүлымни амаршалжа хонходоһон юм, тийгээд лэ... хайрата нүхэрни үнишые болонгүй, нэгэ нара болоод лэ, гэнтэ шанга үбшэндэ нэрбэгдэжэ, наһа барашаһан юм. Шаналжа ябадагби нүхэрөө, мүнөө наһанайн нүхэр Татьяна Доржиевнада баһа доро дохиго дурамни хүрэнэ.

А.С.Пронтеевэй һүүлээр хүгжэмэй хургуулиин директорээр яһала удаан В.А.Галсановагай басаган Баярма Андреевна Ангараева ажаллаа. Даруу номгон зантайшые һаа, эжыгээ дуряажэ, ажалдаа бэрхэ, сүхэршэгүй эхэнэр һэн. Ахынгаа аймагай гансахан хүгжэмэй хургуулиие республика соогоо ехэ дээшнэ үргэлсэһэн, түрүү зэргэдэ гаргалсаһан хүн байха. Баһал хайратайнь гэхэдэ, залууханаараа гэнтын аюулда орожо, наһа барашоол даа.

Мүнөө директорэй уялгые баһал бэрхэ багша Туяна Михайловна Ошорова ударидажа ябана. Юундэ эндэ «баһа, бэрхэ» гэжэ оло дахин дурданаби гэхэдэ, үнэхөөрөөшые, Орлик тосхоной хүгжэмэй хургуули һүүлэй арбаад гаран жэлдэ республика соогоо суутай болохо байна гэшэ. Энээниинь юун гэршэлнэб гэхэдэ, республикынгаа 60-70 хургуулинууд сооһоо һүүлэй арбаад жэлнүүдтэ гурба дахин түрүү һуурида гаража шадаад байна! Иимэ ехэ амжалта хүдөөгэй хүгжэмэй хургуулинуудһаа нэгэнииншые туйлажа шадаагүй юм! Хаагуур ябаагүй юм эндэхи багшанар шабинартаа сугтаа - Хитад, Монгол, Москва, Хара далай, Европын гүрэнүүдые байлсаха.

Нэгэ жэшээ. Заримандаа Улаан-Үдэһөө оройхоноо 70-100 модоной газартахи зарим нэгэн хүгжэмэй хургуулиин багшанар, үхибүүд «буруугайнгаа бэлшээрһээ холо ошохо шадангүй байха». «Эгээ ядахадаа, юундэ Улаан-Үдээ ерээжэ, туйлаһан ажалаа, хүгжэм, соёлоо харуулнагүйбта», - гэхэдэ дэшни: «Ой, хаана байгаа юм тэрэ мүнгэнши, маанадые эндэхи ноёд, сайдны тоодогыегүй, туйлагдагыегүй», - гэлдэхэ. Тийхэдэнь би Орлигой хургуулиие жэшээ болгон: «Юугээ хэлэнэт, эндэтэй хамаг юумэн таанадаа, өөһэдһөөтнай дүлдывада ёһотой ха юм, ажалаа һайнаар харуулжа хэрэгтэй. Юундэ тээд таанадтал

тон адли нэгэл республика соогоо байжа, аяар хаана байһан, хото городһоо мянгаад модоной зайдахи Тыва республикын зүг наанахана байдаг Орлигой хүгжэмэй хургуулиин үхибүүд, багшанар мүнгэ олонхойнууд, хаана яанагүй ябажа байдаг бэ? Ходол магтаастай, ходол түрүү һуури эзэлшэһэн байха», - гэжэ ходо жэшээ болгожо, зарим сагуудта тэдэниие улайлгашые байгша һэм. Өөһэдөөл мүртэй ажаллажа шадахагүй байһандаа, ондоо гэмэ зэмэ эндэ бэдэрһэн ушар лэ даа энэмнай.

СЭНСЫН ТАЛА

Хадата үндэр Ахада, Хаан уулын хормойдо, Альган дээрэ мэтшэлэн Арюун сагаан дайда! Сэсэг набшаар долгилһон Саяан уулын сэсэрлиг, Соёд зоноо сэнгүүлһэн Сэнсын тала, Сэнсын тала! Ульгэрэй һайхан нютагтаа Үнинэй суутай домог. Айлшад, нүхэдөө уриха Ахын зоной баялиг! Сэсэг набшаар долгилһон Саяан уулын сэсэрлиг, Соёд зоноо сэнгүүлһэн Сэнсын тала, Сэнсын тала! Намжаахан сагай буухада, Найр, наадан наярха, Дүхэриг ногоон дайдаарнь Дуу, хатар эдэлхэ. Сэсэг набшаар долгилһон Саяан уулын сэсэрлиг, Соёд зоноо сэнгүүлһэн Сэнсын тала, Сэнсын тала!

Орлигой хүгжэмэй хургуули магтажа бэшэхынгээ хажуугаар, энэ аймагай соёлой бэшэ ажалшадшые тон ехэ амжалтануудые республика соогоо, мүн холо саагууршые туйладаг юм гэжэ аргагүй хэлэгдэхэл байха. Эндэ баһа үнинэй, сохом арба гаран жэл соо аймагайнгаа соёлой таһагые бэрхэ гэгшээр дааж ябаһан Литвинцева Дарима Цырендондуповна дурдаха дуран хүрэнэ. Валентина Алексеевнада адли хүнгэн, шуран ажалшан, мүнөө баһа магтаастай болонхой. Дарима Цырендондуповна ямарар хүгжэмэй хургуулида туйлалдаг, эдээнйнгээ иишэ тишээ ошоходонь, ехэ һанаа-үнөөн болодог хүн гэшэб. Би эндэ энэ аймагай соёлой, клубай ажалшадые юундэ дурданагүйб гэхэдэ, энэ минии тушаалта ажал бэшэ байгаал даа, тиимэһээ ондоо хүнэй ажал тухай байлашые мэдэхгүй аад, юун гэжэ бэшэхэбши.

Эндэ үшөө нэгэ һайниинь гэхэдэ, аймагай ноёд-сайд соёлойнгоо ажалшадые ходо ойлгожо, дэмжэжэ, туйлажа байдаг гэжэ хэлэе. Ехэнхидэ мүнөө аймагайнгаа гулваа болоод байһан, үшөө залуу наһандаа ябаһан Баир Дашеевич Балдановые дурдаха дуран хүрэнэ. Бэрхэ хүн, шүлэгшэн. Баир Дашеевичые би бүри залууһаань, городто «Үнэн» газетын сурбалжалагша ябаханаань танихаб. Шүлэгшэн хүн гэшээднэй сэдхэл нимгэнтэй, соёл урлал гэшээдтэ тон дүтэ, энээхэн ажалые һайнаар ойлгожо байдаг зон байха. Магад, тиимэһээнь Ахын аймагай соёлой хүгжэлтэ мүнөө ехэ урагшатай ябана! Найн лэ гэшэ, Баир Дашеевич, иигэжэл арад зондоо туйлалтай, хүндэтэй ябыш даа.

Саашань, дахинаа Ахын аймагай үзэсхэлтэй байгаадида бусахада, иимэ. Дээрэ дурдагдаһан, тэнгэри тулама мундаргануудһаа гадна, эндэ намайе гайхуулаһан үшөө хоёр үзэсхэлэн дурдаха дурамни хүрэнэ.

Ахын хүгжэмэй хургуулиин багшанар намайе сээнтэрһээ саашань абаашажа, минии хараа, үзөөгүй байгааингаа үшөө олон ондоо

һайхантайнь танилсуулаһан. Нэгэдэхи һайханиинь гэхэдэ, хээзэб даа нэгэтэ тээрһэн аад, гал нурма боложо урдажа ерэхэн вулканай лава. Ехэтэ һайхашаажа хараа һэм, һүрөөтэй байгаа һэн даа. Хэр үндэ, хээзэнь тээрһэн вулкан байһан юм, мэдэнгүй үлшөөб, Кропоткиной гү, али Перетолчиной вулкан гэжэ нэрэтэй һэн ха гэжэ мэдэхэһээ бэшэ. Хадаһаа буужа ерэхэдэ, харгыдань дайралдаһан юумые гам хайрагуйгөөр хайлуулжа ерэхэһэн байгаа һэн. Үргэнөөрөө сохом 50-60 метр, үндэрөөрөө 3-4 метр болохо хаш. Үхэрэй шэнэн томо шулуунууд сог нүүрһэн, үнэхэн тоборог болошонхой, мүнөөшые болотор тэндэнь, тэрэ зузаан лава гэшэ дээрэ балай юумэ ургаагүй зандаа байна һэн. Вулканууд гэшые оло дахин телевизорээр лэ хараһан хүнүүд бээбди, зүгөөр... зүгөөр өөрөө хоёр нүдөөрөө хаража байха гэшээ нэгэ ондоохон лэ байха байгаа һэн. Манай Буряад орондо ондоо тээ тээрһэн вулкан гэшээ бии юм гү? Тиимэһээ байха, бии юм гү юрэдөө? Хүгжэмэй хургуулиин багша Сэсэгма Доржиевна Ринчинова гэшэ аймагые мэдэхгүй, геологуудтай сугтаа тэрэ вулканай оройдонь гараһанаа, мүн аяншалашадтай хамта аймагтай дохон урасхалта Аха горхоние һалаар урууджа ошоһон тухайгаа хэлэжэ (на плоту), баһа хүниие гайхуулжа байгаа һэн.

Харин эгээ һонин, үшөө ехэ намайе гайхуулаһан, гэлылгэһэн юумэн гэхэдэ, эндэхи зондоо дууга-суута Сэнсын тала гэшыень! Далайн нюрюуһаа бүри үндэр газартахи, одоо нээрһээ вулкануудай тээржэ байдаг хара шулуута хабсагайн үндэрһөө гол горхоёо доошонь урадхуулжа байдаг, энэ багаар архагар эбэртэ зэрлиг ямаануудаа бэлшээжэ байдаг, мүн эдэхэн шуран амитадые энэ багаараа үшөө шуран түргөө эрьюулжэ ябадаг саһата сарьдаг ороной сагаан бар-гүрөөһэнэй (снежный барс, үгы һаа, юрэнхыгөөрөө, ирбис гэшынь) байрладаг газар дайда лэ ха гү гэжэ һанажа байхадани... Татай!.. Альган дээрэ мэтшэлэн, талаһаа һайхан тала гэнтэ урдашны би болошохол даа! Хаанаһаа эндэ, хадата, саһата газарта - Тала! Таанад, уншагшад, Буряад Республика соомнай эгээ ехэ талата дайда Эдэйн аймагай юм гэжэ мэдэхэ байгаа бээт, тиимэһээ Сэнсын тала гэшэмнай үргэн ехэ Боргойн талдахи эгээ нэгэ углуу булангынь мэтэ харагдажа байха байгаа һэн. Тиимэ. Хайшан гээд сүл губида гэнтэ багахан уһалиг газар бии болошодог бэ (оазис гэшынь), эгээ тиимэл хаш. Холын холо урда зүгтэ оршодог Монголой агууехэ сүл губи хойто зүг шэглэхэ тумма үнгэ зүһэ шарайгаа бууража ерэхэбшые, энэ багаархи үндэр хадануудай хоорондо «һүүлшынхые гэжэ һүүлээрэ шарбаад» абаһандал адли.

...Май нара гараад байгаа. Тала дайдын хүбүүн хадаа талаяа һайса танижа, таажэ байгаа һэм даа энээхэн багаар тийхэдэ. Урин сэнэр дэльбэтэ ургы сээсгүүд олоор ургажа харагдана. Тээ сахануур зумбараанууд намсалдажа, тэдэнэй

нүхэн соо уурхайлжа байха дуратай талын борохон шагшаг шубуудшые дээхэнүүрнь нийдэнэд. Тиимэшые холо бэшэ эжэл хоёр тохорюунуудай эдеэлжэ ябахыень харахадаа, би тиимэнь ошобоб. Үргэхэхгүй, айлгахагүй гэжэ аалин гэшхэлнэм. Холын аян замһаа олоороо наашаа нийдэжэ ерэхэбшые, мэнэ һаяхана эдэ хоёршни бэшэнһэн таһаржа, эгээ «дурлалсажа байха сагын» болохо байна гэжэ бии мэдэжэ байһанам. Үе болоод, нэгэниинь толгойгоо үргэжэ нам тээшээ хараад абаха юм, эрэнэ ха. Бүри дүтэлжэ ерэхэдэ, гэнтэ тэрэ тохорюумни аймагтай гоёр нүгөө тохорюугаа тойроод хатаржа эхилбэ. «В мире животных» гэжэ дамжуулгын телевизорээр эхилхээ байхада, эдэ тохорюунуудай хайшан гэжэ гоёхонор даа хатаралдажа байхыень харуулжа байдаг һэм, эгээ тиимээр Сэнсын таладахи тохорюун хатаржа байха байгаа һэн. Үһөө һаншаһаа сайнгажа эхилээд байһан би эдэ шубуудые хэдэ оло дахин хаража үзэхэншые һаа, иигэжэ хатаржа байха гэшыень түрүүшынхые харабаб. Баярлаһан, гайханашые гэшынь. Халаг, яажэ фотоаппарат үгы байшоо һэнби! Зүгөөр, үнэн дээрэ, энэ томо эрэ тохорюун юун тиитэрээ намда өөрынгөө һайхан хатар харуулжа һанашоо гэжэ һанаа гүт, үгы ааб дөө. «Ши гэжэ хэн-юун гэшэбши, дүтлөөд лэ үзөөрэйш, энэ минии дангина юм, хара һайса намайе, хүсэтэйб, шадалтайб, айжа аба намһаа!» гэхээл һанана гэшээ. Тэрэхэн тохорюуе ойлгожо абааб, досоогоо энээхэдэ гээд, һөөргөө гэшхэлшөө һэм.

Сэнсын тала ута үргэнөөрөө эгээ дунда зэргын самолёдуудай буужа байхаар газар, тиимэһээ, нээрээшые, Совет засагай үедэ эндэ Ахын аймагай аэропорт байһан. Зүгөөр ондоо хаанань самолёдууд бууба гэшээб?! Самолёдууд эндэ үни буухаяа болонхой, аэропортын энэ тэрэ үлэгдэхүүндэ эндэ тэндэ үшөө үзэгдэжэ байха байгаа һэн. Тээ сааныханань, баруун хойто зүгтэнь, тахиланта Хаан уула гэжэ нэрэтэй хадые нүхэдни заажэ, харуулжа байха байгаа һэн. Тиимэл даа.

...Байгараа, буурал сагаан үһэтэй буряад үбгэд, хүгшэдэй хэлсэдэг ёһоор һаа, морин нара, үгышые һаа, мийн юрэнхы ёһоороо, мангирһата нара гэшэ энээхэн тала дайраар үзэгдэхэ. Тийхэ, дулаанай сагай, газарай дэлгэнэжэ, бууяжа байха саг үзэгдэхэ. Тийхэдэнь эндэ, буряад талаарнай ургадаг сээсгүүд: нямыяа, хонх, сэнхир, зула, бадма лёнхобо гэхэ мэтэ дэльбэнүүдээ дэлгэнхэй, хангалтама, һогтоомо һайхан үнэрөөр оршон тойрон ахилжа байхал даа. Аргагүй! Эгээл энээхэн үедэ, зулгы һайхан зунай сагта, Ахын хонгоодор угсаатан зон Сэнсынгээ талада олоороо сугларха дуратай юм. Аргагүй! Хадын зоной, байгаали хатуухантай, хада уула элбэгтэй хонтой ори гансахан талата һайхан газарынь ха юм, сугларангүй яахаб! Суглараад, зунайнгаа найрые - Сурхарбаанаа үнгэрэгдэг юм. Тиимэ!

РОКСАНА САНДАНОВА: «МИНИИ АБА – ТҮРҮҮШЫМНИ БАГША»

100 гаран хабаадагшадай “Алтаргана” хайндэрэй арадай дуунай мурьсөөндэ хабаадаганиинь гайхалгүй. Юуб гэхэдэ, манай буряад угсаатанда дуун гэшэмнай дээжын дээжэ ха юм, арадай сэдхэл гээ наа, алдуу болохогүй. Буряадайманай «алтан гургалдай» гэжэ нэрлэмээр залуу хүрэгэй нэгэн болохо Роксана Сандановагай алтан медальда хүртэхэдэнь, урмашамаар байгаа. Мүнөө Буряад ороноо суурхуулһан алтан гургалдайтай манай сэтгүүлшэ Борис Балданов хөөрэлдэбэ:

- Энэ холо үнгэрһэн “Алтарганын” найр нааданда ерэхэ, алтан медаль абаһандаа ехэ баяртай байнаб. Үшөө Улаан-Үдэһөө ерэхэ ябахандаа, бүхы харгыгаа “Алтаргана” хүрэтэрөө бээмни халганан ябаа, ехэ айгааб. Теэд эндэ түрүү нуурида гараха гэжэ зориго ерэхэндээ, хуби заяанай хүбшэргэйн байхадань шалгарааб гэжэ ханагдана, - гээд Роксана мэдүүлнэ.

- Роксана, та сэбэр залуу басаган байнат. Харин хуушан арадай дуунууды манай залуушуул ехээр хэрэглэнэгүй ха юм. Та яагаад арадай дуунда дурлаа гэшэбта?

- Багаһаам хойшо манай гэр бүлэдэ дуунай аялга наяржа байдаг гэшэ. Мини аба Ринчин-Доржо Мункоевич Сандановай ходо арадай дуу дуулажа ябахыень ханадагби. Тэрэ элдэб мурьсөөнүүдтэ, хүндэтэ айлшадые угтахандаа аялга татадаг хэн. Иигэжэ абынгаа аялга дуун дээрэ үндыһэн байнаб. Мини түрэл Яруунын таладал адли уудам дэлисэтэй арадай дуун намда дүтэрхы, бүхыгөөрөө тэрээние ехэ гоё удхатай, утын харгыдал хунасатай, мориной туруунай табараандал суурятай гэжэ ходо ханадагби.

Түрэл Мужыхадаа дунда хургуули дүүргэмсээрээ, Чайковскийн нэрэмжэтэ Улаан-Үдын хүгжэмэй училищи “Арадай дуун” гэхэн мэргэжэлдэ хурахаяа ороо хэм. Эндэ намай хурганан, арадай дуунай шэнэ шэнжэнүүдтэй, таагдаагүй оньхотой танилсуулһан багша Ешин-Хорло Будиевна Гомбоинда доро дохин баяр хүргэжэ ябадагби.

Удаань Агын автономито тойрогой гүрэнэй үндэһэтэнэй “Амар сайн” гэхэн дуу хатарай театрта хүдэлжэ, аргагүй дүй дүршэлтэй болоо хэм. Харин мүнөө үедэ Зоригто болон Нонна Тогочиевтантай эстрадын театрта хүдэлжэ, наһанайнгаа шэмэгтэй болоод ябанаб.

- Иимэ үндэр хэмжээнэй “Алтаргана” найрта ямар дуу наяруулаабта?

- Би өөрөө ходо арадай дуунууды шагнажа, эгээл гоёыень шэлэн абадаг заншалтайб. Мурьсөөнэй

гуримаар хабаадагша бүхэн гурбан дуу хангюурдаха аргатай байгаа. Түрүүшын хоёр шатада хая сээжэлдэн арадай дуунууды гүйсэдхөөб. Бусад дуушад, мүн журиин гэшүүд оло дахин эдэ дуунууды шагнаагүйһөө боложо, би уридшалан гарааб гэжэ ханагдана. Харин хүүлшын шатада өөрынгоо 5-6 жэл соо ходо хангюурдажа ябаһан

дуугаа гүйсэдхэхэдэми бэлэн байгаа.

- Буряадайнгаа нэрэ нэрлүүлжэ ябаһандатнай баярлаад, үшөө ехэ амжалтатай ябахыетнай хүсэнэб.

Борис БАЛДАНОВ
хөөрэлдэбэ.
“Вконтакте”
бүлэг сооһоо зураг.

МАРИЯ БАЛДАНОВА: «ХЭЗЭЭБ ДАА ШҮҮХЭ НАНАА БОДОЛДОО ХҮРӨӨБ»

Буряад ороноймнай басагад дуу гүйсэдхэхэдөө бэрхэнүүд байһанаа дахинаа гэршэлбэ. Ойн баярта бүгэдэ буряадуудай “Алтаргана” гэхэн найр нааданай эстрадна

Зоригто болон Нонна Тогочиевтантай эстрадна театрай түрүү дуушан Мария Балдановада 2014 он угаа амжалтатай байба гэхэдэ, алдуу болохогүй. Май нара соо залуу дуушан анха түрүүшынхией өөрын сольно концерт-наада Улаан-Үдэдэ үндэр хэмжээндэ эмхидхээ. Харин мүнөө үшөө нэгэ томо амжалта Мариин хүсэжэ ерэхэ – тэрэ “Алтаргана” гэхэн фестивалда алтан медальда хүртэбэ гэшэ.

Мария Балданова тус фестивалда шэнэ дуу бэлдэжэ, арад зониие баясуулаа. “Бидэ Улаан-Үдэһөө Монгол руу июлиин 16-ай үглөө гараабди. Нэримсээрээ, Алагүйһаа дуунайнгаа аранжировко ошожо абааб. Холын харгын үедэ тэрэ шэнэ дуугаа сээжэлдэжэ, хүгжэмдөө тааруулааб. Замай ута байгаагүй наа, бэлэдхэл хэжэ шадахагүй хэм”, - гээд Мария ханамжална.

Буряадай эстрадын ододой тоодо орохын тула Мария Балданова хүнгэн бэшэ хэдэн жэлэй харгы гаталжа гараа. Өөрын хэлэхээр, дуушанай мэргэжэлтэ харгы 2008 ондо Эрхүү хотодо болоһон “Алтаргана” нааданһаа эхилһэн намтартай.

- Мини аба Эрхүү можын Оһын аймагһаа уг гарбалтай юм. Тиимэһээ Эрхүү хотодо үнгэрһэн “Алтар-

ганова” хабаадахадэми, нютагайм хада бурхадууд намай харалсаха бээ гэжэ найдаад, өөрын дураар хабаадагшадай тоодо оролсоо хэм. Теэд үшөө найнааршые дуулажа шададаггүй басагы журиин гэшүүд абаһаар лэ голоо ааб даа. Тэрэ гэхээр урма зоригто хухараад ябангүй, заал наа “Алтаргана” фестивалиин алтан медальда хүртэхэб гэжэ үгэ алдаһан байгааб, - гээд Мария Балданова хөөрэнэ.

2009 ондо Мария басаган зориндоо хүрэхэ, Чайковскийн нэрэмжэтэ Улаан-Үдын хүгжэмэй училищида оробо. Бэрхэ дуушан, багша Баир Гомбоевич Базаровай ударидалга доро дуунай оньхо шэнжэтэй танилсаа. Мэргэжэлтэ дуушан болоод гарахадань, Зоригто болон Нонна Тогочиевтантай эстрадна театр хүлээн байба. 2013 онһоо Мария Балданова суута Гнесинэнүүдэй нэрэмжэтэ Россиин хүгжэмэй академиин окутан юм.

Бүхы наһаараа Мухар-Шэбэрэй аймагай Сагаан-Нуур нууринда ажаһууһан Мария Балданова багаһаа хойшо дуушан болохо ханаатай ябаа. Үшөө нэгэдэхи классай байхадаа, эхин классуудай хурагшадай хоорой солист байгаа. “Эгээл түрүүшынхией тайзан дээрэ гараһанаа найнаар ханадагби. Ута гэгшын

колпак малгай үмдэнхэй, ута хамар зүүжэ, “Буратино” гэхэн дуу гүйсэдхөөб. Харин мини хойноһоо 30 гаран хүбүүд, басагад байгаа бэлэй. Харин мүнөө айһанаашые, болиноошые мэдэнэгүйб даа”, - гээд “Алтарганын” фестивалиин алтан медаль абаһан Мария энэбхилнэ.

Буряадайнгаа эстрадада ялас гэмэ амжалта туйлахыень Мария Балдановада хүсэе.

Борис БАЛДАНОВ.
“Вконтакте” бүлэг сооһоо
фото-зураг.

ТИМУР ГОМБОЖАПОВ ИЛАГШАДАЙ ТООДО

Уран зохёолшодой хоорондо шүлэг бэшэгшэд мурьсэһэн байна. Манай Буряад ороние тэндэ Тимур Гомбожапов түлөөлжэ, хүрэл медальда хүртөө.

Тимур Гомбожапов хадаа 1996-1999 онудта Буряадай Уран зохёолшодой холбоондо зүбшэлэгшөөр ажаллаа. Абакан хотодо үнгэрһэн залуу уран зохёолшодой “Зүүн зүгэй нэбшээн” гэхэн хизаар хоорондын хуралдаанда амжалтатайгаар хабаадалсаа.

Уран зохёол найруулгаар Тимур эдир залууһаа хонирхожо эхилээ. Тэрэнэй олон шүлэгүүд дуунууд болоһон юм.

- Буряад ирагуу найраагай тэмсээндэ аяр 18 хүн хабаадалсаа. Манай мурьсөөн

гурбан шатаһаа бүридөө, - гээд журиин гэшүүн, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй доктор Людмила Санжибоевна Дампилова хөөрэнэ. – Түрүүшын хоёр шатада хабаадагшад өөһэдынгөө зохёолон шүлэг уншажа үгөө. Харин хүүлшын шатада оройдоол табан хүн оролсоо. Эндэ үлэхэн хабаадагшадта дүрбэн минута соо дүрбэн муртэй шүлэг зохёохо гэхэн даабари үгтөө. Эгээл эндэ манай Тимур Гомбожапов ехээр яаража, уран найхан шүлэг зохёожо шадаагүй. Харин урдахи хоёр шатада найнаар бээ харуулһан байна. Хэды тиигэбэшые, тэрэ гурбадахи нуурида гараа.

Борис БАЛДАНОВ.
Авторай фото-зураг.

МОНГОЛОЙ ОРДЕН - БАИР ЖАМСУЕВТА

Монгол ороной Ажалай Улаан Тугай орденээр Россиин Федерациин Федеральна Суглаанай Федерациин Соевдэй гэшүүн Баир Баясхаланович Жамсуев шагнагдаа. Энэ үйлэ хэрэг хадаа дэлхэйн түүхэд эгээл түрүүшынхнээ болоһон ушар гээшэ. Юуб гэхэдэ, иимэ шагнал Монгол орон хари гүрэнэй эрхэтэдтэ хэзээдэшье үгэдэггүй байгаа.

Ажалай Улаан Тугай орден гэнэн үндэр шагнал Монгол орондо 1926 ондо байгуулагдаһан юм. Анхан "За гражданскую доблесть" - "Бичгийн гавья" гэжэ нэрлэгдээ. 1940 ондо "Ажалай гавьяата орден" гэнэн нэрэтэй болоһон байна. Тигэжэ энэ шагнал ажалай гавьяа туйлаһан Монголоой эрхим эрхэтэдтэ ба эмхинүүдтэ үгтэдэг байгаа.

Баир Жамсуев энэ үндэр шагналда юрэ хүртөө бэшэ. Илангаяа энэ жэлэй Бүгэдэ Бурядайд "Алтарганын" нааданай үедэ энэ шагнал үгтэхэдөө, өөрын онсо удхатай

юм. Баир Жамсуев Агын Бурядайд автономито округой захиргаанай түлөөлэгшын тушаалда ажаллажа байхадаа, энэ бүхы буряадуудай фестиваль Уласхоорондын гэнэн нэрэ зэргын хүгжөөлгэдэ ехэ хубитаяа оруулаа бшуу. Тэрэнэй үүсхэлээр энэ фестиваль үргэн хэмжээнэй болоо гэжэ дахин тэмдэглэлтэй. Гэхэтэй хамта Монгол ороной ба Росси гүрэнэй хани халуун харилсаанай хүгжэлтэдэ баһал өөрын ехээн нүлөө Баир Жамсуев оруулаа гээд хануулаа.

Цырегма САМПИЛОВА.

АЛЕКСАНДР ГАРМАЕВ: «УДААДАХИ "АЛТАРГАНАДА" ЗААЛ ҢАА ТҮРЭЛ ХЭЛЭЭ МЭДЭДЭГ БОЛОХОБ»

Заха холын Захаамин нютагһаа уг гарбалтай Александр Гармаев ай одон мүн лэ захагүй Монголоой талын Хэнтэйн аймагай Дадал номондо яларба гээшэ. Бүгэдэ буряадууды ниилүүлһэн "Алтаргана" фестивалиин гэрэл зурагай мурьсөөндэ тэрэ мүнгэн медальда хүртэһэн байна.

Александрын бүхы наһаниинь хото городуудаар нягта харилсаа холбоотой. Тиймэһээ тэрэ найнаар түрэл хэлээ мэдэдэггүй юм. Бурядайд гүрэнэй университет-

тэ нурахадаа, буряад хэлээ шудалха хэрэгтэй гэжэ ойлгоһон байна. Харин дээдэ нургуули дүүргэмсээрээ, тэрэ сэрэгэй албанда хэдэн жэл соо ябашоо хэн. Россиин олон тоото баруун хотонуудта залуу хүбүүндэ хэлыень хэн үзүүлхэб даа, үлүү сагшые байгаагүй.

Оройдоошье хоёр жэлэй саада тээ Александр баруун нютагуудһаа одоошье Буряадтаа бусаба. Абаһаар лэ тэрэ өөрын дуратай фото-зурагуудаар һонирхожо эхилээ. Тийһээр байтар, түрүүшын фотоаппарат абтаа. Ургажа ябаһан бэрхэ фотограф хүбүүе "Информ Полис" гэнэн сонин урижа, ажалда абаа.

- Үнгэрһэн хабар намай "Алтаргана" нааданай фотографуудай мурьсөөндэ хабаадаха тухай дурадхал оруулхадань, залд гээд абааб. Хэдэн үдэр соо өөрынгөө гоё фото-зурагууды бэдэрхэдэмни, оройдоошье олдоогүй. Аза талаангүй, юушые шадахагүй хүнби гэжэ байхадани, хоёрхон лэ зурагууд өөртэмни найшаагдаа, - гээд Александр хөөрэнэ.

Эгээл тэрэ хоёр зурагуудаа эльгээхэ баатай болоһон Александр Гармаев оройдоошье шанда хүртэхэб гэжэ ханаашыегүй ябаа хаш. Аяар холын харгы гаталжа, одоошье Дадал номон хүрэмсөөрөө, залуу бэлигтэй хүбүүн абаһаар лэ, бусад хабаадагшадай ажалнууды харахаяа ошоо хэн.

- Эндэшни олон хайн һонирхолтой ажалнууд дурадхагданхай, аза талаантай олон фотографууд тус мурьсөөндэ хабаадана гээшэ. Харин тэдээнине хараад, нэгэ зааха сэгнээд байхадаа, би эндэһээ медальгүй гэртээ бусахагүйб, - гэжэ нюур шарайниинь яларһан Александр маанадта ерээд хэлээ хэн.

Мүнгэн медальда хүртэхэдөө, Александр Гармаев ехээр баярлаа. "Энэ минии эгээл ехэ амжалта гээшэ. Иимэ холо ерээхэ, буряад угсаатанайнгаа найхан нютагта шанда хүртэжэ байхада, гоё ааб даа. Тиймэһээ саашадаа үшөө найнаар хүдэлжэ, үшөөшье ехэ амжалта туйлаха ханаан ороодхино", - гээд Александр баяраараа хубаалдана.

Мүнгэн медальда хүртэгшэ Александрые найр нааданай оршон байдал ехэтэ гайхуулаа. "Эндэ ганса буряад

хэлэн дээрэ хүн зоной хөөрэлдэхэдэ, ямар һонин гээшэб. Би түрэл хэлээ хэды ойлгодогшые наа, аягүй байдалда оло дахин орооб. Удаадахи "Алтарганын" найрта заал наа буряад хэлэн дээрээ дуугарха гэжэ оролдохоб", - гэжэ залуу фотографой хэлэжэ байхада баярламаар.

Борис БАЛДАНОВ.
Авторай болон мүнгэн медальда хүртэгшэ Александр ГАРМАЕВАЙ фото-зурагууд.

АМГАЛАНА ГАРМАЕВАГАЙ ТҮРҮҮШЫН МЕДАЛЬ

Шангуудта хүртэһэн Бурядайд түлөөлэгшэд сооһоо Ахын аймагай Амгалана Гармаевае онсолмоор. Юуб гэхэдэ, аяар холын Монголоой Хэнтэйн аймагай Дадал номондо болоһон "Алтаргана" нааданда үльгэршэдэй мурьсөөндэ хүрэл медаль тэрэ абаһан байна. һонин гэхэдэ, Амгалана сентябриин 1-дэ оройдоол 4-дэхи класста нуража эхилхэ ха юм.

- Би үльгэр хоёрдохи класһаа түүрээдэгби. Тэрээнине сээжэлдэхэдэ, хүнгэн бэшэ, - гээд багахан Амгалана хөөрэнэ.

"Аламжа мэргэн Агуу гоохон хоёрой гараһан түрэн тухай" гэнэн түрүүшынгээ үльгэр сээжэлдэжэ, хүн зоной урда тайзан дээрэ гараад, түрүүшын дүрбэлжэн мурнууды мартажархиһанаа Амгалана энеэбхилэн ханамжална. "Гэнтэ өөрөө зохиоод хэлэжэрхөө хэм", - гээд үльгэршэн нэмэнэ.

Буряад хэлэнэй багша Надежда Влади-

мировна Доржиева бэрхэ басаганда үльгэр дурадхана. Харин Долгор Жамьяновна Батожапова морин хуур дээрэ наадажа, Амгалана Гармаевагай үльгэр түүрээхэдэ бүри һонирхолтой болгоно.

"Алтарганын" фестивалда абаһан хүрэл медалиинь анха түрүүшын медаль болоно. Харин хүндэлэлэй тэмдэгүүд, грамотанууд Амгалана олоор абаһан байна. Юуб гэхэдэ, тэрэ ганса үльгэр хэлээд ябадаггүй, хатарха, дуулаха дуратай, гоёр зурадаг юм.

- Мүнөө хари гүрэндэ түрүүшынхнээ ошооб. Харин Россиин хото городуудаар яһала ябааб. Үнгэрһэн үбэл Сочи хотоор ябажа ерээбди. Манай "Эдельвейс" ансамбль "Зимняя ривьера" гэнэн уласхоорондын фестивалда хабаадаа, - гэжэ "Эдельвейс" ансамблиин гол хатаршан хөөрэнэ.

Баһа Хара далай дээрэ байдаг Анапа хотодо бүхэроссийн эрдэмэй-практическа конференцидэ хабаадажа, талаантай басаган гурбадахи шангай һуури эзэлээ. Амгалана

тэндэ Аха нютаг тухай болон уг гарбалаа хөөрөжэ үгэһэн байна.

Үшөө тийхэдэ найханаар магтаалнууды хэлэжэ, аймагай конкурсно мүн лэ грамота абаа. Зураха дуратай, өөрынгөө бүтээл Улаан-Үдэдэ болодог конкурсно эльгээжэ, грамотаар урмашуулагдаа.

Монгол ороноор ябажа байхадань, манай "Буряад үнэн" Хэблэлэй байшанай эмхидхэн «Угай буусын унтаршагүй гал» гэнэн конкурсно Амгалана Гармаева 1-дэхи шангай һуурида гараба гэжэ жюриин гашүүд дүн гаргаа.

"Иимэ олон юмэ хэжэ ябахадашни найшаалтай байна, харин ши наадажа үрдидэг гүш?" - гэнэн минии асуудалда, "Үрдидэг, олон һонирхолтой нааданууды мэдэдэгби, үетэн нүхэдөөрөө адли наададагби", - гэжэ бэлигтэй Ахын аймагай басаган харюусана.

Борис БАЛДАНОВ.
Авторай фото-зураг.

ВИТАМИНТАЙ ХООЛ ЭРТЭЭННЭЭ БЭЛДЭЭ!

УКСУСГҮЙГӨӨР БЭЛДЭЭН ХАРШАГАНАДАГ ҮГЭРСЭНҮҮД

БААНХА соо үгэрсэнүүдээ специ-тэйн хэгты. Удаань 1 литр уһанда 2 томо халбага хэһэн рас-солоор хушаха хэрэгтэй. Тиигээд 2 сүүдхэ хүлээгты.

3 литр баанха бүхэн руугаа 2 томо халбага хуурай горчица хэгты. Тэрэнээ 6 час соо байлгаты. Һүүлдэнь рассолоо абаад, 7 минута соо бусалгаты. Тиигээд тэрээнээ баанха руугаа хэгты. Үгэрсэнүүдтнай хазахадатнай харшаганадаг болохо, мүн ехэ ам-татай байха. Рассольнэ нэгэ бага муухайшаг байха, зүгөөр мууниинь доошоо тунаха байха.

Виктор Крылов.
Ленинградска область.

ҮБЭЛЭЙ "ТРИНАТРИЙ"

Хэрэглэгдэхэ зүйлнүүд: 10 баклажан, 10 помидор, 10 перец, 10 һонгино, 5 морхооб.

Морхообоо тёркоор жэжэлээд, баклажанаа, помидороо, пере-цээ 4 хубяар отологты. Харин һонгиноёо жэжэхэнээр хэршэхэ хэрэгтэй.

Бултыень кастрюли соо хээд, дээрэһэнь 1 стакан ургамалай тоһо, бага даһна, хахад стакан столово уксус, хахад стакан са-ахар нэмээгты. Тиигээд булты-ень 40 минута соо бусалгаад, сэбэрлэгдэһэн шэл баанханууд соо хээд, Һүүлдэнь хайнаар хаб-хаглагты.

Светлана Суханова.
Оренбург хото.

ТОМАДТАЙ ЧЕСНОГОЙ НЭМЭЛТЭ (ПРИПРАВА)

БОЛОНОН улаан помидор (1 килограмм) халуухан бусалһан уһаар таһа угаагаад, мясорубкаар 300 грамм чесногтойн хамта жэ-жэлэн гаргаха хэрэгтэй. Тиигээд 200 грамм хрен угаагаад, тёркоор жэжэлээд, үнөөхи помидор, чес-ногтоёо худхагты. Дээрэнь 100 грамм сахар, 15 грамм даһна, 100 грамм ургамалай тоһо нэмээд худхагты. Багаханууд баанханууд соо хээд, холодильник соогоо ха-дагалагты.

"ЛЕТНИЙ САД" ГЭНН АССОРТИ

1 килограмм сахар, 1 стакан уһантай худхаад, амтан сироп шананабди. Досоонь 1 килограмм сэбэрлэгдэһэн, жэжэлэгдэһэн дыни хэнэбди. Удаань 6-8 абрикос, 3-4 персик, 2 яблоко тэг дундахи яһагүйгөөр хэнэбди. Һүүлдэнь хахад стакан ежевикэ, яһагүй хүхэ үнгэтэй виноград нэмэнэбди.

Янтарна үнгэтэй ассорти ню-дьетнай баярлуулха байха. Фрук-тнуудын сайбар үнгэтэй, харин харабтар үнгэтэй ежевикэ, вино-град хадаа зүгыхэнүүд шэнгээр харагдаха.

АБРИКОСОЙ КОМПОТ

АБРИКОСОО түрүүн угаагаад, Һүүлдэнь нүхэлөөд, дээрэһэнь бусалһан сиропоо (1 литр уһанда 250-400 грамм сахар) нэмэнэбди. Хабхагуудаар хаагаад, 3 минута соо болгоод, сиропыень гаргаад, үшөө 3 минута соо сиропоор абри-косуудаа хушанабди. Гурба дахин дабтанабди.

Һүүлдэнь баанха бүхэн руугаа кислота нэмэнэбди, халуун зан-дань баанхануудаа хаанабди.

Людмила Мельникова.
Самара хото.

ЗҮГЫН ТОҢОТОЙ АЛИРНАЙ ВАРЕНИ

Хэрэглэгдэхэ зүйлнүүд: 1 килограмм алирһан, 600 грамм зүгын тоһон, 3 хуби гвоздика ба корица, 100 миллилитр уһан.

2-3 минута алирһаяа бусалһан уһан соо байлгаты. Кастрюли соо жэмэсээ хээд, дээрэһэнь зүгын тоһо, уһа хээд, бусалгаха хэрэгтэй. Варениеэ шанажа дүүргэхэ үедөө приправануудаа (гвоздика, кори-ца) нэмэхэ ёһотойт.

Сэбэрлэгдэһэн баанханууд соо халуун варениеэ хээд, капроново хабхагуудаар хабхаглагты.

Светлана Ступак.
Пенза хото.

"ЛАКОМКА" ВАРЕНИ

Хэрэглэгдэхэ зүйлнүүд: 1 килограмм крыжовник, 500 грамм зүгын тоһон, грецкэ һамар.

Крыжовнигоо угаагаад, семеч-кэнүүдын гаргаад, досоонь жэжэлэгдэһэн грецкэ һамар хэхэ хэрэгтэй. Тиигээд зүгын тоһон соо хээд, халуун бэшэ гал дээрэ 25-30 минута соо шанагты. Баан-ханууд соо хээд, хүйтэн газарта баригты.

Валентина Исакова.
Оренбург хото.

"АССОРТИ" ВАРЕНИ

Хэрэглэгдэхэ зүйлнүүд: 500 грамм хара үхэр нюдэн, 500 грамм вишни гү, али черешни, 500 грамм клубника, 500 грамм малина, 2 килограмм сахар, 2 стакан уһан.

Бусалжа байһан сироп руу сэбэрлэгдэһэн яһагүй вишни (черешни) хээд, 10 минута бу-салгаха хэрэгтэй. Тиигээд бэшэ жэмэсүүдээ хээд, бэлэн болотор бусалгаха. Һүүлдэнь халуугаар баанханууд соо хэхэ байнат.

Алла Крицкая.
Краснодар хото.

ЯБЛОКЫН ПЮРЕ СООХИ АБРИКОСУУД

Хэрэглэгдэхэ зүйлнүүд: 1 килограмм абрикос, 1 килограмм гашуун яблоко, 100-200 грамм сахар, 3-4 хуби гвоздика.

Яблоканоудаа хуби хубяар отолоод, тэг дундахиень аба-жа хаяад, кастрюли соо 2-3 томо халбага уһатайгаар хээд, нэгэ бага зөөлөрүүлхэ хэрэгтэй. Яблоканоудаа сито соогоо хээд, Һүүлдэнь нязаруулан жэжэлээд, досоонь сахар хэгты. Бусал-гахынгаа урда тээ гвоздикиень нэмэхэ хэрэгтэй. Абрикосоо хоёр хуби болгоод, яһыень абаад, дээрэһэнь яблокынгаа пюре хэ-нэт. 10 минута соо хахад литрэй баанха, харин 1 литрэй баанха 15 минута соо стерилизовалха хэрэгтэй болоно.

Любовь Ткач.
Самарска областиин
Тольятти хото.

(«СОЛЕНЬЯ. ПИР ГОРОЙ»
гэһэн номоор бэлдэгдэбэ.)

Гэрэй эзэн эхэнэрнүүдэй анхаралда

АРАДАЙ МЕДИЦИНЫН АРГАНУУД АША ТУҺАТАЙ

ҮШӨӨ ДАХИН "АЛТАН НАХАЛ" – ЗОЛОТОЙ УС ТУХАЙ

Найман жэлэй саана дала мурни, тийхэдэ хоолоймни хойнохи 4-дэхи, 6-дахи хабханууд (позвонки) ехээр шалажа, шархиран үбдэжэ эхилээ нэн.

Тиигэжэ толгойгоошье болон гарну-удаашье хүдэлгэхэдэм, ехэ үбшэнтэй байба. Аймагай поликлиникэдэ шал-гаад, 4-дэхи, 6-дахи хабхануудай остеохондроз болоо гэжэ хэлээд, 2-дохи бүлэгэй инвалидность үгэбэ. Удаань нидхэрэлгэ, тарилга, эм дом түрхихэ эмнэлгэнүүд хэгдэбэ. Зобожо байтарни, суг хүдэлдэг Валентина Кастрицына ерэжэ, "алтан нахалаар" хэһэн настойко асаржа, 3-4 дахин тэрээгээрнэ үрэхэн байнаб. Һүүлдэнь дала муртөө һалхи абаһанайнгаа удаа 4 даххар марляар бинт хээд, тэрээнээ настойка соогоо хээд, хоёр дахин компресс хэһэнэймни удаа үбшэниинь буураа нэн. Тэрээнһээ хойшо туберкулезһоо, диабетһээ, хош-хоног соохи полипуудһаа энэ настойка уужа эхилээ нэмби.

2001 ондо машинада дайруулаад, түргэн туһаламжын институтта оро-од, ехээр сохигдоһондоо харлаһан

хүлиемни хараһан үнөөхи Валентина Петровнамни ерээд, гайхалтай шэдитэй "алтан нахалаар" хэһэн настойкыень түрхихыемни дурадхаба. Үглөөгүүрнэ үнөөхи сохюулһан "синягуудни" үгы болошоод байба. Удаань 10 хоногто тэрэ настойкоёо уһанайнгаа удаа 7 хоног амараад, үшөө 2 курс уубаб. Тиһэнэйнгээ удаа һара болоод, һуужа эхилээб, үшөө һара болоод, тулгууртай (костыли) болооб, 4 һара болоодо, өөрөө ябажа эхилээ нэмби.

Нёдондоной июль һарада танил һамганаймни досоогоо гэнтэ үбдэхэдэнь, Куйбышевска больницада абаашаад, сигмовидна гэдэһэндэнь бадаган (рак) байһыень отолжо хаяба. Гурбан һара болоод, шалгуулһаяа ерэхыень врач-нууд захиба, гэртэнь досоохи трубка-тайгаар табиба. Тиигэмсээрнэ "алтан нахалайнгаа" настойка 25 дүһалаар уужа эхилһэн, мүн операционгаа оё-долдо компресс энэ настойкоор хэһэн тэрэ һамган түргөөр эдэгэһэн, тэрэ опе-рациин Һүүлдэхи оёдолынь үгы шахуу

болоһон байжа, врачнуудые гайхуулаа бэлэй.

Мини танилай дүү хубүүе онкологийһоо хотын бадагантай гэжэ шэнжэлээд, гэртэнь ябуулһан юм. Юуб гэхэдэ, мета-стазууд бии болоһон байгаа хаш. Тэрэ хубүүн үдэр бүри десертнэ халбагаар "алтан нахалай" настойко уужа эхилһэн байна. Гурбан долоон хоногой үнгэрһэн хойно гемоглобиниинь 42-һоо 120 боло-од, шэгнүүрынэ нэмэжэ эхилһэн байна. Тиигэжэ метастазуудын үгы болоһон, харин гол хабдартай булшархайн (опу-холь) хайлажа үгы болоһон байба.

Иимэл һайн үрэ нүлөөтэй, эмнэлгын аша туһатай, гайхалтай ургамал гэжэ "алтан нахалые" нэрлэдэгби. Сонхону-удайнгаа подоконнигууд дээрэ бүхэли плантаци "алтан нахалнуудые" тарин-хайб. Хэн нэгэндэ хэрэгтэй болоходоо болохо бшуу.

Александра ДАВЫДЕНКО,
192242, Санкт-Петербург хото,
ул. Бухарестская, д.23,
корп.1, кв. 922.
(В.Н. Огарковой
"Все о золотом усе"
гэһэн номоор бэлдэгдэбэ).

Бэлигма ОРБОДОЕВА
энэ хуудаһа
оршуулан бэлдээ.

Пунцэг БАЛДАНДОРЖИЙН

ХЭЖЭНГЫН ДАСАНАЙ ТҮҮХЭ

(Үргэлжлэл. Эхинийн ур-
дахи дугаарта).

Иигэжэ Хэжэнгымнай дасан Доодо-Худанда шэнээр мүндэлөөд, Худанай дасан гэжэ нэрэтэй болонхой, 77 жэлдэ байһан юм.

Энэ дасанай шэрээтээр бүри олон жэлэй урда ерэнэн түбэд яһанай Лубсан Шираб баталагдаһан байгаа, энэ ламхайн үндэр наһатай болоод гарахадань, 1792 ондо Рэбдэл Пунцэг Сондоолой шэрээтээр 12 жэл хууба, тэрэнэй наһа барахда, Лубсан Содбо лама шэрээтэ болобо. 1816 ондо Даба Нуранайн шэрээтээр томилогдожо, байн байтараа, «Нуранайн ламхай» гэжэ зоной дунда алдаршаһан намтартай. 1818 ондо Лубсан Тойндол Суваанай Хориин 4 дасанай, тоолобол, Худанай, Галтайн, Анагай, Агын ахалагша лама, Бандида хамба ламын туһалагшаар баталагдаһан юм. Тийгээд 1832 ондо Худанайнгаа дасанай шэрээтээр хунгагдаһан, олон жэл шэрээтээр байхдаа, зонойнгоо дунда «Галаабнай ламхай» гэжэ хүндэтэ нэрээр алдаршанхай байгаа (өөрэйнь нэрэ обогье мэдэхэ хүнүүд үсөөн байжа болоо), мүн наһан соогоо дид-хамба гэнэн нэрэ зэргэтэй ябаһан лама.

Худанай дасанда 1806 ондо Аюша бурханай сүмэ, 1821 ондо Хурдын сүмэ баригдаһан байгаа. Худанай дасан хориингоо зоной дунда ехэ мэдээжэ, суутай боложо, зунай сагта аяр холын Ага нутагһаа (дүтэшгэ нутагуудые тоололтогуй) олон хүнүүд ерээжэ мүргэдэг, тийхэдэ Түргэний ообо тахилганда, найртань хабаадаг байгаа. Агын зон 1816 ондо өөһэдын дасантай болоһон юм.

Хориин тайшаа Дамбадугар Ринцэйн диилэнхи зөөрээр 1795 ондо Анаада модон дасан баригдажа, тайшаа ноёной мүргэлэй сүмэ гэжэ тоотой, засагай газарта баталагдаагүй байһанаа, нэгэ хэды сагай үнгэрхэдэ, олон зоной дасан боложо баталагдаад, хурал мүргэлөө үргэлжлүүлһэн байгаа. Дамба ноёной (зондо үлүүсэ мэдэгдэдэ нэрэн) захиралтаар тэрэнэй ехэ хуралнуудта Худанай дасанай шэрээтэ ошожо хуралсадаг байһан юм.

1825 ондо Асагадай, 1826 ондо Эгэтын дасангууд баригдаһан, 1828 ондо Чисаанын дасан арамнайлагдаһан түүхэтэй, тийгэжэ хойто Хоридо (Түгнэгүгөөр) байһан Худанай ба Анагай дасангуудай орондо үшөө гурбан шэнэ дасан баригдажа, Худанай дасанай приходой зон нилээд үсөөн боложо, дасаннай зонойнгоо үрөөлөн хажууда болошоһон гэшэ. Худанай дасанай умзад Гунгаа Сүндын Чисаанын дасанай шэрээтээр хунгагдаһан, шанзаба Лубсан Дондоб (анханайн нэрэ хүндэб) Дандарай Сүүгэл дасание барюулаад, шэрээтэнь болохоор томилогдожо, 1831 ондо Ага (Онон) морилһон

гэхэ. Тийгээдшье Худанай дасанай ламанарын өөһэдынгөө нютагаар бодоһон. Асагадай, Эгэтын, Чисаанын дасангуудай ламанар болон хайса ябаһан байгаа. Зүүн Сибириин ба Амарай генерал-губернатор граф Н.Н.Муравьевой зубшөөлөөр Доодо-Худанда оршодог дасан зонойнгоо дунда болгогдохо гэжэ задалагдаад, Хэжэнгын дунда бүлэг, Заха Шэбэр горхоной адагта 1852 ондо асарагдаһан, дахин үндэрлэлгын, гоёолгын (шэрдэлгэ, алталалга) дүүрэхэдэнь, 1853 ондо арамнайлагдаһан юм. Манай нютагай лама, Сүүгэл дасанай шэрээтэ Лубсан Дондоб Дандарай залагдажа, арамнаие үргэнэн гэдэг. Худанай дасанай шэрээтэ байһан Лубсан Тойндол Суваанай (Галаабнай ламхай) Хэжэнгэдэ энэл тушаалаа үргэлжлүүлэн, 1877 он болотор хууһан, тиймһээ хамта дээрээ 45 жэл шэрээтээр байһан болоно. Энэ ламхай бүхы зоной дунда айхабтар хүндэтэй, бурханай ном һайн мэдэдэг, сэсэн ухаан бодолтой һэн гэдэг.

Буддын шажанай гүн гүнзгэ нангин хургаал эхэ болоһон зурган зүйл хамаг амитанай оршолоной зоболонһоо мултаран гарахын харгые гэрэлтүүлэгшэ мүн. Энэ дээдын шажан манай нутагуудта дэлгэржэ, хүн зон дасантай, ламанартай боложо, урдын харанхы мунхаг, дошхон ба шэрүүн абари зан зөөлөржэ, буян ба нүгэлье илгаруулжа болоһон, ёһо заншалдань бурханай номой хургаал удаахан сагай үнгэрхэдэ нилээд нэбтэрэн ороо юм.

Дасан соёл искусствын ба бэшэг ном зоной дунда дэлгэрүүлэгшэ, бүхы һайн ябадалай, хүлисэнги, энэрхи ба нигүүлсхы сэдхэлье бадаруулажа орон байгаа.

Дасаннай холю (20-25 модо) гү, али дүтэшье газарһаа наранда яларан харагдажа байдаг һэн. Дасанай ганжар, хорло, боди гүрөөһэнүүд, жалсангууд, толминууд зузаанаар алталагданхай, нюдэ һаргахаар гэрэл сасаруулжа, хүнэй зүрхэ уяруулжа, баясуулжа байһан гэшэ.

Хэжэнгын дасанай түбэд нэрэнэ Даши Лхунболин(г), буряад хэлээр "Улзы хотогто сүмэ (хийд)". Ородоор «Храм массового блаженства», хийдэйн Сахиусан - һама (Балдан һама). Теэд энэ дасан Худанай гэнэн нэрэтэй зандаа байха юм гээд булялдаха, бэшэхэшье зарим тэды юу хэе мэдэхэбди гэдэг Доодо-Худанһаа гарбалтай хүнүүд мүнөө Саг хүрэтэр биһ байха. Эдэнэр Эрхүүгэй губернаторай аяр 1773 оной саарһанда (урда дурдагдаһан) үндэлһэнэ.

Худанай дасан гээд 1775 онһоо 1852 он болотор байһан ааб даа. Зүүн Сибириин ба Амарай генерал-губернатор граф Н.Н.Муравьевой зубшөөлөөр, эндэ байһан дасан задалагдажа, Дунда Хэжэнгэ асарагдаһан гэшэ. XIX зуун жэлэй хоёрдохи хахадта хори-

бурядай угай бэшэг бэшээшэд: Тобойн Түгэлтэр (Агын талын дүүмын тайшаа) ба Юмсэний Вандан (бага наһандаа ерээжэ, Доодо-Худанда хууһан, монголһоо гадна ород хэлэ бэшэг мэдэхэ, Сагаан отогой гулваа ябаһан) тэндэһээ зөөлгэгдэһэн дасание Хэжэнгын гэжэ нэрлэһэн байдаг. Зуун жэл хуулдэ хуугшадһаа тэдэнэрэй үлүү һайн мэдэхэ байһаниинь дамжаагүй. Мүн тийхэдэ зүүн буряадта совет засагай һая тогтоод байхдаа, 1923 оной эхиндэ дасан, дугангуудай барилгаһаа эхилээд түмэршэ дарханай балта хүрэтэр бүхы зөөриенэ описдо орууһан, сэндэһэн юм (Улаан-Үдын архивһаа абтаа). Тэндэ Хэжэнгын дасан гээд бэшэгдэнхэй. Дасанда хабааттай (приход) зонойн хуудаг нютагуудай саада хилтэнь гэжэ: зүүлжэ Дарбагай хүрэтэр, дасанһаа 40 модо газараар хизаарлагдадаг, урда (зүүн-урда) Дээдэ Аряа 160 модо, баруун (баруун-урда) зүгөөрөө Балаягын адаг 110 модо, баруун хойноо - Тарбагатай нютаг, хойто захань Худанай Бэлшэрээр (40 модо) байгаа, дүтынгөө дасангууд соо нилээд ехэ приходтой дасан байһан гэшэ, үгэлигын эзэд (жиндаг) 10 мянга үлүүтэйхэн халуун амин гэжэ хуулдэ үедэ тоологдодог, тэдэнэй 5 мянганиинь эрэшүүл. Эдэ хүнүүдэй тоо түрүүшээр нилээд үсөөн байһан ааб даа, баһа олон зоной Монгол зөөжэ ябашахдаа, үсөөрһэн байха.

Дасанай шэрээтээр 1877-1878 онуудта (жэл үлүүтэйхэн) Жамса Бошогтын байгаа, 1878-1896 онуудта Лүдэб Шойнжоной (1824-1905), зоной дунда «Үндэр ламхай» гээд алдаршаһан. Тэрэ бүхы юумэндэ бэрхэ, уран, хөрхө, дорюун зантай байһан ха. Үндэр ламхай нэгэтэ иигэжэ согдомдоо гэхэ: «Таанар, үндэр наһатай болоһон һамгатай ламанар, гэлэн ламанарнуудһаа дээгүүр хууһан (тэдэндэ хуварга байхадань, ном зааһан багшабди гээд), энэ буруу юумэ гээшэ, тиймһээ һамгатаан арын жабдангуудта гаража хуугты. Харин арада гараабди гээд хуралдаа ерэнгүй байхагүйт...».

Энэ шэрээтын оролдолгоор дасанда ехэ барилга хэгдэһэн юм. 1883 онһоо 1886 он болотор шэнээр гурбан дахур дасанай барилга дүүргэгдэһэн юм. Нэгэдхи (доодо) дабхарын 24,5 х 22,4 метр хэмжүүртэйгээр, элдэб зүйл холижо сохёод, галдаһан, тийгээд уһан соо удаан байлгажа, шанарын шалгаһан хирпиисээр бариһан, үндэрын 8 метр тухай, хоёрдохи ба гурбадахи дабхарнуудын модоор баригдаһан байгаа.

П.БАЛДАНДОРЖИЙН
"Хэжэнгын дасанай хуряангы түүхэ" гэжэ номһоо абтаа.

(Үргэлжлэлын удаахи дугаарта).

"ГАНДАН" ДАСАНАЙ ЗУРХАЙ

Августын 4, гарагай 2, монгол литын 8, улаагшан хонин, огторгойдо хуудалтай, 9 улаан мэнгэтэй. Энэ үдэр гэр байра бодхоодо, холын харгыда гарахда, эм бүтээхэдэ ба уухада һайн. Үһэ абахада, наһан ута болохо.

Энэ үдэр "Гандан" дасанда үглөөнэй 9 сагһаа "һама, Жамсаран" сахюусанай хурал уншагдаха, үдэрэй 14 сагһаа "Табан харюулга" уншагдаха.

Августын 5, гарагай 3, монгол литын 9, шара бишэн, уһанда хуудалтай, 8 сагаан мэнгэтэй. Энэ үдэр "зөөлэн" хэрэгүүдые эрхилхэдэ, холын харгыда гарахда, наймаа хэхэдэ һайн. Үһэ абалтагүй.

Энэ үдэр "Гандан" дасанда үглөөнэй 9 сагһаа "һама, Жамсаран" сахюусанай хурал уншагдаха, үдэрэй 14 сагһаа "Табан харюулга" уншагдаха.

Августын 6, гарагай 4, монгол литын 10, шарагшан таяа, уулада хуудалтай, 7 улаан мэнгэтэй. Энэ үдэр "зөөлэн" хэрэгүүдые эрхилхэдэ, худалдаа наймаа хэхэдэ һайн. Үһэ абахада, үе мусын мэдэрэл хурса болохо, холын харгыда гарахда сээртэй.

Энэ үдэр "Гандан" дасанда үглөөнэй 9 сагһаа "һама, Жамсаран" сахюусанай хурал уншагдаха, үдэрэй 14 сагһаа "Табан харюулга" уншагдаха.

Августын 7, гарагай 5, монгол литын 11, сагаан нохой, модондо хуудалтай, 6 сагаан мэнгэтэй. Энэ үдэр үзэгтэ һураха, ном уншахда, соёлой бэлиг шудалхда, эм бэлдэхэдэ болон уужа эхилхэдэ, буянта хэрэг бүтээхэдэ, холын харгыда гарахда һайн. Үһэ абахада, үе мусын мэдэрэл хурса болохо.

Энэ үдэр "Гандан" дасанда үглөөнэй 9 сагһаа "һама, Жамсаран" сахюусанай хурал уншагдаха, үдэрэй 14 сагһаа "Табан харюулга" уншагдаха.

Августын 8, гарагай 6, монгол литын 12, сагаагшан гай, хийдэ хуудалтай, 5 шара мэнгэтэй, "зөөлэн" хэрэгүүдые, гэр ба байрануудые барихада, тушаалда томилогдоһон хуули баталхда, зарлиг тараахда һайн. Үһэ абахада ба холын харгыда гарахда сээртэй.

Энэ үдэр "Гандан" дасанда үглөөнэй 9 сагһаа "һама, Жамсаран" сахюусанай хурал уншагдаха, үдэрэй 14 сагһаа "Табан харюулга" уншагдаха.

Августын 9, гарагай 7, монгол литын 14, хара хулгана, галда хуудалтай, 4 ногоон мэнгэтэй. Энэ үдэр лүн абахада, мал худалдахда, хотодо хэрэг бүтээхэдэ, холын харгыда гарахда һайн. Үһэ абахада, эд зөөри ба үхэр мал элбэгжэхэ.

Энэ үдэр "Гандан" дасанда үглөөнэй 9 сагһаа "Баян Намсарай" хурал уншагдаха, үдэрэй 14 сагһаа "Табан харюулга" уншагдаха.

Августын 10, гарагай 1, монгол литын 15, харагшан үхэр, шоройдо хуудалтай, 3 хүхэ мэнгэтэй. Энэ үдэр гэр байра болон нангин шүтөөнэй бүтээлнүүдые бодхоодо, эм бэлдэхэдэ ба уухада һайн. Үһэ абахада, амгалан байдал ба буян эдлэлгэ тухаа. Холын харгыда гаралтагүй.

Энэ үдэр "Гандан" дасанда үглөөнэй 9 сагһаа "Бурхан Баабай" хурал уншагдаха, үдэрэй 14 сагһаа "Сүнды" уншагдаха.

Энэ зурхай "ГАНДАН" дасанай гэгы Зорикто лама бэлдэбэ.

(6-дахи таһаг, хандаха утаһан - 8-983-533 56 05, 8-924-556 51 37).

Дасанай хаяг: 670045, Улаан-Үдэ хото, проспект Авто-мобилистов, 1 «К» (Стрелка). Дасанай 1000 буддын мандал, тахил шэрээдэ гэр бүлын аршалан хамгаалгын сахюуса худалдан абахада болоно.

Шэрээтэ Дагба лама (Дымшеев Леонид Раднаевич).

<p>Буряад Үнэн</p> <p>Учредители: Глава Республики Бурятия, Народный Хурал Республики Бурятия, Правительство Республики Бурятия</p> <p>Директор-главный редактор - В.В.ХАРТАЕВ Замредактора Д.Б.ГУРОДАРМАЕВА</p> <p>РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: И.М. Егоров, П.Л. Носков, И.В. Смоляк, Т.М. Нагуслаева (Правительство РБ), В.А. Павлов, Б.Ц. Семенов, Ц.Б. Батуев, Ц.-Д.Э. Доржиев (Народный Хурал РБ), Б.Ш. Дашиев, Т.В. Самбялова, С.Б. Байминова.</p>	<p>ТЕЛЕФОНЫ:</p> <p>21-54-54 - приемная 21-35-95 - замдиректора - редактор газеты "Бурятия" 21-68-08 - редактор 21-64-36 - замредактора, ответственный секретарь 21-67-81 - выпускающий отдел 21-64-36 - корреспонденты, редакция журнала "Одон" 21-06-25 - редакция журнала «Байгал» 21-55-97 - редакция газеты "Спорт Тамир" 21-62-62 - реклама 21-50-52 - отдел распространения</p>	<p>АДРЕС РЕДАКЦИИ И ИЗДАТЕЛЯ: 670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23. ГАУ РБ «Издательский дом «Буряад үнэн»».</p>	<p>Подписной индекс 50901 Газета зарегистрирована Управлением Федеральной службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций по Республике Бурятия Свидетельство ПИ № ТУ03-00304 от 29 июля 2013 г. www.burunen.ru e-mail: unen@mail.ru</p> <p>Газета набрана и сверстана в компьютерном центре Издательского дома «Буряад үнэн». Отпечатано с готовых диапозитивов в ОАО «Республиканская типография». Адрес типографии: 670000, г. Улан-Удэ, ул. Борсоева, 13. Подписана в печать 29.07.2014 в 17.00 - по графику; 29.07.2014 г. в 17.00 - фактически. Объем 6 п.л. Заказ №1858. Тираж - 3500 экз.</p> <p>Цена свободная.</p> <p>* Материалы на платной основе. ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ - каб. 1, 13 (1 этаж), Тел.: 21-62-62, 21-60-91 тел./факс: 21-54-54</p>
--	---	---	---

“БАРИЛДААШАДАЙ ШЭНЭ БАЙШАНДА БААТАР-СПОРТСМЕНҮҮД МҮНДЭЛХЭЛ БАЙХА...”

Республикымнай Арадай Хуралай депутадууд Буряад оронойнгоо журналистнуудтай хамта Яруунын аймаг Эгэтын дасан морилжо, буддын шажанай эгээл ехэ нангин бурхан – Зандан Жүү бараалхажа, үнэн сэдхэлхээ мүргэжэ гарахан байна.

НАРНАТАНАА зүүн хойшо оршодог Бага Ярууна нуурай дэргэдэ нэмжыһэн гоёнууд кемпингнүүдтэй, амаралтын найхан байра байдалтай, зундаа, үбэлдөө эдээлхэ газарнуудтай, хүүгэдэй үнэ холжорон бууха гоё түхээрэлгэтэй “Далан” гэжэ нэрлэгдэн аяншалгын болон амаралтын газар бидэнэй зүрхэ сэдхэл хүдэлгэбэ, гайхуулба. Энэ аяншалгын, амаралтын зоно байгуулгада эмхидхэлшэ-барилгашан, бэрхэ врач-стоматолог Евгений Гуржаповай оруулхан хүсэл оролдог, хубита тон ехэ гэжэ тэмдэглэхээр байна. Улаан-Үдэһөө нутагаа амархаяа ерэнэн Мэдэгма Очировна Цыденова сэдхэл дүүрэн. “Эндэ амархада зохид, загаһа нугаһанһаа эхилэд, эдээн элбэг, тон бэрхэ тогоо баригшад хүдэлнэ. Үшөө эндэмнай баани барижа байнхай”, - гэжэ баясан хөөрэнэ. Хэжэнгэһээ, хүршэ Хориһоо, Улаан-Үдэһөө, Баунтын аймагһаа ерэжэ, эндэ амардаг байна гэжэ онсолхоор.

“ЭЛИНСЭГЭЙМНАЙ ГУЛАМТА – ЭХЭ НЮТАГНИ НАЙХАН ДАА...”

СУУТА дуушадаараа мэдээжэ - СССР-эй арадай артистка Галина Шойдагбаева, Россиин габыята артистка Татьяна Шойдагбаева, уран зохёолшо Сергей Цырендоржиев, БГТРК-гай журналист, «Баян талын аялга» радиожурналаараа, найхан дунуудаараа шалгархан Наталья Сультимова, бэрхэ спортсменүүд – спортын мастернууд Амгалан Цыденов (дүрэ барилдаагаар), Бадма-Доржо Жигжитов (дайшалхы самбо), Чингис Нимбуев (гар барилдаагаар) гэгшэдээрээ сууржаһан эльбэ зүрхэнэй эгээл нангин тоонто болохо Иисэнгэ ерэжэ, заһабарилгадан, дулаалагдаһан томо хургуули, хүүгэдэй саад соонь оробобди.

ХҮН БОЛОХО БАГАНАА

хургуулиинь хажууда шэб шэнэхэн модоор, арадай аргаар баригдажа байһан модон нэеы гэр хаража, ерээдүйн бэрхэ барилдаашады бэлдэхэ барилга түлэг дундаа дүүрэхэ тээшээ боложо байна гэжэ анхарбабди. Досоогоо ехэ залтай, ара талдань тренерэй таһалга, хубсаһаа тайлаха газар, мүн бэе хүнгэлхэ, угааха душевой кабинанууд тодоходохо юм ха. Наяар ондулинаар хушагдахаа байна.

Досоонь ороһон Арадай Хуралай депутадууд хэһэн ажалаарнь сэдхэлээ ханажа, хэһэн, эхилһэн хэрэгэйнь урагшатай байһыень тэмдэглэбэ.

«Ерээдүйн спортсменүүдые хургаха энэ модон нэеы гэр барюулха хэрэгтэ оролсоһон, эхи табихан Арадай Хуралай депутат, Яруунаһаа уг гарбалтай Аркадий Дамдинович Цыбиков бүхыгөөрөө оролдожо, олон пиломатериал, бусад хэрэгсэлнүүдые асаруулба. Улаан-Үдэһөө эльгээбэ”, - гэжэ “Исингинское” поселениин дарга Жигжит Будаев хөөрөө. “Жэл урда Арадай Хуралай комитедэй түрүүлэгшэ Цыденжап Батуевай дэмжэлгээр, тиихэдэ Арадай

Хуралай депутат Аркадий Цыбиковэй, тэдэнэй туһалагшадай гол үүсхэлээр, мүн аймагай гулваа Цыденжап Шагдаровай туһаар, нютагай эдэбхитэдэй оролдоггоор проектнэ документациин (100 мянган түхэригэй) саарһа Римма Сандаковагай фирмээр бээлүүлжэ, Ивалгын “Тамир” ТООС-ой подрядчик-бригадир Батор Жамсаранович Даширмаевай, Зэдын болон Яруунын барилгашадай хүсөөр энэ 8 ханатай модон нэеы гэр-ордон үндыгөө”, - гэжэ Жигжит Цыренович тодорхойло.

«Эсэгынгээ нютагта, спортын хүгжэжэ байһан Исингэдэ үхибүүдые хорихо 8 ханатай барилдаашадай модон нэеы гэр (177 дүрбэлжэн метр) бариха гэжэ бодоод, мүнөө ерэжэ, үндыгөөд байхыень хаража булта баясабабди. Сентябрь нара соо энэ нэеы гэрээ нээхэбди, барилдаашадай турнир хэхэ, барилдаашадай хибэс олохо шэлэхэ хэрэгтэй”, - гэжэ меценат, Арадай Хуралай депутат Аркадий Дамдинович хөөрэбэ.

АЖАЛАЙ ТАЛААР УГ УДХАТА ЗҮБЛӨӨН

НУРГУУЛИДА үргэлжэлһэн, Иисэнгын зонтой хамта болоһон зүблөөн дээрэ Арадай Хуралай депутадууд Цыденжап Батуев, Баин Гуробазаров, Аркадий Цыбиков, эгээл залуухан Баир Цыренов гэгшэд үгэнүүдые хэлэбэ, саашадань энэ барилгада туһалха, эршэтэй ажальыень дэмжэхэ байһанаа мэдүүлбэ. Аймагай захиргаанай гулваа Ц.Г.Шагдаров спортын талаар ябуулагдажа байһан хүдэлмэри тухайгаа тоосоходоо, сентябрь нарада болохо аймагай спортын үдэрэй спартакиадатай энэ байшан-ордоной толлолго (нээлгын баяр) үнгэргэхэ тухай дурадхал оруулаа. Тиихэдэ ерээдүүдэ Иисэнгэдэ клуб ба харгынүүд баригдаха гэжэ хэлэжэ, нютагаархидай дэмжэлгэдэ хүртэбэ. Нютагай эдэбхитэд, ажалай ветеранууд Булад Бандеев, Должин Пүнцыкова, Даши-Жамса Базаров, хургуулиин директор Сэсэгма Доржиева, СПК-гай директор Дамби Цыренжапов, бусад үгэ хэлэһэн байна.

Шэнэ барилга харахаяа ерэнэн эдир барилдаашад – Яруунын аймагай чемпиоң, оройдоол 12-той, Итигыловэй фестивалиин турнирта хабаадагша Арсен

Арадай Хуралай депутадууд, дарганар-модон нэеы гэр соо...

Базаров, тиихэдэ федеральна округто, Красноярскын хизарта шалгархан басагад барилдаашад Даша Нагибина, Сэлмэг Занданова (хамтадаа 5 басагад хоридог) тренер Баясхалан Шойдоновтоёо шэнэ хорилгын залаа хүлээжэ яданхай байна.

Нёдондо аймагай Сурхарбандаа 2-дохи һуури эзэлһэн иисэнгынхид мүнөө жэл түрүүшын һуури эзэлбэ. Тиимэһээ ехэ амжалта эдир спортсменүүдтэ, тренертэ, иисэнгынхидтэ хүсэһэн Арадай Хуралай депутадууд спортын ерээдүйн мастернуудай нэрэ зэргэнүүдтэ, үндэр туйлалтануудта хүртэхэ байһандань этигэнэ, найдана.

“Мүнөө үедэ автомат буу даахагүй тулюур үхибүүд Россиин армида ерэнэ. Тиимэһээ спортдо, бэеын тамирта Росси гүрэмнай ехэ анхаралаа хандуулна. «Тиин ганса Россиингаа, Буряадайнгаа спорт хамгаалха бэшэ, мүн Россиингаа хамгаалха шанга хүсэтэй хүбүүд манай армида хэрэгтэй» гэжэ хэлэһэн Россиин Президентын В.В.Путинай үгэнүүдые булганда һануулнаб”, - гэжэ уулзалгынгаа түгэсхэлдэ Арадай Хуралай тусхай Комитедэй түрүүлэгшэ Цыденжап Батуевай тэмдэглэһэниинь гүн удха шанартай байна. Яруунын аймагайхидай спорт хүгжөөжэ байһаниинь тон найшаалтай гэжэ тэмдэглэхээр.

Бэлигма ОРБОДОЕВА, Владимир БАДМАЕВАЙ фото.

А.Д. Цыбиковые Должон нагаса абгай амаршална

Шэнэ-байшан баригдана

Эдир барилдаашан Арсен Базаров

Красноярскын хизарта шалгархан Дина Нагибина - эдир барилдааша басаган